

**TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER
VE İSTİKRAR PROGRAMLARININ
MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ:
1980-2001 DÖNEMİNE AİT
BİR DEĞERLENDİRME**

Halice BULUT
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2002

TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR PROGRAMLARININ
MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ: 1980-2001 DÖNEMİNE AİT BİR
DEĞERLENDİRME

Hatice BULUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yard.Doç.Dr.Güler GÜNŞOY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR PROGRAMLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ: 1980-2001 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hatice BULUT

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2002

Danışman: Yard.Doç.Dr.Güler GÜNŞOY

Bu çalışmada, önce ekonomik kriz ve istikrar programı kavramlarıyla ilgili genel tanımlar verilmiş sonra teorik yaklaşımlara değinilmiştir. Daha sonra Türkiye'de 1980 öncesi ve 1980 sonrasında günümüze kadar olan zaman içerisindeki ekonomik krizlere değinilmiş ve sonra uygulanan istikrar programlarının makro ekonomik değışkeler üzerindeki etkilerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Son olarak Türkiye'deki 1980 sonrası ekonomik krizler sonrası uygulanan istikrar programlarının etkilerinin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Analizin yapılacağı değışkenler; enflasyon, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi ve istihdamdır.

ABSTRACT

ECONOMIC CRISIS IN TURKEY AND MACRO ECONOMIC EFFECTS OF STABILITY PROGRAMS: A CRITISISM ON THE PERIOD (1980-2001)

Hatice BULUT
Economy Department
Anadolu University Institute Of Social Science, August 2002
Adviser :Yard.Doç.Dr.Güler GÜNŞOY

In this thesis, initially general definitions about the concepts of economic crisis and stability program are given and theoretical approaches are mentioned. Then the economic crisis that happened before and after 1980 are mentioned and the effects of the stability programs, which are practiced, over the macro economic variables are stated in detail.

Finally, the effects of the stability programs, which are practiced following the economic crisis after 1980 in Turkey, are analyzed on the basis of inflation, employment, economic increase and payment balances.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hatice BULUT'un "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programlarının Makro Ekonomik Etkileri: 1980-2001 Dönemine Ait Bir Değerlendirme" başlıklı tezi 13 Eylül 2002 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (İktisat Politikası) Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Güler GÜNŞOY

Üye : Doç.Dr.Sevgi GEREK

Üye : Yrd.Doç.Dr.Özlem OKTAL

Prof. Dr. Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1939-1949).....	35
Tablo 2. 1939-1949 Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%).....	36
Tablo 3. 1939-1949 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar).....	37
Tablo 4. 1950-1960 Döneminde Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar).....	40
Tablo 5. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1950-1960).....	42
Tablo 6. 1950-1960 Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%).....	43
Tablo 7. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1961-1979).....	47
Tablo 8. (1961-1969) Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%).....	48
Tablo 9. 1963-1979 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi.....	48
Tablo 10. (1975-1979) Dönemine Ait Fiyat Artışları (%).....	50
Tablo 11. 1980-1988 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları.....	59
Tablo 12. GSMH ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1980-1989).....	62
Tablo 13. 1980-1989 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi.....	63
Tablo 14. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (1981-1987).....	65
Tablo 15. 1989-1993 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları.....	66
Tablo 16. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1989-1993).....	67
Tablo 17. 1995-1997 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları.....	76
Tablo 18. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1995-1997).....	77
Tablo 19. 1995-1997 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi.....	78
Tablo 20. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (1994-1997).....	80
Tablo 21. İstikrar Programlarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri (1980-2001).....	124

Tablo 22. İstikrar Programlarının GSMİİ Büyüme Hızı Üzerindeki Etkileri (1980-2001).....	125
Tablo 23. İstikrar Programlarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri (1980-2001).....	127
Tablo 24. İstikrar Programlarının İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri (1980-2001).....	128

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ EKONOMİSİ VE İSTİKRAR PROGRAMLARI: TEORİK YAKLAŞIMLAR
VE DÜNYADAKİ UYGULAMALARI

1. KRİZ EKONOMİSİ KAVRAMI VE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	3
1.1. Kriz Ekonomisinin Tanımı.....	3
1.2. Kriz Ekonomisine Teorik Yaklaşımlar.....	4
1.2.1. Klasik İktisatta Kriz Kavramı.....	4
1.2.2. Marxist İktisatta Kriz Kavramı.....	6
1.2.3. Keynesyen İktisatta Kriz Kavramı:.....	7
2. EKONOMİK İSTİKRAR VE İSTİKRAR PROGRAMLARI.....	9
2.1. Ekonomik İstikrarın Tanımı.....	9
2.2. İstikrar Politikalarına Genel Bir Bakış.....	10
2.3. İstikrar Programlarının Hazırlanmasında Kullanılan Yeni Düzenleyici Politikalar.....	12
2.3.1. Ortodoks İstikrar Programları.....	12
2.3.2. Heterodoks İstikrar Programları.....	13
2.4. İstikrar Programlarında Etkili Bir Kurum Olan IMF Kavramı Ve Terminolojisi.....	16
3. DÜNYADA UYGULANAN BAZI EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARIN ÖRNEKLERİ.....	23
✓3.1. Brezilya Örneği.....	23
✓3.2. Meksika Örneği.....	25
✓3.3. Arjantin Örneği.....	28
✓3.4. Asya Ülkeleri Örneği.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980-1999 DÖNEMİNDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

1. 1980 ÖNCESİ YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI	33
✓1.1. 1946 Ekonomik Krizi Ve Uygulanan 7 Eylül 1946 İstikrar Programı Ve Sonuçları	33
✓1.2. 1958 Ekonomik Krizi Ve Uygulanan 4 Ağustos 1958 İstikrar Programı Ve Sonuçları	40
✓1.3. 1970, 1978, 1979 Ekonomik Krizleri Ve Uygulanan İstikrar Programları Ve Sonuçları	46
2. 1980 VE SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI	52
✓2.1. 1980 Ekonomik Krizi ve Sonrasında Uygulanan 24 Ocak İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri	52
✓2.1.1. 1980 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri	52
✓2.1.2. 1980 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri	54
2.1.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri	54
✗ 2.1.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	55
2.1.2.3. Ödemeler Dergesi Üzerindeki Etkileri	55
2.1.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	56
✓2.1.3. 1980 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 24 Ocak İstikrar Programı	57
2.1.4. 24 Ocak 1980 İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri	59
2.1.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri	59
2.1.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	61
2.1.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	62
2.1.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	65
✓2.2. 1994 Ekonomik Krizi Ve Sonrasında Uygulanan 5 Nisan 1994 İstikrar Programı Ve Sonuçları	66
2.2.1. 1994 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri	66
2.2.2. 1994 Ekonomik Krizinin Makro-Ekonomik Etkileri	69
2.2.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri	69
✗ 2.2.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	71
2.2.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	72
2.2.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	73
✓2.2.3. 1994 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 5 Nisan İstikrar Programı	73
2.2.4. 5 Nisan İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri	75
2.2.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri	75
✗ 2.2.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	77

2.2.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	78
2.2.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1999 VE SONRASINDAKİ EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

✓1. 1999 EKONOMİK KRİZİ VE SONRASINDA UYGULANAN 9 ARALIK 1999 İSTİKRAR PROGRAMININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ.....	81
✓1.1. 1999 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri	81
1.2. 1999 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri.....	83
1.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	83
✓1.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	85
1.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	86
1.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	87
✓1.3. 1999 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 9 Aralık İstikrar Programı	88
1.4. 9 Aralık 1999 İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri	92
1.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	93
1.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	97
1.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	98
1.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	101
✓2. KASIM 2000 EKONOMİK KRİZİ VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ	102 +
✓2.1. Kasım 2000 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	102
2.2. Kasım 2000 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri.....	104
2.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	104
✓2.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	106
2.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	107
2.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	108
✓3. ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZİ VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ.....	109 +
✓3.1. Şubat 2001 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	109
✓3.2. Şubat 2001 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri	110
✓3.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	110
✓3.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	111
✓3.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	112
✓3.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	113 +
✓3.3. Şubat 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan İstikrar Programı	114

3.4. Şubat 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri	117
3.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	118
3.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	118
3.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	120
3.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri	121 +
4. 1980 SONRASINDA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	123
4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması	123
4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması.....	125
4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması.....	126
4.4. İstihdam Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması.....	128
SONUÇ	130+
KAYNAKÇA	134

GİRİŞ

Ekonomik krizler, genellikle makro ekonomik dengelerin bozulması nedeniyle toplam arz ve toplam talep arasında meydana gelen dengesizlikler sonucunda gerçekleşirler. Ekonominin genel dengesini bozan bu krizlerin nedenlerini tespit etmek ve çözüm yolları bulmak amacıyla bir çok iktisadi düşünce akımları geliştirilmiştir.

Ülkeler genellikle, ekonomik gelişme süreçlerini tamamlayıncaya kadar belirli dönemlerde ekonomik krizlerle karşılaşır. Krizle karşılaşan ekonomiler bozulan makro ekonomik dengelerini yeniden düzenlemek amacıyla ekonomik yapılarına uygun olan ve istikrar politikaları olarak adlandırılan çeşitli programlar uygularlar.

Türkiye ekonomisi, 1946'dan 2000'li yıllara gelinceye kadar birçok ekonomik krizle karşılaşmıştır. Yaşanan bu ekonomik krizler, Türkiye ekonomisinin makro ekonomik dengelerini olumsuz yönde etkileyerek, ekonomik gelişim hızını yavaşlatmıştır.

Genel olarak Türkiye ekonomisinde meydana gelen krizlere bakıldığında, 1990'lı yıllara girilmesiyle birlikte krizlerin yaşanma sıklığının ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin arttığı görülmektedir. Bunun nedenleri olarak; 1980 sonrasında ithalata dayalı büyüme stratejisinden ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilmesi, globalleşme nedeniyle ülke ekonomisinin dış ekonomik gelişmelere duyarlılığının artmış olması, ülkenin ani "sıcak para" giriş ve çıkışlarına açık olması sonucu mali sektörde meydana gelen dengesizlikler ve özellikle yıllardır uygulanan yanlış para ve maliye politikaları gösterilebilir. Bu çalışmada Türkiye'de 1946-2001 yılları arasındaki ekonomik krizler ve istikrar programlarının enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi gibi makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri incelenecek ve ilgili dönemlerle ilgili olarak analiz ve değerlendirme yapılacaktır.

Birinci bölümde kriz ekonomisi kavramı ile ilgili değişik tanımlara yer verilerek teorik yaklaşımlar ile ilgili genel bilgiler verilecektir. Bunun yanı sıra ekonomik istikrarın tanımı yapılarak istikrar programlarının hazırlanmasında kullanılan düzenleyici politikalar ve istikrar programlarında etkili bir kurum olan IMF hakkında bilgi verilecektir. Bu bölümde son olarak ekonomik kriz sonrası istikrar programları uygulayan bazı ülke örneklerine yer verilecek ve bu ülkelerde programların uygulanabilirliği ve başarı şansları incelenecektir.

İkinci bölümde Türkiye'deki belli başlı ekonomik krizler ve uygulanan istikrar programları hakkında bilgi verilecektir. Önce krizlerin ortaya çıkış nedenlerinden

bahsedilecek daha sonra krizin makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerine yer verilecektir. Ayrıca ekonomik kriz sonrası uygulanan istikrar programı ve makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerine değinilecektir. Söz konusu bu değişkenler; enflasyon, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi ve istihdam olacaktır. Bu bölümde yer verilecek ekonomik krizler ve uygulanan istikrar programları şöyle olacaktır; 1980 öncesi krizler ve istikrar programları, 1980 ekonomik krizi ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları, 1994 ekonomik krizi ve 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları.

Üçüncü bölümde ise Türkiye’de 1999 ekonomik krizi ve 9 Aralık İstikrar Kararları hakkında bilgi verilecek gerek krizin gerekse istikrar programının makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerine değinilecektir. Daha sonra Kasım 2000 ekonomik kriz ve etkilerine yer verilecektir. Ayrıca Türkiye’nin en son yaşadığı Şubat 2001 krizi ve sonrasında uygulamaya başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve etkilerine değinilecektir. Bu bölümde son olarak, 1980 sonrasında uygulanan istikrar programlarının makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı analizi ve genel bir değerlendirme yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ EKONOMİSİ VE İSTİKRAR PROGRAMLARI: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE DÜNYADAKİ UYGULAMALARI

1. KRİZ EKONOMİSİ KAVRAMI VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

18. yy'ın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimi ile birlikte dünya ekonomileri ekonomik kriz kavramıyla tanışmıştır. Bu ekonomik krizleri saptama ve çözümlenmeye yönelik çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Çalışmada öncelikle ekonomik kriz kavramına bir açıklık getirilmiştir. Daha sonra kriz ekonomisine yönelik Klasik, Marxist ve Keynesyen ekonomik görüşlerin teorileri incelenmiştir.

1.1. Kriz Ekonomisinin Tanımı

Yunanca ve latineden türetilmiş olan kriz sözcüğü sanayi devrimi sonrasında kapitalizmle birlikte günlük yaşantımızın içine girmiştir.

Ekonomi biliminde kriz; ekonomik süreçte ortaya çıkan dengeyi bozucu faktörlerin neden olduğu yükseliş ve düşüşler olarak kabul edilen konjonktür döneminin düşüş aşaması olarak adlandırılır.¹

Ekonomik Kriz, genel ekonomik dengenin bozulmasıyla ilgili bir konudur. Bu durumda, genellikle toplam arz ve toplam talep dengesindeki bozukluk arza oranla talep eksikliği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonominin kriz döneminde, bir ekonomide toplam talebin uyardığı üretim düzeyinin, o ekonominin üretim kapasitesinin tam olarak kullanımını sağlayamadığı durumda, milli gelir eksik istihdam düzeyinde gerçekleşecek, istihdam azalacak, faktör ve mal fiyatlarında genel bir düşme eğilimi gözlemlenecektir.²

Ekonomik kriz, bir ekonomide büyümenin kesintiye uğradığı nokta olarakta adlandırılabilir. Kriz, "son" anlamına gelmez; tersine, yeniden uyum sağlama

¹ Ergül Han, *İktisada Giriş 2* (Birinci basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1994), s.87.88.

² Beyhan Ataç, *Maliye Politikası* (Dördüncü basım, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları; No: 118, 1997), s.149.

olanaklarının araştırıldığı ve sonun önlenmeye çalışıldığı bir uğraktır. Bu uyum sağlama gerçekleşemez ise son kesinleşir.³

Bir başka yaklaşıma göre Kriz kavramı “iktisadi sistemin iç dinamikleri ile çözemediği, sistemin içsel değişkenleri arasındaki uyumsuzluğun birikimli olarak, kısa zaman diliminde ortaya çıkması” olarak tanımlanmaktadır.⁴

Ekonomik krizler her toplumda ve her zaman var olmuştur. Krizler, zamanla derinleşmiş, yaygınlaşmış ve bir anlamda da “normalleşmiştir”. Burada önemli olan değişik alanlarda meydana gelen krizlerin teşhis edilip, bilimsel incelemelerin yapıp, istenen yöndeki değişimler için politika önerilerinin geliştirilmesi ve de uygulanmasıdır.

1.2. Kriz Ekonomisine Teorik Yaklaşımlar

18. yy’ın ikinci yarısından itibaren ekonomik kriz kavramına ilişkin çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Merkantilist düşünce sistemine karşı ortaya çıkan Klasik iktisadi düşünce sistemi, dayandığı temel varsayımlar nedeniyle ekonomik krizi yok sayarken, 19. yy’ın sonu 20. yy’ın başından beri hüküm sürmeye başlayan Marxist düşünce sistemi ekonomik krizin nedeni olarak aşırı üretimi göstermiş ve çözüm önerileri sunmuştur. 1929 dünya ekonomik krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte Keynesyen düşünce sistemi Klasiklerin denge teorisinin tersine, dengesizlik teorisini savunmuş ve ekonomik krizin nedeni olarak talep yetersizliğini göstermiştir.

1.2.1. Klasik İktisatta Kriz Kavramı

Klasik okula mensup olan iktisatçılar ekonomi biliminin kurucuları olarak kabul edilirler. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimi ile birlikte merkantilist düşünceye karşı dünya ekonomisinde yerini almıştır. Klasik düşünceyi savunan başlıca iktisatçılar; Adam Smith, David Ricardo, J. Robert Malthus, J. Baptiste Say ve John Stuart Mill’dir.

Klasik iktisadın dayandığı temel varsayımlar; bütün piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olması, her arzın kendi talebini yaratması, ücret, fiyat ve faizlerin esnek olması ve miktar kuramının geçerliliği olarak tanımlanabilir.

³ Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü (Yedinci basım. İstanbul: Dünya Yayıncılık, Ekim 2000).

⁴ ‘Hollanda Gülleri ve Para Piyasalarında Dejavu’, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDergi/ocak97/hollanda.htm>. Alınış Tarihi : 10.02.2001, s.2

Klasik iktisada göre ekonomi bütünüyle tam rekabet koşulları içinde çalışırsa; o ekonomide kaynakların optimum düzeyde, en verimli kullanılması sağlanır; üretime katılan her faktör yaratılan katma değerden marjinal verimliliğe uygun bir pay alır, yani böyle bir ekonomide gelir dağılımı adilidir; yine bu ekonomide işsizlik olmaz; ekonomik krizler, ödemeler dengesi açıkları olmaz; söz konusu ekonomi hep denge halindedir.

Klasik düşüncenin saptamış olduğu en büyük sorun ekonomik büyümedir. Ekonomik büyümeden kastedilen ise üretim artışıdır. Bir ekonomide üretimin artırılması için yeterli ve gerekli koşul ise sermaye birikimi ve yatırımdır. Üretime, dolayısıyla yatırıma açılmış bir ortamda arz ve talep arasındaki ilişki ekonomik dengeyi kendiliğinden sağlar.

Klasik düşüncenin ekonomik krizi olanaksız sayması J. B. Say'ın "Mahreçler Yasası"nda (bir diğer adıyla Say Kanunu) aranmalıdır.

"Say Kanunu kısaca, ekonomideki toplam mal ve hizmet arzının bunlara yönelik talebe eşit olduğunu ifade etmektedir. Yani bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin satışından elde edilen gelirler üretim faktörlerinin sahiplerine dağıtmakta ve bunlar da tüm gelirlerini cari dönemde üretilen mal ve hizmetleri satın almakta kullanmaktadırlar."⁵

Arzın ve talebin kısa sürede dengeye gelmesi, yani eşitlenmesi Klasik düşünce iktisatçılarına bir ekonomide krizin olmayacağı sonucuna götürmüştür. Herhangi bir alanda fazla üretim yapılmış olması bu kanıyı çürütmemektedir. Çünkü fazla olan üretim, fazla gelir ve fazla tüketim ilişkisiyle kendi pazarını bulacaktır.

Say'ın bu görüşlerine ilk karşı çıkan düşünür Malthus olmuştur. Malthus ile birlikte özellikle sermaye sahiplerinin, gelirlerinin tümünü tüketime değilde bir kısmını tasarrufa ayırabilecekleri ve bunun sonucunda talep yetersizliğinin aşırı üretim krizine yol açabileceği fikri ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla, kapitalist ekonomilerde krizlerin olabileceğini ve krizlerin sermaye fazlalığından kaynaklanacağını savunan ilk düşünür Malthus olmuştur.⁶ Fakat burada Malthus'un da yanlıgısı olabileceğini belirtmek faydalı olacaktır. Ricardo'nun öne sürdüğü gibi Klasik düşüncenin hüküm sürdüğü dönemlerde henüz yatırım yapılabilecek banka, kredi, borsa vs, gibi yatırım kaynaklarının gelişmediği bir dönemde birikimler hemen yatırımlara kaymaktaydı.

⁵ Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, *Makro Ekonomi* (Birinci basım. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:145, 1999). s.145.

⁶ Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar* (Birinci basım. Ankara: Ocak 1981), s.43.

Sonuç itibariyle sanayi devrimi ortaya çıktıktan sonra yani 19. yüzyılın başından itibaren genişlemiş olan kapitalist üretimin (her ne kadar kabul etmemiş olsalar da) ekonomik krizlerle sık sık sekteye uğradığı görülmektedir.

1.2.2. Marxist İktisatta Kriz Kavramı

Ekonomik krizler konusunda ilk kez gerektiği kadar önem veren ve çözüm önerileri arayan iktisatçı Alman filozof Karl Marx olmuştur. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlangıcı Klasik düşünce sisteminin hüküm sürdüğü döneme göre kapitalist ekonomilerde sorunların yoğunlaştığı dönemler olmaya başlamıştır. Karl Marx'ın düşüncelerinin biçimlenmesinde bu sorunların yoğunlaşmasının büyük payı olmuştur.

Temel olarak, üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti sağlamayı ve emeğin sömürülmesini önlemeyi amaçlayan, merkezi planlama ve devlet otoritesi ilkelerine dayanan sosyalist düşünce sisteminin öncülerinden Karl Marx'ın ekonomik kriz konusundaki yorumu şöyledir;

"Marx'ın önemli bir teorisi olan 'artık-değer ve birikim teorisinde' artık-değeri, değişken sermaye (emek) yaratmaktadır. Buna göre her kapitalistin, sermayenin organik bileşimini (sabit sermaye/değişken sermaye) düşük tutmaya çalışacağı ileri sürülebilir. Ne var ki, kapitalistler kar güdüsüyle hareket ettiklerinden, verimi arttırmak için emek yerine makine (sabit sermaye) ikame etme eğilimindedirler. Böylece bu olgu, her kapitalistin toplam artık değer içindeki payını arttırmak istemesiyle açıklanabilir. Öte yandan, kar birikimi (teknolojik yeniliklerin uygulanmasıyla) kaçınılmaz olarak ortalama kar oranında düşmeye yol açar. Birikimin öbür bir sonucu da, sermayenin giderek daha az sayıda kişinin elinde toplanmasıdır. Çünkü, sermayenin organik bileşiminin sabit sermayenin lehine dönüşü Marx'ın deyimiyle bir 'yedek işsizler ordusu' yaratmakta, bu da ücretlerin düşüşünü hızlandırmaktadır. Böylece, ekonomide sermaye birikiminin hızlanması sonunda meydana gelen üretim fazlasını emecek bir tüketim artışı, bu koşullar altında söz konusu olmayacağından kapitalist sistemin dönemsel olarak krizlere girmesi kaçınılmaz olacaktır."⁷ Marx'ın ekonomik kriz konusundaki bir diğer yorumu ise;

"Dünya pazarının krizlerinde, burjuva üretiminin çelişkileri ve antogonizmleri çarpıcı biçimde gözler önüne serilir. Kapitalizmin özürleyicileri, felaket sırasında patlak veren çatışmalı öğelerin doğasının araştırmak yerine felaketin kendisini yadsınmakla yetinir. düzenli ve dönemsel olarak tekrarlanan krizlerin, şayet üretim ders kitaplarında yazılanlara uygun biçimde sürdürülmüş olsaydı, asla ortaya çıkmayacağına ısrar ederler." (K. Marx)⁸ şeklinde olmuştur.

Özellikle Marxçı düşünürler, 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizini, kapitalist sistemin en büyük krizi olarak nitelendirmişler ve kapitalist sistemin temel dayanağı olan

⁷ Ergül Han, *İktisada Giriş 1* (Birinci basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1994), s.38.

⁸ Sungur Savran, *Kriz Nedir?* (92 Petrol İş Yılığ. Ankara: Petrol İş, Yayın: 33. 1992), s.548.

ve yaşanan krizle çökmekte olan Klasik düşüncenin Keynes tarafından kurtarılmış bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.⁹

Merkezi planlamaya dayalı Marxist düşünce sisteminde ekonomik krizler tesadüf sonucu değildir. Krizin dayanağı kapitalist ekonomilerin yapısal çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Yaşanan krizler aşırı üretim, yetersiz tüketim durumuyla sonuçlanan olgulardır. Marx, yeni üretim yöntemleriyle yatırımların çekiciliğinin artabileceğini böylelikle de kapitalizmin aşırı üretim krizinden çıkacağı fikrini savunmuştur.

Marx tam olarak kriz olgusunu açıklayamadığı için aynı görüşleri benimseyen sosyalist düşünce sistemini savunan iktisatçılardan Rosa Luxembourg ve Henri Denis de ekonomik kriz konusunu incelemişler ve değişik çözüm yolları bulmuşlardır.

Marx'a göre üretim fazlasının ülke içinde critilmesi için kapitalist sistemin dış pazarlara açılması geçici bir çözüm yolu olarak düşünülür ve önemsenmezken R Luxembourg aşırı üretimin yol açtığı ekonomik krizin dış pazarlara açılma yoluyla yani kendisine yeni "bakır" alanlar bulmasıyla aşılabileceğini ileri sürmüştür.¹⁰

Henri Denis'e göre Marxist kuram, Klasik anlayış sınırlarını yeterince aşmamış olmakla birlikte yatırım kararlarının sebebinin ne olduğuna ilişkin yorumların eksikliğini barındırmaktadır. H. Denis, "önceden pazarın bulunması gerektiği" görüşünü savunmaktaydı.¹¹

Ancak yine de Marxist yorum, fiyat ve piyasa mekanizmasına dayalı kapitalist ekonomilerin krizlere sürüklenmesinin kaçınılmaz olduğunu ve bunun nedenlerini 1929'lardan çok önce göstermiş bulunuyordu.

1.2.3. Keynesyen İktisatta Kriz Kavramı:

Birinci dünya savaşı sonrası başlayan ekonomik dengesizlikler ilk başta Klasik iktisatçılar tarafından geçici olarak yorumlansa bile bu dengesizliklerin uzun süre devam etmesi Klasik iktisatçıları yorumsuz bırakmıştır. Keynesyen düşünce akımı 1929 dünya ekonomik kriziyle bu sorunların içinde bulunmuştur. Daha sonra ise buna bağlı bir düşünce sistemi oluşmaya başlamıştır.

İngiliz iktisatçı John. M. Keynes (1883-1946), iktisadi sorunlara Klasik düşünceden farklı yaklaşımlar getirmiştir. Bu düşüncenin temelinde şu varsayımlar yer almaktadır:

⁹ Özcan, a.g.e. s.122.

¹⁰ Özcan, a.g.e. s.75.

¹¹ Aynı, s.75.

Keynes ekonomik sorunların incelenmesini Klasik iktisatta olduğu gibi kısmi denge varsayımlarından değil, ekonominin tümünü kapsayan ve toplam büyüklükler olarak ele alınarak gencl denge koşullarını araştırmanın zorunluluğunu ortaya koymuştur. Yani makro analizler Keynes'in çalışmalarını başlıca özelliği olmuştur. Ayrıca Keynesci düşünce sistemi Klasiklerin otomatik denge fikrine karşı çıkmış ve dengesizlik teorisini savunmuştur. Keynes, ekonomilerin kendi halinde bırakılınca, dengeye varmayacağını aksine noksan çalışma durumunda kalacağını göstermiştir. Ona göre bu durum ulusal ekonomiler için normaldir ve bundan kurtulmak için ekonomik işleyişe devlet maliye politikaları uygulayarak müdahale etmelidir.

"Keynes, krizin nedenini talep yetersizliğinde buluyordu. Keynes'e göre bu durum liberal, kapitalist sistemin normal işleyişinde kendini gösteren bir durumdur. İktisadi kaynakların eksik kullanımına yol açan bu talep yetersizliği, ancak devletin iktisadi yaşama müdahale etmesi ile giderilebilirdi. Devletin izlediği politikalarda amaç talebi canlandırmak olmalıdır. Talebin canlanması ise ekonominin çeşitli kesimlerinde tüketim ve de yatırım harcamalarını uyarır ve böylece krize yol açan koşullar ortadan kalkmaya başlar."¹²

Keynesçi düşünceye göre ekonomik krizin sebebi; yüksek üretim kapasitesi bulunan bir ekonomide bu kapasitenin kullanılmamasıdır. Bu da ekonomik birimlerin yatırım yerine gelirlerini tasarrufa ayırması demektir. Sonuç olarak ekonomide işsizlik ortaya çıkacaktır. Ancak Keynesçi düşüncenin işsizliği normal kabul ettiği düşünülürse yatırım yetersizliği ile ekonomik kriz ilişkisini başka noktalarda aramak gerekir. Çünkü Keynesyen teoride denge tam istihdam düzeyine bağlı değildir.¹³

"Keynes'e göre Büyük Buhran'ın başlıca nedeni, toplam talepteki yetersizliktir. Bu talep yetersizliği eksik istihdamın ana kaynağıdır ve kapitalist sistemin, Klasik ekonomistlerin iddia ettiğinin aksine tam istihdamı garanti edecek bir mekanizması yoktur. Ayrıca Klasik faiz kuramının önermeleri de hatalı olup yatırım ve tasarruflar arasında faiz oranları aracılığıyla dengeleyici bir ilişki kurulamaz."¹⁴

1970'li yıllara gelindiğinde bu zamana kadar benimsenen Keynesyen teori üstünlüğünü yitirmeye başlamıştır. Çünkü 1970'li yıllardaki enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşandığı ekonomik durum karşısında Keynesyen teori ekonomik kriz olgusunu açıklamada yeteri kadar etkili ve açıklayıcı olamamıştır. Yine de şunu belirtmekte fayda

¹² Han, a.g.e. s.44.

¹³ Özcan, a.g.e. s.120.

¹⁴ Yıldırım ve Karaman, a.g.e. s.159.

vardır ki Keynes'in ekonomik olaylara yaklaşma biçimi ve vardığı sonuçlar gerek düşünce gerekse uygulama alanında yeni ışıklar açmıştır.

Bir başka yoruma göre Keynes'in krizi iktisat politikaları temelinde açıklamaya çalışması, bir bakıma silahı kendine çevirmesi demektir. Çünkü otuz yıl boyunca kapitalist hükümetlerin iktisat politikalarına yol gösteren Keynesçilik olmuştu ve bu kriz bu politikalar yürürlükteyken patlak vermişti. Öyleyse kriz Keynesçi iktisat politikalarının bir ürünü olarak da algılanabilirdi.¹⁵

2. EKONOMİK İSTİKRAR VE İSTİKRAR PROGRAMLARI

Ekonomik krizler, bir ekonomideki fiyatlar genel seviyesi, istihdam hacmi, döviz kurları ve faiz oranları gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkiler yaratırlar. Krizlerin bu olumsuz etkilerinin azaltılması ve ekonomik istikrarın sağlanmasının amaçlayan, temel olarak para, maliye ve gelirler politikalarını içeren Ortodoks ve Heterodoks istikrar programları uygulanır.

2.1. Ekonomik İstikrarın Tanımı

Ekonomik istikrar, bir ekonomideki fiyatlar genel düzeyi, istihdam hacmi, döviz kurları, faiz oranları gibi unsurların kararlı bir dengede olduğu, iç veya dış faktörler nedeniyle ekonomide önemli değişikliklerin gerçekleşmesinin beklenmediği bir durumdur.¹⁶

Ekonomik istikrar, temel ekonomik ve finansal göstergelerin, toplumsal kaynak ve imkanların etkin ve verimli kullanılmasına imkan sağlayacak ortamı yansıtması ve aynı zamanda böyle bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmasını ifade etmektedir. Göstergelerin büyük ölçüde piyasa koşullarına göre oluşması gerekse de devlet, büyük ölçekli kuruluşlar ve bireyler bu göstergelere önemli oranda etki edebilmektedir. Ekonomik istikrar, bir ülke ekonomisinde hem istikrarlı fiyatların hem de tam istihdamın aynı anda gerçekleşmesi ile sağlanan bir olgudur.

Bir ekonomide istikrarı sağlamada iki önemli hususa dikkat etmek gerekir. İstikrarın sağlanmasında bir taraftan üretim, istihdam diğer taraftan da fiyatlar genel seviyesinin istikrarını sağlamak gerekir. Ekonomilerde bu üç unsur iç içe olup, bu hedeflere

¹⁵ Savran, a.g.e., s.550.

¹⁶ Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, a.g.e., s.167.

ulaşmada politik ve ekonomik tedbirler bir bütün olarak belirlenip aynı anda uygulanma alanına konulmaktadır.

ulaşmadaki politik ve ekonomik tedbirler birbirinden otonom belirlenip ayrı ayrı uygulama alanına konamazlar.

2.2. İstikrar Politikalarına Genel Bir Bakış

Bir ekonomide zaman zaman yaşanan konjonktürel dalgalanmaların etkisini yumuşatmak ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan politikalara anti-konjonktürel istikrar politikaları denmektedir.¹⁷

Bu politikalar para, maliye ve gelirler politikası olarak üçe ayrılmıştır. Genellikle bu politikalarla ödemeler dengesini iyileştirme, kamu açıklarını azaltma ve enflasyon oranını düşürme gibi geniş anlamda makro ekonomik amaçlar güdülmektedir.

İstikrar politikalarını veya programları gerekli kılan içsel ya da dışsal unsurların sebep olduğu ekonomik istikrarsızlıklardır.

“İstikrar politikaları ekonomik dalgalanmaları (büyüme, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki dalgalanmalar) yumuşatmaya yönelik ve daha çok kısa dönemli politikalardır. İstikrar politikalarının uygulanmasında, enflasyon ile işsizlik arasındaki ters yönlü ilişki dikkate alınarak hangisinin düzeltilmek istendiği belirlenmelidir. İstikrar politikasının başarısı, kullanılan araçların toplam arz ve talep etkisinin zamanlama ve büyüklük açısından tahmin edilmesine bağlıdır. Başarısız bir istikrar politikası, istikrarsızlığı daha da arttırabilir.”¹⁸

İstikrar politikalarının önemi çeşitli iktisat teorilerine göre değişiklik göstermektedir. Klasik teorinin hem içinde bulunduğu dönemin koşulları nedeniyle hem de teorinin dayandığı varsayımlar nedeniyle istikrar politikalarının önemi ve kullanımı yoktur. Ancak yine de Klasik teorinin maliye politikası araçlarını değil de para politikası araçlarını kullandığı söylenebilir. 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik kriziyle birlikte Klasik teorinin geçerliliği kalmayacak dönemin koşullarına ve sorunlarına daha gerçekçi öneriler sunan Keynesçi düşünce teorisi etkili olmaya başlayacaktır. Keynes geliştirdiği teorisiyle, ekonomideki istikrarsızlıklara para politikasının yanında öncelikle maliye politikasını önermektedir. Keynesyen teoriden sonra egemen olan Monaterist teori, istikrar politikası aracı olarak maliye politikasının önemli olmadığını bunun yerine para politikasına ağırlık verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

¹⁷ Z Osman Orhan, *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.110.

¹⁸ Yıldırım ve Karaman, a.g.e. s.35.36.

Ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı ekonomilerde uygulanmaya konan bu politikalar bir dizi istikrar tedbirleri altında toplanmaktadır. Ekonomideki istikrarı sağlamak amacıyla uygulamaya konan istikrar programının; sürdürülebilir dış finansman yeteneği, yapısal reformlar ve özellikle programın ilk aşamalarında talep yönetimi, kısıtlayıcı tedbirler gibi araçları bulunmaktadır.

İstikrar programının genel aracı olan talep yönetimi, toplam harcamalar ve toplam gelirler arasındaki sürdürülebilir dengeyi oluşturmayı ve korumayı amaçlayan politikalardan oluşmaktadır. Kısıtlayıcı tedbirler ise normal olarak sıkı maliye ve para politikalarına odaklanmaktadır.

İstikrar programları genellikle enflasyon oranının azalmasına yönelmekte ve diğer fiyat mekanizmalarında buna uygun düzenlemelere gidilmektedir. Bu tür programların temel aracı, önceden belirlenmiş nominal döviz kuru çıpasıyla enflasyon oranının düşürülmesidir. Uygulamaya konan bu politikaların ülkenin içinde bulunduğu istikrarsız dönemi hafifletici ve iyileştirici yönü olmalıdır.

İstikrar programları, yalnızca büyüme üzerinde değil aynı zamanda gelir dağılımı, enflasyon oranı ve fakirliği azaltma üzerinde de etkili olmalıdır. Uygulanan bu programların başarısını ölçmek için ekonomik büyüme ve gelir dağılımındaki etkilerini incelemek gerekmektedir. Gelir dağılımında eşitsizliği artıran, ekonomik büyümeyi yavaşlatan, genel fiyatlar seviyesinde istikrarı ve düşüşü sağlayamayan bu politikaların veya programların uluslararası piyasada kredibilitesi düşüktür. Bu tür politikaların, özel karar alıcıların (yabancı sermaye, dünya bankaları, kredi veren kuruluşlar) gözünde sürekliliği ve uzun ömrü yoktur; dolayısıyla kısa dönemde bu politikaların veya programların başarı olasılığı düşüktür.

Genellikle istikrar politikalarının ekonomideki etkilerinin belli bir gecikme ile olması ve özel sektörün istikrar politikalarına karşı gösterdiği tepkide, bekleyişlerin de önemli bir rol oynaması gibi, bazı sorunlarla istikrar programları karşı karşıya kalabilmektedir. Bu gibi sorunların ortaya çıkması istikrar programlarının uygulanabilirliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

İstikrar programlarının başarısının en önemli ve ilk şartı kararlı ve güçlü bir siyasal iradedir. Dolayısıyla bu iradeyle ekonomi politikalarının birbirlerini tamamlaması gerekir. Siyasal iradeyle uygulanan ekonomik politikalar birbirini tamamlamaktadır. Özellikle son yıllarda çeşitli istikrar politikaları sunan teoriler ortaya atılmaktadır. Gerek

ekonomik hayatta yaşanan olaylar gerekse iktisat politikası alanındaki son teorik gelişmeler, istikrar politikasının odak noktası olarak seçtiği konuları, bugün oldukça değişik bir konuma sokmuştur. Çünkü, artık birer istikrar politikası araçları olarak, para ve maliye politikalarının belli potansiyel güçleri olduğu kadar sınırları olduğu da kabul edilmiştir. Ancak yine de iktisat teorilerinin birleşip belirlediği hakim bir istikrar teorisi henüz mevcut değildir.

2.3. İstikrar Programlarının Hazırlanmasında Kullanılan Yeni Düzenleyici Politikalar

Bir ekonomide ortaya çıkan makro ekonomik dengesizliklere karşı çözüm önerileri sunan bir takım istikrar programları vardır. Ortodoks ve Heterodoks istikrar programları bu programlardan olup, ekonomik kriz kavramına ilişkin çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. Ortodoks istikrar programları sıkı para ve maliye politikaları ile ekonomik krize çözüm bulmaya çalışırken, Heterodoks istikrar programları bu politikalara ek olarak gelirler politikası ile krize çözüm aramaktadır. Bu programlar genel anlamda birbirlerini tamamlayıcı politikalardan oluşmaktadır.

2.3.1. Ortodoks İstikrar Programları

Ortodoks istikrar programları, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan enflasyon sorunu ve dışsal dengesizliğin sebep olduğu ekonomik sorunları çözmek amacıyla geleneksel makro ekonomik politikalar olan sıkı para ve para politikalarından oluşan istikrar programlarıdır. Bu programların asıl amacı; nihai talep düzeyini kontrol altına almaya çalışan talep yönlü politikalarla ekonomideki talep düzeyini aşağıya çekebilmektir. Talep kısıcı politikalar uygulayarak yani ekonomide bir nevi daralma yaratılmasıyla, enflasyon artışları önlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda sıkı maliye, para politikaları ile sabit döviz kuru politikasından oluşan bir dizi önlemler paketi oluşturulmaktadır. Bu programlarda enflasyonist baskının genel talebi azaltmak yoluyla önlenmesi için; ücretlerin dondurulması, program öncesi belirli bir oranda devalüasyon sonrası yavaşlatılmış kur politikası tavsiye edilir ve tüketimi kısırarak enflasyonun kontrol altına alınması öngörülür.

Ortodoks istikrar programları, Uluslararası Para Fonu(IMF) in 1970'li yıllardan beri daha çok hiperenflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ülkelere tavsiye ettiği programlara verilen addır. "Ortodoks" kelimesi burada klasikleşmiş, klişeleşmiş

anlamında kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Ortodoks istikrar programlarının makro ekonomik dengesizliklere sunabileceği çözüm önerileri hep aynı olmuştur.

Ortodoks istikrar programları kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, piyasadaki para arzının daraltılması, fiyat kontrollerinin kaldırılması ya da fiyatların serbest bırakılması, ticaret engellerin kaldırılması, ülke parasının değerinin düşürülmesi yani devalüasyon gibi sıkı maliye ve para politikalarından oluşmaktadır.

Ortodoks programlarının uygulama sonuçları ile ilgili değişik yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumların birincisine göre, bu programlarının uygulandığı ülkelerde, GSMH'nin büyüme oranı ve endüstriyel büyüme oranı düşer, ekonomide resesyon ve işsizlik başlar.¹⁹ Ortodoks programlar ile ilgili bir başka yorum ise, reel denge kurulmasında bütçe açığını kapatılmasında başarılı olmakta, fakat fiyatlar arasındaki (ücret, fiyat, kur, faiz) denge kurulmasında başarıları tartışılmaktadır²⁰ şeklinde olmuştur.

Ortodoks istikrar politikalarının dünyadaki uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlandığı ve sosyal politik karşılıklara neden olduğu iddia edilmektedir. Bu politikaların sıkı maliye ve para politikası kombinasyonundan oluşması neticesinde yükün, gelir düzeyi düşük olan ekonomik birimlerin üzerinde daha çok olması, politikaların uygulanmasını bürokratik, otoriter ve askeri çizgiye taşımaktadır. Bu yüzden birçok istikrar politikalarının yürütülmesinde askeri müdahalelere tanık olunmuştur.²¹

Görüldüğü gibi Ortodoks istikrar programlarına iktisadi görüşler tarafından hem olumlu hem de olumsuz eleştiriler getirilmiştir. Genel itibariyle değerlendirecek olursa, Ortodoks istikrar programları daha sonrada örneklerine yer verileceği gibi, bu programları uygulayan bir çok ülkede enflasyonun daha da yükselmesine neden olmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak yine de Ortodoks istikrar programlarının istikrarı sağlamanın olmazsa olmaz koşulu sayılabilecek tamamlayıcı bir yönü vardır.

2.3.2. Heterodoks İstikrar Programları

Heterodoks istikrar programları geleneksel para ve maliye politikalarına ek olarak ücret ve fiyat kontrollerini içeren gelir politikalarından oluşmaktadır. Heterodoks istikrar

¹⁹ İker Parasız, *Kriz Ekonomisi: Hiperenflasyon Ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları Ve 5 Nisan 1994 Kararları* (Birinci basım, Bursa: 1995), s.48.

²⁰ Sema Bahçeci, *Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları, Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Dencyimi* (Ankara: DPT, Temmuz 1997), s.5.

²¹ Parasız, a.g.e., s.33.

programları enflasyona karşı “şok tedavisi” şeklinde uygulanmaktadır. Yüksek kronik enflasyonun hiperenflasyona doğru gittiği ülkelerde bu şok politikaları kaçınılmaz olmaktadır.²² Ortodoks istikrar programları ise bu konuda Heterodoks programlara göre çok etkili olamamaktadır. Ortodoks istikrar programlarıyla enflasyon oranı kademeli ve yavaş yavaş düşerken, Heterodoks programların uygulanmasıyla ilk başta hızla düşmektedir. Ortodoks istikrar programların enflasyonu düşürmedeki başarısızlığı, geçmişe dönük enflasyonist bekleyişlerden kaynaklanmaktadır. Enflasyonist bekleyişlerin etkisiyle enflasyon oranı sürekli yükselme eğiliminde olmaktadır. Ayrıca toplumun enflasyonun düşmeyeceği yönündeki güvensizliği de bu durumda çok etkili olmaktadır. Bu noktada, Heterodoks istikrar programları ile fiyat ve ücretlerin dondurulması ekonomik birimlerin üzerinde şok etkisi yaratacaktır.

Programın birinci aşamasında fiyatların dondurulması sonucu hiperenflasyon oranını keskin bir şekilde düşmektedir. İşte bu durumda enflasyonu durdurmanın maliyeti azalmaktadır. Üretim, işsizlik ve ekonomik daralma gibi maliyetlerden kaçınabilmek amacıyla, Heterodoks istikrar programları gündeme gelmiştir. Ancak bu tür politikaların uygulanabilirliği sürekli olmadığı için kontroller kaldırıldığında enflasyonun ne durumda olduğu önemlidir. Asıl Heterodoks programlarda enflasyonu durdurmanın maliyeti fiyat kontrolleri gevşediğinde başlamaktadır.

Heterodoks istikrar programlarının vazgeçilmez iki ögesi, sıkı maliye politikası ve bütçe disiplini. Bu tür istikrar programları sıkı maliye politikalarını hedeflemekte, ancak özellikle ikinci aşamada daha genişletici maliye politikalarına izin vermektedir. Enflasyondaki hızlı düşüş ile birlikte bütçe açıklarının kapanmaya başladığı, fiyat kontrollerinin mali politikaları ikame edebildiği izlenimi yaratılabilir. İktisatçı Thomas Sargent'e göre, gerek açığın boyutuyla gerekse finansman biçimiyle ilgili olarak bütçe politikasında temel değişiklikler yapıldığı zaman hiperenflasyon durumu sona ermektedir.²³ Bu yüzden, temel sorunlar çözülmeden şok programlar uygulamanın pek bir önemi kalmamaktadır.

Fiyat kontrolleri kaldırıldığında enflasyon oranı tekrar yükselirse, ileri dönemlerde istikrarı sağlamak daha da güçleşecektir Yani kem Ortodoks hem de Heterodoks istikrar

²² M. Fatih Cin, Bilge Köksel Yalçın ve M. Kemal Doğru, “Heterodoks Politikalar Işığında Türkiye’de Uygulanmakta Olan İstikrar Programı Ve Bir Değerlendirme,” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24, (Ekim 2000-Mart2001), s. 1.

²³ İlker Parasız, *Para Banka Ve Finansal Piyasalar* (Altıncı basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997), s.394.

programları tek başına uygulandıklarında başarılı olma şansı oldukça düşüktür. Daha çok bu politikalar birbirlerini tamamlayıcı politikalardır. Örneğin Heterodoks istikrar programlarının uzun dönemde başarılı olma şansları mali dengenin sağlanmasıyla yani Ortodoks kısmıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, ekonomideki reel dengenin ve mali disiplinin sağlanması Ortodoks politikaların uygulanmasıyla, fiyatlar arasındaki dengesizlik de Heterodoks istikrar programlarıyla sağlanabilmektedir.²⁴

Fiyatların hızla şok politikalarla indirilmesi ya da dondurulmasının ekonomide yaratmış olduğu yan etkiler vardır. Bunlardan bir tanesi de kıtlık ve karaborsanın oluşmasıdır. Ancak Heterodoks istikrar programını savunan görüşlere göre, bu maliyetler Ortodoks istikrar programlarının neden olduğu üretim ve istihdamda meydana gelen kayıplardan daha hafif olacaktır.²⁵ Fiyat kontrollerinin diğer bir maliyeti de orta ve uzun vadede nispi fiyat yapısının bozulmasına yol açmasıdır. Kontroller serbest piyasa işleyişini aksatacağı için, piyasalar arasındaki denge bozulacaktır. Dengeleri tekrar sağlamaya çalışmak ise Heterodoks istikrar programlarının maliyetini arttıracaktır. Bu sebeplerden dolayı fiyat ve ücretlerin dondurulması ya da hızla indirilmesi kısa dönem için yapılmalıdır. Çünkü gelirler politikası araçları geçici araçlardır. Bu araçların uzun vadeye yayılması halinde maliyetleri faydasını aşabilecektir. Fiyat ve ücretlerin dondurulmasının bir diğer yanı ise hiperenflasyonun gerisinde yatan yapısal nedenleri ortadan kaldırma imkanı sağlamasıdır. Çünkü hiperenflasyonun varlığı ve sürekliliği, yapısal reform ve düzenlemelerin yapılmasını güçleştirmektedir.²⁶

Heterodoks istikrar programları, ayrıca sabit döviz kuru uygulamasını ve mali istikrarın sağlanmasına yardımcı bir unsur olarak parasal reform uygulamasını öngörmektedir.²⁷ Heterodoks istikrar programlarında döviz kurunun sabitleştirilmesine çipa politikası da denilmektedir. Böyle bir politikayla güdülen amaç hızlı döviz kuru değer kayıp beklentilerini kırmaktır. Ancak bu politikanın diğer politikalarla birlikte uygulanması gerekmektedir. Tek başına uygulandığı zaman kendisinden beklenen işlevi yerine getiremeyebilir, enflasyonist süreç yeniden başlayabilmektedir.²⁸

²⁴ Bahçeci, a.g.e. s.6.

²⁵ Cin, Yalçın, Doğru, a.g.e. s.2.

²⁶ Cin, Yalçın, Doğru, a.g.e. s.2.

²⁷ "K.Çakman ve D.Çapan, 'On Stabilization And Liberalization Policies With References To Arjantian And Israeli Experience'. Yapı Kredi Ekonomik Review. Vol: 4, No:4, January 1991.", (Cin, Yalçın ve Doğru, a.g.e., s.2'deki alıntı).

²⁸ Parasız, Kriz Ek. a.g.e. s.41.

Döviz istikrarının sağlanması ile birlikte iç fiyatlarda istikrara kavuşacağı için vergi gelirleri otomatik olarak artacaktır. Enflasyonun hızla düşüşü, verginin gerçekleşmesi ile tahsil edilmesi arasındaki gecikmeden dolayı olan “Olivera-Tanzi” etkisini tersine çevirmektedir.²⁹ Bunun sonucu gelirlerinde suni bir artış yaşanır ve mali dengenin sağlandığı izlenimi ortaya çıkabilir. Ancak mali dengenin sürdürülebilirliği sıkı maliye politikalarının uygulanmasını gerekli kılar. O yüzden ilk andaki gelir artışından sağlanan faydanın, mali dengenin sürdürülebilmesi için gerekli yapısal düzenlemelere aktarılması daha yararlı olacaktır.³⁰

İstikrar programının başarılı olabilmesinin şartlarından bir tanesi de yeni paranın piyasaya girmesidir. Bu parasal reformdur. Bunun en bilinen şekli çok fazla değer kaybetmiş paradan sıfır atmaktır. Parasal reformun bir diğer şekli ise enflasyonist ortamda yapılan sözleşmeleri sıfır enflasyon ortamına göre düzenlemektir.

Heterodoks istikrar programlarında, en azından programın birinci aşamasında Ortodoks programlara göre hem daha büyük bir büyüme oranı hem de daha az işsizlik oranı görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere ekonomik büyüme konularına duyarlılık gösteren gelişmekte olan ülkeler tercihlerini Heterodoks programlardan yana koymaktadır.

Heterodoks programlar doğru ve de ısrarla uygulanırsa başarılı olabilmektedir. Programdaki bir aksama hiperenflasyon sorunu yine gündeme getirecek hatta daha da büyütebilecektir. Daha öncede değinildiği gibi bu tür programlar belli bir süre zarfı için uygulanmalıdır. Sürekliliği yoktur.

2.4. İstikrar Programlarında Etkili Bir Kurum Olan IMF Kavramı Ve Terminolojisi

İkinci Dünya savaşının (1939-1945) sona ermesiyle birlikte hem uluslararası para sistemini belirlemek hem de savaş sonucu ekonomileri zor duruma düşen Avrupa ülkelerine dönemin hegemonyası konumundaki ABD tarafından Bretton Woods anlaşması sonucu finansal destek verilmesine karar verilmiştir.

Bretton Woods anlaşmasının imzalanmasıyla 1945 yılında iki müessese kurulmuş, 1947 yılında da fiilen operasyonlarına başlamıştır. Bu kurumlardan ilki Avrupa ülkelerine

²⁹ Cin, Yalçın ve Doğru, a.g.e., s.4.

³⁰ Bahçeci, a.g.e., s.7.

uzun vadeli yatırım kredisi vermek suretiyle hem yeniden imarını sağlayacak hem de ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri giderecek olan “İmar Ve Kalkınma Bankası” ya da diğer adıyla “Dünya Bankası” (Internation Bank For Reconstruction And Development, IBDR ya da kısaca World Bank) dir.³¹

Anlaşma sonucu 1947 yılında faaliyete geçen ikinci kuruluş ise fona üye ülkelerdeki istikrar programlarının yürütülmesinden sorumlu kurum olan Uluslararası Para Fonu ya da kısaca IMF (International Monetary Fund) dir. IMF’in kuruluş amacı ilk olarak Avrupa ülkelerinin savaş sonrası iyiden iyiye bozulan dış ödemeler bilançolarındaki dengesizliklerini, uluslararası ticaretin daralmasını önleyebilmek adına bu ülkelere krediler vererek düzeltmeye çalışmak olmuştur. Fonun kuruluş amaçlarından bazıları aşağıda belli maddeler halinde verilmiştir:

“Fonun amaçları, IMF’i kuran anlaşmanın birinci maddesinde altı adet olarak belirtilmiştir. Bu amaçlardan ilk ikisi, uluslararası parasal işbirliğin teşvik edilmesi ve uluslararası ticaretin genişlemesi gibi genel niteliklerdir. Fakat asıl amaç, altıncı fıkrada belirtilmiştir. Buna göre IMF, üye ülkelerin ödemeler bilançosu açıklarını azaltmada onlara yardımcı olacaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, dış ödeme güçlükleriyle karşılaşılacak üye ülkelere gerekli kaynak yardımında bulunarak (5.fıkra), döviz kurlarında istikrarı teşvik edecek, üyelerin rekabetçi devalüasyonlara başvurularına engel olacaktır. (3.fıkra), 4.fıkra da yer alan IMF’in gerçekleştirmek istediği bir diğer amaç ise dünya ticaretinin gelişmesine zarar vermemek için cari işlemler hesabındaki kalemlere uygulanan döviz kontrollerinin kaldırılması ve üyeler arasında çok taraflı bir ödemeler sisteminin kurulmasıdır.”³²

Fonun en yüksek ve en yetkili organı üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan(ülkenin ekonomi, maliye ya da üst düzey bürokrati) Güvernörler Heyeti’dir. Yılda bir kez toplanan heyette üye ülkeler karar aşamasında hem sabit oy hakkına hem de fondaki kotalarına orantılı bir oy hakkına sahiptir. Fonun diğer iki önemli organı ise fonun olağan işlerini yürüten Yönetim Kurulu ve de Fonun başkanlığını üstlenen Genel Direktör Kurulu’dur. Uluslararası Para Fonunun sermayesi üye ülkelerin hisseleriyle sağlanmaktadır.

Üye ülkelerin fondaki hisselerine “kota” denilmektedir. Hisseler ülkelerin dış ödemeler bilançosuna, mevcut altın stoklarının hacmine ve de ekonomik güçlerine göre belirlenmektedir. Üye ülkeler fondaki kotalarının oranına göre hem yönetimdeki oy

³¹ Mükerrrem Hiç. *Para Teorisi ve Politikası* (Dokuzuncu basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), s.110.

³² Rıdvan Karluk. *Uluslararası Ekonomi* (Dördüncü basım. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1996), s.500.501.

sayısını hem de fondan talep edeceği finansman miktarını belirleyebilir. Bu durumda IMF' deki en büyük kotaya ve de oy sayısına sahip ülke ABD'dir.

Türkiye ise 3 Kasım 1947'de IMF'e üye olmuştur. Ülkenin fondaki kota miktarı ise 964 milyon SDR, yani 1.3 milyar dolardır. Fondaki rezerv pozisyonu 112.8 milyon SDR ya da 153.4 milyon dolardır. Fondaki oy oranı %0.45, oy sayısı ise 9.890'dır.³³

Üye ülkelerin IMF kredilerinden yararlanma hakları, fon terminolojisinde "çekme hakları" olarak adlandırılan sınırlar içerisinde olmaktadır. Çekme hakkı üye ülkelerin fondaki kotasına eşit miktardadır. Özel çekme hakkı yani SDR, bugün itibariyle 1.26 dolara eşittir. SDR sepetini oluşturan para birimlerinin sepetteki ağırlıkları ise 2001 yılı itibariyle şöyledir;³⁴

ABD Doları	0.45
Euro	0.29
Japon Yeni	0.15
İngiliz Paundu	0.11

Ülke kotalarının %25'i altın ile ödenirken, %75'i ise ülkelerinin milli paraları ile ödenmiş ya da taahhüt edilmiştir. Üye ülke tarafından bu %25'lik tutarda kredi talep edildiğinde fon otomatik olarak bunu vermekle yükümlüdür. Bu kredi hakkının kullanılmayan bakiyesine, söz konusu ülkenin "Altın Pozisyonu" denilmektedir. Ayrıca fonun yapılan müracaatı onaylamak şartıyla altın pozisyonu limitinin üstünde de kredi açma hakkı vardır. Ancak üye ülkelere açılacak kredinin de bir limiti vardır. Fonun elinde bulunduracağı milli para, ilgili üye ülke kotasının %200'ünü aşamaz. Kotaların %75'ini milli paralarıyla ödedikleri için, ülkelerin milli paralarıyla kredi ya da döviz temin etme limiti kotalarının %125'i olarak ortaya çıkmaktadır. Bu limitin kullanılmayan bakiyesine "Kredi Pozisyonu" denilmektedir.³⁵ Genel itibariyle, fonun vermiş olduğu krediler kısa vadeli olup, bu süre beş yılı geçmez. Bunun yanı sıra, fonunun bir diğer sermaye kaynağı ise, serbest döviz kurunun uygulandığı ülkelerde tahvil satmaktır. Bu şekilde elindeki fon ve kaynaklarını arttırmaktadır.

IMF programlarının diğer bir unsuru ise şartlılık (conditionality) kavramıdır. Şartlılık kavramından kastedilen IMF kaynaklarını kullanabilmek için fona üye ülke

³³ Mahfi Eğilmez, "Uluslararası Para Fonu(IMF), Dünya Bankası Grubu ve Türkiye" www.mahfiegilmez.nom.tr. Alınış Tarihi: 05.02.2001, s.2.3.

³⁴ Ayn. s.1.

³⁵ Hiç. a.g.e. s.113.

hükümetlerinin bazı taahhütler altına girmesidir. Bu politika taahhütleri ise kısaca şöyledir;

IMF kredilerinin ilk koşulu kur ayarlamasıdır. Ülkeler mili para birimlerinin altın veya dolar olarak paritesini tespit ve fona tecil ettirmek zorundadır. Kur ayarlamasının da tek bir anlamı vardır; o da büyük oranlı devalüasyondur. Bunun anlamı ülke parasının dış değerinin düşürülmesidir. Fon, gerektiğinde %10 oranında devalüasyonu programı uygulayan ülkenin hükümetinin inisiyatifine bırakmıştır. IMF'in devalüasyon beklentisi dış ticaret düzeyinde; az gelişmiş ülkelerin ihraç fiyatlarının çok yüksek olduğu düşünülürse, devalüasyon yabancı paralar cinsinden bu fiyatları düşürerek ihracatın artmasına yol açacaktır. Bu durumun tam tersi olarak, devalüasyonun ithal malların fiyatını ulusal para cinsinden yükselterek ithalat talebinin düşmesine yol açacağı umulmaktadır. Ayrıca, devalüasyon sonucu yükselen iç fiyatlar yurtiçinde üretilen malların tüketimini kısırarak tüketilmeyen malların ihracata sevk edilmesine döviz gelirlerinin artacağı beklenmektedir. İşte Fonun gelişmekte olan ülkeler için devalüasyon önerilerinin değişmez mantığı bu etkilere dayanmaktadır.³⁶

İkinci taahhüt ise gelir dağılımı ile ilgili düzenlemelerdir. IMF'in istediği ücretlerin dondurulmasıdır. Böylelikle iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasındaki farkın sebebi görülen maliyet unsurunun, ücretlerin dondurulması yoluyla hafifletilmesi (aşağıya çekilmesi) sağlanacak bu da ihraç fiyatlarının rekabetçi olmasını sağlayacaktır. Ayrıca ücretlerin dondurulması, kişilerin satınalma gücünü zayıflatarak hem ithal talebinde hem de yurtiçi tüketimde bir azalmaya yol açacaktır. Yurtiçi tüketimdeki bu azalma ihraç miktarını arttıracaktır. Böylelikle ihracat ithalattan daha hızlı artarak dış dengeye ulaşılacaktır. Ayrıca ücretlerin dondurulması, firma maliyetlerini azaltarak, karların ve ekonomiyi yeniden canlandırabilecek yatırımların artmasını sağlayacaktır. Firma maliyetlerindeki azalmadan beklenen bir diğer sonuç ise iç fiyatlarda bir düşme ya da en azından enflasyon hızının durmasıdır.³⁷

Fonun yerine getirilmesini istediği bir diğer taahhüt ise kamu harcamalarının özellikle sosyal harcamaların kısılması ve bazı tarım ve sanayi ürünlerine devletçe yapılan karşılıksız mali yardım yani sübvansiyonların azaltılması ve tamamen kaldırılmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde, kamu sektörünün ağırlığından dolayı kamu

³⁶ Cevdet Erdost, IMF İstikrar Politikası Ve Türkiye (İstanbul: Savaş Yayınları, Güncel Sorunlar Dizisi, 1982), s.105.

³⁷ Aynı, s.106.

harcamalarında önemli miktarlara varmaktadır. Kamu harcamalarındaki artış gelirlere yansiyarak tüketimi arttıracaktır.

Bütün bunlara ilave olarak son yıllarda program, kurumsal ve yapısal değişmeler doğuracak önerilerle takviye edilmeye başlanmıştır. Bu ise IMF kredilerinin karşılığının giderek daha ağırlaşması demektir. Bu önerilerinin ilki, kamu harcamalarını azaltmak, etkin bir yönetim ve yabancı sermaye girişi sağlamak amacıyla kamuya ait iktisadi kuruluşların özel kesime devredilmesi, yani özelleştirmedir. Bu özellikle hızlı sermaye girişine yol açarak, dış dengesizliğin giderilmesine, yatırımların en iyi biçimde yönlendirilmesine ve ekonominin yeniden canlanmasını sağlayacaktır. İkinci öneri ise, üye ülkelerin yabancı sermaye girişlerini kolaylaştırmak amacıyla gümrük kısıtlamalarının kaldırılmasıdır. Böylelikle ülkeye kolayca giren yabancı sermayenin yaratacağı rekabet, yerli üreticileri rekabetçi fiyatlarla üretime ve maliyetleri düşürmeye zorlayarak kaynakların etkin dağılımını sağlayacaktır.³⁸

Fona üye ülkelerin politika taahhütleri hükümet tarafından IMF'e verilen niyet mektubunda yazılır. Böylelikle hükümet kamuoyuna uygulanacağı ekonomik politikalar hakkında teminat verir. Ayrıca uluslararası kredi kuruluşlarına ve yabancı yatırımcılara, uygulanacak politikaların makroekonomik istikrar getirebileceği yolunda teminat verir. Ayrıca IMF'e iyi ekonomik politikaların izlendiği yolunda ve hükümete politika taahhütlerini yerine getirdiği sürece ilgili kullanımların rahatça yapılabileceği hususunda da teminat sağlar.³⁹

Niyet mektubuyla belirtilen programda belirli performans kriterleri belirlenir. Bunlar genellikle rakamsal değişkenlerden oluşan ve programın öngörüldüğü gibi işleyişine dair önemli gösterge sayılan kriterleridir. Bu kriterlere uyulmaması neticesinde, programın devamı için IMF'in İcra Direktörler Kurulu'nun onayı gerekmektedir. İkinci bir kriter ise, IMF'in istikrar programını uygulayan ülkelerde yapmış olduğu program gözden geçirmelerdir. Uygulanmakta olan programın amaçtan sapması durumunda, IMF programın performansının iyi olmadığına ve program gözden geçirmesinin tamamlanmamasına karar verebilir. Buna karşılık programın uygulandığı ülkede, bir dizi iyileştirici politikalar alınması gerekmektedir. Bir diğer kriter ise programın genel başarısı için uyulması gereken faaliyetlerden oluşan yapısal kriterlerdir. Yapısal

³⁸ Erdost, a.g.e. s.107.

³⁹ Enflasyonla Mücadele Politika Metinleri-I. "IMF Programları-Kavram Ve Terminolojisi", www.hazinc.gov.tr/kavramveterminolojisi.htm. Alınış Tarihi: 28.03.2001, s.1.

kriterlerin sağlanmaması programın devamı için IMF İcra Direktörler Kurulu'nun onayını gerektirmez. Sadece IMF, önemli bir kriter yerine getirilemezse bu gerçekleşince kadar gözden geçirmeyi tamamlamamaya böylelikle de kullanımları durdurmaya karar verebilir. Hükümetin mevcut politika araçlarıyla doğrudan kontrol edemeyeceği değişkenlerden biri olan gösterge niteliğindeki (endikatif) hedefler, programın başarısı için kritik öneme sahip değişkenlerin izlenmesi için kullanılmaktadır. Bu hedeflerin tutturulamaması programın önemli amaçlara ulaşmada başarısız olduğuna dair bir işarettir. Program gözden geçirmesi, program yeniden düzenlenene kadar tamamlanamayabilir.⁴⁰ Bu kriterlerin değerlendirilmesi neticesinde başarısızlık görülmüşse, üye ülkenin Fon tarafından borçlanma olanakları kısıtlanır ve ek bir programın uygulanması önerilir.

Bu kriterlerin bilançosunda açık veren ülkelerin durumlarını ele alan IMF, bunun dışında uluslararası ticarete dengesizliğe sebep olduğu gerekçesiyle ödemeler dengesi devamlı fazla veren ülkelerin durumlarını da ele alabilmektedir. Bunun için Fon, bu gibi ülkelere ithalat sınırlamalarını azaltmak ya da paranın dış değerinin yükseltilmesi olan revalüasyon gibi bir dizi iyileştirici tedbirler alınmasını talep edebilir. İlgili ülkeler bu talebi yerine getirmediği takdirde, Fon o ülke parasını "kıt döviz" olarak ilan edebilecektir. Bununla birlikte Fona üye ülkeler kıt ilan edilen dövize karşı ithalat kontrol ve sınırlamalarına gidebilirler.⁴¹

IMF'in uyguladığı istikrar programlarının içeriği hemen hemen her yerde aynıdır. Ancak uygulanan bu reçetenin etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Yoğun eleştirilere maruz kalan IMF programları bir yoruma göre, endüstrileşmiş ülkeler tarafından kendi çıkarlarını sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuştur. Fonun aldığı bir diğer eleştiri ise, asıl ağırlığını enflasyon kontrolü gibi amaçlara vermesi, kalkınma ve toplumsal sorunlar karşısında ihmalcı bir duruma düşmesi yönündedir.⁴²

Bretton Woods düzeni 1972 yılında yıkılmasına rağmen ayakta kalan IMF, bazı yorumlara göre de gerekli bir kurumdur. Çünkü, ABD tek başına hegemonya konumunu sürdürmese bile önde gelen emperyalist ülkeler ve bu ülkelere bağlı uluslararası tekellerin

⁴⁰ Enflasyonla Mücadele Politika Metinleri, a.g.e. s.2.

⁴¹ Hiç, a.g.e. s.112.

⁴² "İbrahim Berberoğlu, 'IMF Ve Azgelişmiş Ülkeler Arasındaki Çelişki,' Maliye Dergisi, Ankara, Sayı 74, (Mart-Nisan 1985), s.26." Banka Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:25, Sayı 4, (Nisan 1998), s.51'deki alıntı

rahatça faaliyetlerini yürütebilecekleri bir ortamı hazırlama görevi de bu kuruluşlara düşmüştür.

IMF raporundaki bir itirafa göre; “Yapısal Uyum Programlarının bugüne kadar bir işe yarayıp yaramadığını söylemek zor...Gerçekten de programın uygulandığı ülkelerin çoğunda enflasyonda artış, büyümede düşüş görüldü.”⁴³ Yine Dünya Bankasında çalışan bir uzmanın görüşlerine göre; “Bu programların insani maliyetlerinin bu kadar yüksek, ekonomik kazancının bu kadar düşük olacağını düşünmüyorduk.”⁴⁴ şeklinde, ilgili kurumların yetkilileri tarafından IMF hakkında olumsuz içerikli itiraflar yapılmıştır. Prof. Dornbusch ise bu konuda yapısal uyum için muazzam bir çaba göstererek koşan bu ülkelerin, ayaklarının üzerinde değil bir delikten içeri düştüklerini belirten ağır eleştirilerde bulunmuştur⁴⁵

Bu konudaki yorumlardan biri; “IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların önerdiği politikalar yoksulların yaşam standartlarını düşürüp, sosyal devlet anlayışını yok ederken zengini daha zengin yapıyor.”⁴⁶ şeklinde olurken bir başka yorumda; “IMF önlemleriyle ekonominin yeniden dengesini sağlamaya çalışan ülkelerin çoğunda gözlenen en önemli ortak olgu, ekonomin daralmasıdır.”⁴⁷ şeklinde olmuştur. Bu konudaki olumlu ve de olumsuz yorumları artırmak elbette ki mümkündür.

Gerçektende uzun yıllardan beri az gelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan IMF politikaları, birçok ülkede olumsuz şekilde sonuçlanmıştır. Genellikle bu ülkelerde, azaltılmaya çalışılan enflasyon artmış, devalüasyonla fazla vermesi hesaplanan cari işlemler dengesindeki açık büyümüş, kamu kesiminde ücretler bastırılmasına karşın denge tam anlamıyla sağlanamamış ve en önemlisi de IMF’den gelen kredilere karşın ülkelerin dış borçları hızla artmıştır.

⁴³ Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme Ve Kriz* (Birinci basım. İstanbul: Mart Matbaacılık Ve El Sanatları, Kasım 1996), s.119.120.

⁴⁴ “Moris Miller, Dept And Environment, (New York 1991,” (Yıldızoğlu, a.g.e., s.119.120’deki alıntı).

⁴⁵ “J. Pollact, Essays In International Finance (No 184, 1991,” (Yıldızoğlu, a.g.e., s.119.120’deki alıntı).

⁴⁶ “IMF Politikaları Yoksullaştırıyor”, www.antikapitalist.net/yeni/makaleler/infyok.htm, Alınış Tarihi: 20.01.2002, s.1.

⁴⁷ Erdost, a.g.e., s.108.

3. DÜNYADA UYGULANAN BAZI EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARIN ÖRNEKLERİ

Türkiye gibi gelişmekte olan diğer ülkelerde de ekonomik krizler yaşanmış ve bunlara çözüm önerileri olarak çeşitli istikrar programları uygulamaya konulmuştur. Ancak bu programların etkileri her ülkede farklı sonuçlar doğurmuştur. Dünyada meydana gelen ekonomik krizlerin ve sonrasında uygulanan istikrar programlarının etkilerinin incelenmesi amacıyla; Brezilya, Meksika, Arjantin gibi Latin ülkeleri ve Asya ülkeleri örneklerine yer verilecektir.

3.1. Brezilya Örneği

Genel itibariyle Brezilya, geniş yüzölçümü, zengin doğal kaynakları, büyük iç pazarı ile dünyanın en hızlı gelişmeye aday, yarınları parlak görünen bir ülke olmuştur. Brezilya, yüksek enflasyonla 1950 yılların ikinci yarısında, dönemin hükümeti tarafından başlatılan beş yılda elli yıllık bir gelişmeyi içeren, iddialı endüstrileşme programı ve yeni başkent Brazil'in inşası için ağır kamu yatırımlarının yapılmaya başlanmasıyla tanışmıştır. Ancak böyle bir kalkınma programı için ülkede ne gelişmiş bir sermaye yapısı ne yeterli bir vergi sistemi ne de uluslararası finansal piyasalarla kurulan yeterli bir ilişki var olmuştur. Bu durumda geriye, enflasyon yaratılarak finansmanın sağlanmaya çalışılması kalmıştır. Bunun yanı sıra, ülkede enflasyonun hızlanmasını sağlayabilecek başka faktörlerde bulunmaktaydı. Bunlar; o dönemde yaşanan arz şokları, önemli sayılabilecek bütçe açıkları, kurumsal faktörler ve en önemlisi de talepte yaşanan hızlı artışlardı. Bütün bunların sonucunda 1964 yılında Brezilya'da enflasyonu aşamalı olarak düşürmeye yönelik bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Mali konsolidasyonla birlikte 1963 yılında GSMH'nin %4.2'sini oluşturan bütçe açıkları, 1966 yılına gelindiğinde %1'e kadar düşmüştür.⁴⁸

1964 Brezilya istikrar programı, 1968'in Ağustos ayında sona ermiştir. Bu süre içerisinde periyodik devalüasyonlarla birlikte sabit döviz kuru uygulanmıştır. Programın başladığı Mart ayında, 12 aylık enflasyon oranı %93.6 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, 1968 devalüasyonundan sonra mini devalüasyon yapılarak enflasyon, 1974 yılına kadar %20 civarında tutulmuştur.⁴⁹ 1970'li yılların sonunda %50 civarında olan

⁴⁸ Parasız, Kriz Eko., a.g.e., s.119.121.

⁴⁹ Guillermo A. Calvo and Carlos A. Vegh, *Inflation Stabilization And Bop Crises In Devaloping Countries* (NBER Working Paper No. 6925, Jcl No: F41, E63, February 1999), Table1.

enflasyon oranı, 1983 yılına gelindiğinde %200'lere kadar yükselmiştir. Bu durumda enflasyonun hızlanması Cruzcero'nun Şubat 1983'de büyük ölçüde devalüe edilmesine bağlanmıştır.⁵⁰

1985 yılında 21 yıllık askeri yönetimin yerini seçimle alan yeni hükümet, "Cruzado Planı" olarak nitelendirilen yeni ekonomi politikasını uygulamaya koymuştur. Bu plan, o zamana kadar IMF reçetelerini uygulayan Brezilya'nın elde ettiği başarısız sonuçlardan dolayı IMF programlarına alternatif olarak hazırlanmıştır. Yeni politikanın temel hedefi; hızlı büyüme artışı sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almak olmuştur. Şubat 1986'da uygulanmaya başlayan ve Kasım 1986'da sona eren "Cruzado Planı" sabit döviz kuru düzenlemesini içermekteydi. Programın başladığı aydaki 12 aylık enflasyon oranı %286 olurken, yıl içinde yaşanan en düşük enflasyon oranı %76.2 olmuştur. 1987 yılının sonu itibariyle aylık enflasyon %21'in üstünde çıkmıştır. 1987 Mart'ından itibaren ise ülkenin döviz rezervleri %58 oranında azalmıştır.⁵¹

Bu plan, her ne kadar IMF reçetelerine alternatif bir öneri gibi getirilmiş olsa da dış ticaret ve dış ödemelerde başarılı olunmasına karşın, enflasyonu yine de kontrol altına alamamıştır. Cruzado Planının başarısız olmasının nedenleri arasında, eksikliklerin, planın biçimlendirilme aşamasında mı yoksa uygulama aşamasında mı olduğu üzerine tartışmalar olurken en büyük sorumluluğun politikacılara ait olduğu yönünde yaygın bir kanaat oluşmuştur.⁵²

Yüksek enflasyonun, günlük yaşamın bir parçası olan Brezilya'da 1990 yılının başında kabul edilen NOVD Brazil Planı ve bir yıl sonra 2.Callor Planı uygulamaya konulmuştur. Ancak, ücret ve fiyatları dondurarak enflasyonu durdurmak isteyen Heterodoks istikrar programının sonucu yine negatif olmuştur.⁵³ 1994 yılından itibaren döviz kuruna dayalı bir istikrar programı uygulayan Brezilya, uygulanan politikayla enflasyon oranını tek haneli rakamlara indirebilmiştir. Yıllık ortalama büyüme oranı, 1994-1998 yılları arasında %3.4 iken, enflasyon oranı %5 civarında gerçekleşmiştir. Ayrıca, bu dönemde bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmış ve geniş çaplı bir özelleştirme programı hayata geçirilmiştir. Ancak, yapısal bir dizi tedbirler alınmasına rağmen bütçe disiplini yine de sağlanamamıştır. Faiz oranları %20 düzeylerinde olurken

⁵⁰ Parasız, Kriz Eko., a.g.e., s.122.

⁵¹ Calvo and Vegh, a.g.e., Table1.

⁵² Parasız, Kriz Eko., a.g.e., s.128.

⁵³ Aynı, s.130.

hem iç borç hem de dış borç stoku bir hayli fazlalaşmıştır. “232 milyar dolarlık dış borcu ile Brezilya, dünyanın en borçlu ülkelerinin başında gelmektedir.”⁵⁴

Küreselleşme süreci ile birlikte dünyanın bir ucundaki yerel bir ekonomide çıkan bir problem artık dünya ülkelerini etkiler hale gelmiştir. Bununla birlikte 1998 yılına gelindiğinde Rusya'nın Ağustos 1998 yılında borçlarını ödemeyi durdurarak moratoryum ilan etmesi üzerine Brezilya, 1998 yılında elindeki yeterli miktardaki döviz rezervlerine rağmen, uygulamakta olduğu istikrar programından sapmak zorunda kalmıştır.

Brezilya, önce kısa vadeli faiz oranlarını yükseltmiş, sonrada sıkı bir bütçe politikası uygulamaya başlamıştır. Bu arada IMF ile ek rezerv kolaylığı görüşmelerine başlamıştır. Ancak Ocak 1999'a kadar piyasalarda yaşanan güven krizi artarak devam etmiş, kontrollü bir devalüasyondan sonra 15 Ocak'ta Real serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu rejim değişikliği, Merkez Bankası Başkanının istifasına sebep olmuştur. Bu belirsizlikler ile birlikte döviz kurundaki rejim değişikliğinden önce; 1 ABD Doları=1.24 Real iken, Mart ayında bu 2.15 Real'e çıkmıştır.⁵⁵ Yeni Merkez Bankası yönetiminin şekillenmesiyle; dalgalanan kur, enflasyon hedeflemesine dayalı sıkı para ve maliye politikalarından oluşan yeni bir program ortaya konulmuştur. Böylelikle 1999 sonu itibariyle enflasyon hedeflemesine geçilmesi umulmaktaydı.

Alınan bu tedbirler sonucu Brezilya ekonomisi, hızla iyileşmeye başlamıştır. Büyüme oranı 2000 yılında %1'den %4'e yükselmiştir. Devalüasyon neticesinde, cari işlem açıkları, üçte bir oranında azalmıştır. Faiz oranları önce %20 seviyesinden %45'e yükselmiş sonra yine % 23 seviyesine gerilemiştir.⁵⁶

3.2. Meksika Örneği

Meksika, 1980'li yıllara gelinceye kadar üç haneli bir enflasyon oranı ile karşılaşmamıştır. 1982 yılına kadar %30'un üstüne çıkmayan enflasyon oranı, bu yıldan sonra üç haneli hale gelmiştir. Fakat Meksika'da enflasyon hiçbir zaman hiperenflasyon düzeyine ulaşmamıştır. 1994 yılına gelindiğinde ise daha önceki krizlerden farklı olarak yüksek enflasyonun sebep olmadığı bir finansal kaos yaşanmıştır.⁵⁷

⁵⁴ Mustafa Sönmez, “10 Soruda Krizin Değerlendirilmesi”, www.BIAHaberMerkezi01/03/2001/MUSTAFA_SONMEZ.htm. Alınış Tarihi: 20.02.2002. s.1.

⁵⁵ Fatih Özatay ve Güven Sak, “4 Ülke 4kriz (Brezilya)”, [www.ckohaber.com/krizdosyasi/julke4kriz\(7\)\(Brezilya\)](http://www.ckohaber.com/krizdosyasi/julke4kriz(7)(Brezilya)). Alınış Tarihi: 23.11.2001, s.1.

⁵⁶ Aynı, s.1.

⁵⁷ Bahçeci, a.g.e., s.45.

Meksika’da 1980 yılına kadar sadece 1954 ve 1976 yıllarında devalüasyon yapılmıştır. Uygulanan istikrar programında Ortodoks strateji izlenerek başarı sağlanabilmiştir.⁵⁸ Ayrıca, Meksika ekonomi tarihinde bu yıllar “Meksika Mucizesi” olarak adlandırılan yıllar olmuştur. Çünkü, bu dönem boyunca bütçe açıkları azalmış, büyüme oranı ve yatırımlar artmış, faiz oranları makul seviyelerde seyretmiş ve ithalat lisanları ve gümrük korumaları gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Diğer taraftan, gittikçe artan gelir dağılımı bozukluğu, eğitim ve tarım alanında yapılan yatırımların durmadan gerilemesi dönemin diğer bir özelliği olmuştur.⁵⁹ Yani “Meksika Mucizesi” olarak adlandırılan bu dönemin ardından şiddetli ekonomik krizlerin yaşandığı dönemler gelmiştir.

1980’li yıllarda yeni petrol yataklarının keşfiyle artan petrol fiyatları ikinci bir Meksika Mucizesi beklentisini doğurmuştur. Bu doğrultuda yapılan planların neticesinde Meksika’ da hem sınırsız bir borçlanma hem de kurun aşırı değerlenmesinin sebep olduğu ithalat patlaması yaşanmıştır. Hesapsız yapılan bu harcamalara petrol fiyatlarındaki düşüş ve diğer ihraç ürünlerindeki olumsuz dış ticaret hadleri de eklenince Meksika, 1982 yılında dış borç ödemelerinin gerçekleştirememiştir. Ayrıca bu dönemin Meksika’da seçim dönemi nedeniyle hem siyasi istikrarsızlık yaşanmış hem de hükümetin ekonomiye müdahalesi azalmıştır. Meksika ekonomisinin dışa bağımlı bir ülke haline gelmesiyle borç bulma ve ödeme zorlukları yaşanması krizin başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

1982 yılı sonunda yaşanan ekonomik kriz neticesinde, sıkı maliye ve para programlarından oluşan IMF destekli bir Ortodoks istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Enflasyonun düşmesini hedef alan bu program neticesinde enflasyonun kalıcı bir şekilde düşürülmesi sağlanamamıştır. 1983 yılında %107 olan enflasyon, 1984 yılına gelindiğinde ancak %70’e düşürülebilmıştır. Bu sonuçlar, Ortodoks istikrar programlarının geniş ölçüde dış kaynak transferine bağımlı ülkelerde uygulanmasının zor olduğunu göstermiştir.⁶⁰

1986 yılına gelindiğinde ise petrol fiyatlarında yaşanan aşırı düşüş, petrol gelirlerini azaltarak en önemli gelir kaynağı petrol olan ülkelerde enflasyonun yeniden hızlanmasına

⁵⁸ Parasız, Kriz Ek., a.g.e., s.136.

⁵⁹ Hayri Kozonoğlu, “Meksika’ da Kriz”, www.karotonomedy.net/chiapas/Kozonoglu.html. Alınış Tarihi: 31.12.2001, s.1.

⁶⁰ Bahçeci, a.g.e., s.46.

sebepe olmuştur. Enflasyon oranı 1987 yılında %136 seviyesine çıkmıştır. Bunların sonucunda “Ekonomik Dayanışma Paketi” (The Pact For Economic Solidarity) olarak adlandırılan program uygulamaya konulmuştur. Bu program, Ortodoks politikaların uygulanması ile bütçe dengesinin tutturulmasına rağmen enflasyonun kontrol edilmemesi neticesinde gündeme gelmiş, fiyat ve ücret kısıtlamalarının yapıldığı Heterodoks bir program olmuştur.⁶¹

1987 istikrar programıyla hem Ortodoks hem Heterodoks politikalar hem de yapısal reformlar birlikte uygulanmıştır. Programlar enflasyonun düşürülmesinde ve büyüme için bir altyapı oluşturulmasında başarılı olmuştur. Ancak, olumlu etkilerin yaşandığı bu program sonrasında, ülke rezervlerinin düşmesi ve yine dış finansman gereğinin gündeme gelmesiyle yaşanan ekonomik durgunluk, istikrar programında ayarlamalar yapılmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda 1989-1994 yıllarını kapsayan “ Milli Kalkınmada Dayanışma” (The Pact For Stability And Growth) programı oluşturulmuştur. Program sonucunda ekonomik daralma yaşanmamıştır. Ancak kurun aşırı değerlenmesi ve yüksek faiz oranları nedeniyle ülkeye kısa vadeli sermaye girişlerinin artması, banka ve finans kesiminin güçlü olmaması, dışa açılma, serbestleşme ve özelleştirme süreci, Meksika ekonomisini 1994 yılında tekrar krize taşımıştır.⁶²

Kriz öncesi dış ticaret dengesi 1988’de 0.6 milyar dolar iken, 1994’de 19.9 milyar dolara yükselmiştir. Krizden önce yayınlanan OECD Raporunda ise, bu açığın 1996 yılında 27 milyar dolara ulaşmasının beklendiği açıklanmıştır. Yayınlanan bu rapora göre Meksika ekonomisi, 1995 yılının ikinci dört aylık döneminde bir önceki döneme göre %10.5 oranında daralma göstermiştir. Enflasyon ise %7’den 1995’de %50’ye yükselmiştir.⁶³ Kriz sonrası pesonun değer kaybını önlemek ve enflasyon oranını istikrara kavuşturmak amacıyla, yurtiçi faiz oranları bu dönemde %80 seviyelerine çıkartılmıştır. Bu durum yurtiçi talebin gerilemesine yol açarak GSYİH’yi %7 oranında azaltmıştır.⁶⁴

1994 Meksika krizinin globalleşme etkisiyle tüm finansal piyasaları etkileyebileceği ve ülkedeki politik istikrarı altüst edebileceği korkusu, ABD’yi Meksika’ya hiç olmazsa güven ortamı tekrar sağlanıncaya kadar yüklü miktarda borç vermeye zorlamıştır. Ayrıca Asya Mucizesinin mimarı kabul edilen IMF istikrar programlarının, bir anlamda bu

⁶¹ Bahçeci, a.g.e. s.47.48.

⁶² Aynı, a.g.e. s.50.51.52.

⁶³ Yıldızoğlu, a.g.e. s.264.269.

⁶⁴ Mesut Aslantaş ve Necmi Odyakmaz, “Para Krizleri”. www.dtm.gov.tr/cad/DTDERGI/Mart98/para. Alınış Tarihi: 03.05.2001, s.11.

krizlerin sorumlusu olabileceği düşüncesi, bu yardımın yapılması gerekliliğini de doğurmuştur. Sonuç itibarıyla ABD'nin bu yüklü yardımı başarıya ulaşmıştır. 1996 yılı boyunca Meksika da büyüme hızı artışa geçmiştir. Meksika, tekrar uluslararası sermaye piyasalarına entegre olabilmiş, acil ihtiyacı varken almış olduğu borçları, istikrar programına uygun bir şekilde ödeyebilmiştir.

3.3. Arjantin Örneği

Latin Amerika ülkelerinden biri olan Arjantin, 1990'lı yıllara kadar sürekli üç ve dört haneli enflasyon oranlarıyla karşılaşmıştır. 1981 yılında %100 civarında olan enflasyon oranı, 1985 yılında %600'lere kadar yükselmiştir. Bunun dışında 1980'li yılların başında yaşanan dış borç krizleri ve istikrarsız büyüme eğilimlerinin de etkisiyle Arjantin hükümeti, "Austral Planı" adı altında kapsamlı bir istikrar programı uygulamak zorunda kalmıştır. Arjantin, istikrar programına başlamadan önce ulusal parasını %34 oranında devalüe etmiştir.⁶⁵

Temel hedefi enflasyonu hızla düşürmek ve enflasyonist baskı yaratan kamu finansman dengesizliğini gidermek olan Austral Planı; sıkı maliye ve para politikasının uygulanması, fiyat ve ücretlerin dondurulması, yeni para birimine geçilmesi gibi belli başlı politikalarla oluşmaktaydı.⁶⁶ Bütün bunlar Austral Planının hem Ortodoks hem de Heterodoks politikalar içerdiğini göstermektedir.

Bu plan ile parasal reform yapmanın önemi artmıştır. Yeni bir para olarak "austral", Arjantin pesosunun yerini almıştır. Buna göre 1 austral=1000 Arjantin pesosu olarak kabul edilmiştir. Arjantin hükümeti para basma yetkisini bundan böyle kullanmayarak mali açığın finansmanını dış krediyle karşılama kararı almıştır.⁶⁷

Uygulanmakta olan bu planın ilk sonuçlarına göre, enflasyondaki düşme ve vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak bütçe açığının hızla küçülmesi programın başarılı olduğunu göstermiştir. 1985 Haziran ayında %30.5 olan aylık enflasyon oranı, Ekim ayında %1.9'a düşmüştür. 1985 istikrar programıyla istikrar sürecinde bu gibi olumlu gelişmeler yaşanmasına karşın, kalıcı bir denge kurulamamıştır. Arjantin'de, enflasyonun bu kez %3000'lere fırlayarak hiperenflasyona dönüşmesiyle, 1990 ve 1991 yıllarında

⁶⁵ Bahçeci, a.g.e., s.58.

⁶⁶ Parasız, Kriz Eko., a.g.e., s.109.

⁶⁷ Aynı, s.109.

Para Kurulunun kurulması ile radikal önlemler içeren "Konvertibilite Planı" uygulamaya konulmuştur.⁶⁸

Arjantin, 1991 yılında tarihinin en ciddi ekonomik istikrar programlarından birini uygulamaya başlamıştır. Parasını bir kez daha dolara bağlanmıştır. Yerli para, kanun yoluyla %100 döviz ve altına dayalı hale getirilmiştir. 1 peso=1 dolara eşitlenmiş ve konvertibilite sabit kur paritesi çıpası ile fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır. Program sonrası enflasyon, 1991'de %170'lere, 1994 yılında ise %4'lere düşmüştür.⁶⁹ Arjantin Merkez Bankası, para kuruluna dönüştürülmüştür. Böylelikle, 1 dolar=1 pesoya eşitlenmiştir. Yani, Merkez Bankası'nın sadece döviz karşılığı para basmasına izin verilmiştir.

Ayrıca, daha önce uygulanan istikrar programlarına ek olarak, bu sefer daha kapsamlı yapısal reformlar programa dahil edilmiş ve bu doğrultuda özelleştirme süreci hız kazanmış, kamu harcamalarının azaltılması yönünde binlerce kişi emekli edilmiştir. Ayrıca mali piyasaların yapılandırılması konusunda çalışmalar hız kazanmıştır.

Arjantin ekonomisinin dibe vurması neticesinde, daha önce politik ve sosyal uzlaşma ortamının ve mali reformlar için gerekli anayasal düzenlemelerin olmamasından dolayı bir türlü gerçekleştirilemeyen yapısal reformlar, nihayetinde gerçekleştirilmiş ve ekonomi istikrara kavuşturulmuştur.⁷⁰

Arjantin, Meksika'nın aksine para birimini savunmayı seçmiş, baskıların duracağına ve izlenen yöntemin doğruluğuna finans piyasalarını inandırabilmek için mücadele etmiştir. Nihayetinde 1996 yılında pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır.

Ancak 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde, Arjantin ekonomisindeki durum, yine kötüye gitmeye başlamıştır. Para Kurulu uygulayan Arjantin'de dövize bağlanan iç borç ödenemeyince devlet, memur maaşlarını bile ödeyemez konuma gelmiştir. Bu durumda Arjantin ekonomisinde çıkabilecek bir ekonomik kriz, anında başka bir Latin Amerika ülkesi olan Brezilya'ya sıçrayacak, oradan da diğer kıtalardaki yükselen ekonomileri vurabilecektir. Bu yüzden ekonomi çevrelerinin umudu, IMF' in ek kaynak yaratmasıyla Arjantin ekonomisini kurtarıp global bir krizin önüne geçilmesi olmuştur.

⁶⁸ Bahçeci, a.g.e. s.58.59.

⁶⁹ Aynı, a.g.e. s.62.

⁷⁰ "M. Bruno, Crisis, Stabilization And Economic Reform: Therapy By Consensus (Oxford University Pres, Oxford, 1993." (Bahçeci, a.g.e., s.63'deki alıntı).

Arjantin ekonomisinin para kuruluna bağlanması, yoğun bir dolarizasyon olan ekonomide enflasyonu dizginlemede başarılı olabilmıştır. Ancak, kamu kesiminde aynı başarı elde edilememiştir. Arjantin ekonomisinde yaşanan son krizle en fazla zarar gören kesim, zayıf yapıda olan bankacılık kesimi olmuştur. Bu durumda, ekonomiden sorumlu bakan Domingo Cavallo ise, bütçe ve kamu gelirlerinin arttırıcı ve 3 yıldır süren ekonomik durgunluktan çıkıp, rekabet artışı yoluyla canlanma sağlayabilecek bir dizi istikrar tedbirlerini açıklamıştır.

3.4. Asya Ülkeleri Örneği

Doğu Asya Bölgesi, 1965-1995 yılları arasındaki dönemde yakaladığı hızlı kalkınma temposu ile adından sıkça söz ettiren ve Asya Kaplanları olarak adlandırılan, fakat 1997 yılında Tayland'da başlayıp kısa sürede Endonezya, Malezya ve Güney Kore'yi saran ve diğer bölge ülkelerini etkileyen ekonomik kriz ile dünya ekonomisinde Asya Mucizesi acaba sona mı eriyor? dedirten, bir ülkeler coğrafyasıdır.

Gelişmiş ülkelerde %26 seviyesinde olan yatırımların GSMH'ya oranı, Güney Kore, Singapur, Tayland, Tayvan, Endonezya, Malezya ve Çin gibi Asya ülkelerinde %37 oranındadır. Devletçilik anlayışının hakim olduğu bu ülkelerde, sıkı bir maliye ve para politikası izlenerek enflasyon oranı sürekli olarak düşük tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu bu ülkelerde, devlet harcamalarının %16'sı eğitim için ayrılmaktadır. Bu oranda diğer ülkelerdeki oranların üstünde olmuştur. Ancak bu ülkelerde devletin sosyal güvenlik ve sağlık harcamalarına ayırmış olduğu pay %0.5 ile %1.5 arasında değişmektedir.⁷¹

Bu ülkelerin bir başka ortak yanı ise, bu ülkelerde ihracat, devlet tarafından desteklenirken yerli sanayi, ithalat kotaları ve yüksek ithalat vergileri ile korunmaya çalışılmıştır. Ancak bu ülkelerde, baskı ve terörle sağlanmış uzun süreli politik istikrar dönemleri yaşanmaktadır. Çünkü bu ülkelerde, sendikal hareketin, işçi hareketlerinin bastırılması vb. yollarla ücretler son derece düşük tutulmaktadır.⁷²

Çoğu kez Asya finans krizi olarak da adlandırılan. 1997 yılında Doğu Asya'da çıkan ekonomik kriz, niteliği itibarıyla para ve döviz piyasalarında ortaya çıkan büyük ölçekli bir dengesizliktir.

⁷¹ Yıldızoğlu, a.g.e., s.277.278.

⁷² Aynı, s.277.278.

Aslında ekonomik kriz, 2 Temmuz'da Tayland'da başlamıştır. Tayland, baskılara dayanamayarak ulusal para birimi olan Baht'ın dalgalanmasına izin vermiştir. Tayland Baht'ından kaçış olarak değerlendirilen, Tayland finans piyasalarında görülen bu kriz, kısa zaman içerisinde Malezya, Endonezya ve Filipinlere de sıçrayarak bu ülkelerde küçük devalüasyonlara ve kur rejimi değişikliklerine yol açmıştır.⁷³ Devalüasyon dalgası ve bu dalganın gözler önüne serdiği finans piyasalarının durumu, yatırımcılarda güven kaybına yol açmış, kaybedilen güvenin yeniden elde edilebilmesi içinse ülkeler sıkı maliye politikaları uygulamaya başlamışlardır. Bu durumda Tayland, IMF'den acil yardım kredisi almıştır.

Doğu Asya ülkeleri, genel olarak ihracatı teşvik eden politikalar uygulayarak, ekonomilerine önemli miktarda yabancı sermaye çekmişlerdir. Ancak 1996 yılında ABD doları Japon yeni karşısında değer kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme, paralarını dolara bağlı tutun Malezya, Endonezya ve Tayland'ın Japon piyasasındaki rekabet avantajlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun dışında, 1994 yılında ulusal parasını ABD dolarına karşı %45 oranında devalüe eden Çin karşısında da , rekabet güçlerini kaybetmelerine neden olmuştur. İç pazarın küçük, üretimin ihracata endeksli olması nedeniyle bu rekabet kaybının sanayi sektöründeki tahribatı yüksek olmuştur.⁷⁴ Bu ülkelerin ulusal paralarının reel olarak değerlendirilmesine rağmen ödemeler bilançolarında zamanla dengesizlikler başlamıştır.

Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler'de yaşanan bu olumsuz tablo, çok geçmeden o döneme kadar istikrarlı bir büyüme sergileyen Güney Kore'yi de etkisi altına almıştır. O döneme kadar önemli sayılabilecek bütçe açıkları olmayan, tek haneli enflasyon oranlarına ve yeterli düzeyde döviz rezervlerine sahip olan Güney Kore'de cari işlemler dengesindeki gelişmeler ve ulusal para birimi Won'un değer kazanması dışında pek bir problem yokmuş gibi görünmekteydi.⁷⁵

Genel olarak, finansal piyasalarda patlak veren krizler, Güney Kore'nin riskli bir bölge olarak yansımalarına neden olmuştur. Bu durumdan dolayı yabancı yatırımcılar, Güney Kore'yi terk etmeye başlamıştır. Güney Kore' de faiz oranları yükselirken borsa düşmüştür. Daha sonra yatırımcılar ellerindeki ulusal para birimi Won'u, ABD dolarına

⁷³ "Fatih Özatay ve Güven Sak, "4 Ülke 4 Kriz(Güney Kore)", [www.ckorehber.com/KrizDosyasi/4Ülke4Kriz\(5\)\(Güneykore\)](http://www.ckorehber.com/KrizDosyasi/4Ülke4Kriz(5)(Güneykore)), Alınış Tarihi: 23.11.2001, s.1.

⁷⁴ ITO, *Asya Krizi*. "Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri", (Yayın No: 1998-47), s.22.23.

⁷⁵ Özatay ve Sak, "4 Ülke 4 Kriz(Güney Kore)", a.g.e., s.1.

çevirmeye yönelmişlerdir. Bütün bunların sonunda Güney Kore, döviz rezervlerinin bu baskılar için gerekli savunmayı sağlayamayacağını düşünerek, ulusal para birimi olan Won'u dalgalanmaya bırakmış ve Aralık 1997'de IMF ile bir stand-by anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşma gereğince Güney Kore, sıkı para ve maliye politikaları uygulayarak, döviz kurunda istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanması birkaç yıl süren Güney Kore, Aralık 2000'de bankacılık reformu yapmış şirketler kesiminde holdinglerin etkinleştirilmesi için bir dizi yapısal tedbirler bir ülke olarak stand-by sürecini tamamlamıştır.⁷⁶

Latin Amerika krizlerinde olduğu gibi Asya ülkelerinde yaşanan krizlerde de yaşanan devalüasyonlar, kısa dönem içinde ekonomide ciddi kısıtlamalar ve küçülmelere yol açmıştır.

---

⁷⁶ Özatay ve Sak, "4 Ülke 4 Kriz(Güney Kore)", a.g.c., s.1.3.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980-1999 DÖNEMİNDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

1. 1980 ÖNCESİ YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

İkinci Dünya savaşıyla birlikte Türkiye ekonomisi savaşın olumsuz etkilerini makro ekonomik değişkenleri üzerinde fazlasıyla hissetmiştir. Savaşın sona ermesiyle tüm dünyada hakim olan liberal politikalar Türkiye'de de çok partili sisteme geçişle birlikte benimsenmiş ve bu dönemde uluslararası fiyat düzeylerine uyum sağlamak amacıyla 1946 yılında ilk defa devalüasyon yapılmıştır. 1946 yılındaki ekonomik kriz sonrası 7 Eylül 1946 istikrar kararları alınmıştır. Alınan bu kararların ekonomi üzerindeki etkisi çok uzun sürmemiş ekonomi daha sonra 1958, 1970, 1977 ve 1978 yıllarında yeniden ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1970'li yılların sonuna doğru üst üste yaşanan ekonomik krizlerin kendinden sonraki krizlerin habercisi olmuştur.

1.1.1946 Ekonomik Krizi Ve Uygulanan 7 Eylül 1946 İstikrar Programı Ve Sonuçları

Dünya ekonomisinde, 1939-1945 yılları arası İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllar olmuştur. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşına girmemiş olmasına rağmen, savaşın olumsuz etkileri, bu dönemde ekonomik kalkınma gayretlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı süresinde Türkiye'de çalışma çağındaki genç nüfusun büyük bir çoğunluğu askere alınmıştır. Bunların beslenme zorunlulukları ekonomiyi büyük sıkıntılara sokmuştur. Bu durumda, bütçe harcamaları normal bütçe gelirleriyle karşılanamayınca, T.C. Merkez Bankası kaynaklarına daha fazla başvurmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda 1938 yılında 219.5 milyon TL olan emisyon hacmi 1945

yılına gelindiğinde yaklaşık olarak %47 oranında artarak 918.6 milyon TL' ye çıkmıştır.⁷⁷

1934-38 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı bir şekilde uygulanması sonucu 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ancak bu planın uygulanacağı yıllarda İkinci Dünya Savaşının başlamış olması, devletin olası bir tehlikeye karşı savaş ekonomisine uygun bazı tedbirler almasına yol açmıştır. Bu çerçevede hükümete olağanüstü koşullarda fiyat saptama, özel işletmelere el koyma gibi araçlarla ekonomiye doğrudan müdahale yetkisi veren 1940 Milli Koruma Kanunu ile devlet gelirlerini arttırmak için Varlık Vergisi kanunu çıkarılmıştır. Varlık Vergisi kanunu 1942 yılında gördüğü yoğun tepkiler nedeniyle kaldırılmıştır.

Dolayısıyla İkinci Dünya savaşının yaşandığı bu yıllar içerisinde sanayi sektörü için gerekli olan yatırım ve ara malı girdilerinin ithalatında meydana gelen daralmalarında etkisiyle ülkenin sanayileşme çabaları büyük ölçüde durmuştur. Zaten savaş ekonomisinden dolayı, çalışan emeğin savunma sektörüne kayması ve o yıllarda kötü giden iklim koşulları nedeniyle ülkenin tarım sektörünü de sekteye uğratmıştır.

1942 yılında konulan Tarımsal Hasıla Vergisi, tarım geliri elde eden kesimi kötü etkilerken, tarımsal hasıla 1945 yılında %60 gerileyerek 1939'daki seviyesine inmiştir. GSMH'daki yüksek paya sahip tarım sektöründeki bu düşüş GSMH'yi da olumsuz etkilemiştir.⁷⁸ 1939-1949 yılları arasında gerçekleşen GSMH büyüme hızı ve kişi başına GSMH büyüme hızları Tablo 1'de verilmiştir;

⁷⁷ Muhammet Akdiş, *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği Ve Türkiye* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, No: 2, 1996), s.98.

⁷⁸ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi* (Birinci basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995), s.87.

Tablo 1. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1939-1949)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)
1939	3.8	16.7	10.9	6.9	4.2
1940	-1.2	-10.9	-8.3	-4.9	-6.8
1941	-16.5	-2.4	-4.7	-10.3	-11.6
1942	19.4	-2.5	-3.9	5.6	4.6
1943	-12.5	-1.4	-6.1	-9.8	-10.8
1944	-10.7	-6.1	-1.6	-5.1	-5.9
1945	-23.4	-16.6	-10.8	-15.3	-16.1
1946	54.2	26.1	19.5	31.9	29.2
1947	-11.7	5.8	14.9	4.2	1.9
1948	35.9	5.4	3.6	4.2	14.1
1949	-13.5	-2.7	3.1	-5.0	-7.0

DPT, Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 1950-1997 (Mart 1997), s.20. ve "Infocard," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 8, Sayı 2000/09 (Eylül 2000), s.6.

Yukarıdaki Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1939 yılında %6.9 olan GSMH büyüme hızı, özellikle tarım sektöründeki büyük düşüşlerden dolayı bu yıldan sonra eksi değerler almaya başlamıştır. 1941 yılında %-10.3 oranında küçülen ekonomi, 1945 yılına gelindiğinde, 1923'den beri gerçekleşen en büyük daralmayı yaşamıştır. 1941 yılındaki %-10.3'lük küçülmenin nedeni olarak tarım sektöründeki %-16.5'lik küçülme gösterilebilir. Türkiye ekonomisi, 1945 yılında %-15.3 oranında küçülmüştür. 1945 yılındaki küçülmenin ardında yatan temel neden sadece tarım sektöründeki %-23.4 oranında küçülme olmamış bunun yanı sıra %-16.6'lık sanayi ve %-10.8'lik hizmetler sektöründeki küçülmelerde çok etkili olmuştur. 1939-1945 dönemi içinde sadece 1942 yılında %5.6 oranında büyüme görülmüştür. 1942 yılındaki pozitif büyümede ise sanayi ve hizmetler sektöründeki küçülmelere karşın tarım sektöründeki %19.4'lik büyüme etkili olmuştur. Buna paralel olarak kişi başına GSMH' da bu yıllarda 1942 yılı hariç sürekli eksi değerler almış, 1939 yılında kişi başına GSMH büyüme hızı 1939 yılında %4.2 oranında büyümüş, yine 1942 yılı hariç 1945 yılına kadar sürekli eksi değerler

almıştır. 1945 yılında ise %-16.1'lik bir azalmayla şimdiye kadar görülmemiş oranda düşmüştür. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen düşük üretimden dolayı kıtlıklar yaşanmaya başlamıştır. Dönemin hükümeti tarafından, buna engel olmak amacıyla 1942 yılında, bazı yerlerde ekmeğe karneye bağlanmıştır.

Bu durum, fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükselmesini temel nedeni olmuştur. Ayrıca, 1940 yılında hükümete, olağanüstü koşullarda fiyat saptama yetkisi veren Milli Koruma Kanunu, fiyatların kontrol altında tutulmasını sağlayamamış hatta ekonominin nispi fiyat yapısında bozulmalara neden olmuştur. 1939-45 yılları arasında İkinci Dünya Savaşının etkisiyle ithalatta meydana gelen tıkanıklıklar toplam arzı daraltırken savaşın yarattığı ortamda toplam talep yükselmiştir. Toplam arzdaki bu daralma ülke içinde fiyatlar genel seviyesini yükseltmiştir. Ayrıca 1939 sonrası bütçe açıklarını finanse edebilmek amacıyla önemli derecede emisyon artışları gerçekleşmiştir. Yaşanan bu dengesizliğe para ve maliye politikalarının yaratmış olduğu dengesizlikler de eklenince 1938-1945 yılları arasında, fiyatlar genel düzeyinde görülmemiş ölçüde artışlar meydana gelmiştir. Aşağıda Tablo 2'de 1939-1949 dönemine ait toptan eşya fiyat endeksi verilmektedir.

Tablo 2. 1939-1949 Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%)

Yıl	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
TEFE	1.7	25.4	37.8	94.1	73.7	-22.1	-3.4	-3.9	1.2	7.9	7.7

Parasız, Türk. Eko., a.g.e., s.59.

Yukarıda Tablo 2'ye göre, 1939 yılında %1.7 oranında artan Toptan Eşya Endeksi, 1940, 1941, 1942, 1943 yıllarında sırasıyla %25.4, %37.8, %94.1 ve %73.7 oranında artış göstermiştir. Ülkede yaşanan fiyat artışları ve özellikle enflasyon oranının savaşın ülkelerin çoğunda olduğundan daha yüksek olması dikkat çekici durumdur.

1939-1950 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret dengesine ait gelişmeler aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 3. 1939-1949 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

Yıl	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
İhracat	100	81	91	126	197	179	168	216	223	197	248
İthalat	93	50	55	113	155	127	77	120	245	275	290
DışTic. Dengesi	+7	+31	+36	+13	+42	+52	+91	+96	-22	-78	-44

İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat Ve İstikrar Politikaları** (Birinci basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1991), s.32.60.

Yukarıdaki Tablo 3'e göre, Türkiye'nin 1939-1945 yılları arasındaki gerçekleşen ihracatına bakıldığında, 1939 yılında 100 milyon dolar değerinde olan ihracatın 1946 yılında 168 milyon dolara yükseldiği görülmüştür. Bu yıllarda yaşanan savaş nedeniyle, daralan dünya talebinin de etkisiyle ihracat değer olarak artmışsa da, miktar bazında düşmüştür. Bu durum ihraç mallarındaki çok hızlı yükselmeye açıklanmıştır. Gerçekten de savaş yıllarında Türkiye'nin ihraç ettiği malların ortalama fiyatı yaklaşık olarak 6.3 kat artmıştır.⁷⁹ Bu yıllar içerisinde Türkiye'nin ithalatı ise savaş dönemi sona erinceye kadar gerek ülkeye mal satan ülkelerin içinde buldukları durum gerekse ulaşımda yaşanan güçlükler nedeniyle çok fazla artmamıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmasının belki de tek olumlu yansıması bu dönemde önemli altın ve döviz rezervi biriktirmiş olmasıdır. Bu dönem içerisinde, 1942 yılındaki duraklama hariç tutulursa, ülkenin dış ticareti bu yıllar süresince sürekli fazla vermiştir. Bunda ithalatın zamanında ve istendiği kadar yapılamamasının ve özellikle silah sanayinde önemli bir ara malı olan krom ihracatımızdaki artıştan dolayı ihraç mallarımıza dış talebin artması ve ihraç fiyatlarının yüksek olması etkili olmuştur. Ancak Türkiye, savaş dışında kalmasına rağmen, savaş koşullarının yaratmış olduğu olağanüstü harcamalar karşısında oluşan bütçe açıklarından kendini kurtaramamıştır.

⁷⁹ Şahin, a.g.c., s.92.

Bütün bu ekonomik gelişmeler neticesinde 7 Eylül 1946 yılına gelindiğinde, savaş yıllarında aşırı değerlenen Türk Lirasının değerini yeniden ayarlamak üzere, o dönemin hükümeti tarafından Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu yapılmıştır.

T.C. Merkez Bankası tarafından Türk Lirasının belirlenen ilk resmi kuru, 1 Sterlin=10.30 TL ve 1 TL= 12.06 Fransız Frank devalüasyondan sonrada aynı kalırken, TL'nin dolar karşısındaki resmi değeri, 1 Dolar=129 Kuruşken, 7 Eylül 1946 devalüasyonundan sonra bu 280 kuruşa çıkarılmıştır. 7 Eylülde TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri %54.3 oranında düşürülmüştür.⁸⁰ Yani devalüe edilmiştir.

Yapılan bu devalüasyonun nedeni, savaş sonrası uluslararası fiyat düzeylerine ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamak amacıyla ihracatı artırabilmek ve ithalatın kısılmasını sağlayabilmektir. Ancak yapılan bu devalüasyondan sonra ihracattaki beklenen artışın aksine dengesizlikler ve düşüşler görülürken, ithalattaki artışlar devam etmiştir. Tablo 3'de görüldüğü gibi 1945 yılında 77 milyon dolar olan ithalat 1949 yılına kadar hızla artarak 290 milyon değerine ulaşmıştır. 1946 devalüasyonun etkisiyle ihracat, 1946 yılında 216 milyon dolara 1947 yılında ise 223 milyon dolara yükselmişse de 1948 yılında ihracatta yeniden bir düşüş gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ithalattaki artışın ihracattaki artıştan fazla olması nedeniyle 1945 yılından sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmıştır. Bu ise ülkenin devalüasyon sonrası da dış ticaretinde açık vermesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyayı etkisi altına alan liberal politikalar, Türkiye'yi de etkilemiştir. 1946 yılında çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulmasını ve daha liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır. Böylelikle 1946 devalüasyonundan sonra ithalat kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırılarak ithalat serbest bırakılmıştır. Ayrıca yabancı sermayeyle ilgili kısıtlamalar kaldırılırken, öte yandan uluslararası kredi kuruluşlarından kredi istekleri sürdürülmüştür.⁸¹ Ancak, 1946 yılında yapılan bu devalüasyon, istenilen sonucu vermemiş, ithalattaki artışlar, savaş sırasında birikmiş olan döviz rezervlerini eriterek dış yardımlarla finanse edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla 7 Eylül 1946 istikrar kararları sonucu yapılan devalüasyonun ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi kısa sürmüştür.

⁸⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi* (Altıncı basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınlar, 2000), s.113.

⁸¹ Parasız, *Türk. Eko., a.g.e.* s.69.70.

İkinci Dünya savaşı sonrasında uygulanan liberal politikalar nedeniyle ülke içinde mal arzının artması 1945 yılından sonra fiyatlar genel seviyesini düşürmüştür. Tablo 2'de de görüldüğü 1945 yılından sonra yıllık TEFE artışları 1949 yılına kadar %10'un altında gerçekleşmiştir. 1939-1945 dönemi içerisinde 1942 yılında %94.1'e kadar yükselen fiyat artışları 7 Eylül 1946 istikrar kararları sonucu 1946 yılında %3.9'a 1947 yılında ise %1.2'ye kadar gerilemiştir.

1947 yılında, Truman Doktrini adı altında hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye ABD Başkanı Truman tarafından 400 milyon dolar yapılacağı açıklanmıştır. Ancak Türkiye bu yardımdan payına sadece 100 milyon dolar düşmüştür. Bunun yanı sıra 1948-1952 yılları arasında Marshall Planı ile Türkiye'ye yeni bir yardım daha almıştır. Bu gelişmeyle Türkiye'nin dış ticaretinde ABD'nin payı hızla artmaya başlamıştır.⁸² Türkiye'nin yabancı yardımı ve dış borçlanmaya açılması da bu dönemde başlamıştır.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi 7 Eylül 1946 istikrar kararları sonrasında Türkiye ekonomisinin GSMH büyüme hızı %-15.3'den 1946'da %31.9'a yükselmiştir. Sanayi ve hizmetler sektörlerindeki pozitif büyümenin yanı sıra GSMH'deki artışın en büyük nedeni olarak, %-23.4'den %54.2'ye yükselen tarım sektöründeki büyüme gösterilebilir. Bu dönemde tarımsal üretimde görülen hızlı artış, aktif nüfusun İkinci Dünya savaşı sonrasında toprağına geri dönmesinden kaynaklanmıştır.

Ancak 7 Eylül 1946 istikrar kararlarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi bir yıl sürmüş, 1946 yılından sonra tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki düşüşlerden dolayı ekonomik büyümenin hızı yavaşlamıştır. Hatta 1949 yılında GSMH büyüme hızı Tablo 1'de görüldüğü gibi %-5.0 oranında küçülmüştür.

⁸² ErdinçTokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1947)* (Ankara, 1997), s.107.108.

1.2. 1958 Ekonomik Krizi Ve Uygulanan 4 Ağustos 1958 İstikrar Programı Ve Sonuçları

Türkiye ekonomisinde 1950-1953 dönemi, genel itibariyle olumlu ekonomik gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. 1950'li yıllarda dünya iktisatçıları, geri kalmış ülkelere devletçi politikalar doğrultusunda bir "kalkınma planı" öngörürken, Türkiye'de 1950 yılında iktidara gelen dönemin hükümeti, bütün bu gelişmeler karşısında anti-devletçi görüşlerle tam tersini savunan ve uygulayan bir tutum sergilemiştir.

1950-1951 yıllarında çıkarılan "Yabancı Sermayeyi Teşvik" yasalarıyla ülke ekonomisi, yabancı sermayeye açılmıştır. Bu dönemde, kuruluş amacı yabancı sermayeyi teşvik etmek olan Sanayi Ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Ancak, bu çalışmalar istenildiği gibi sonuçlanmamış, yabancı sermaye ülkeye yeteri kadar gelmemiştir.⁸³

1950-1953 dönemleri arasındaki ithalat, %75 oranında serbest bırakılmıştır. Yani ithalat libere edilmiştir.⁸⁴ Bununla birlikte, 1950-1960 dönemindeki ödemeler dengesine ait bazı kalemler, Tablo 4'de verilmiştir;

Tablo 4. 1950-1960 Döneminde Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)

Yıl	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İhracat	263	314	363	396	335	313	305	345	247	354	321
İthalat	286	402	556	533	478	498	407	397	315	470	468
Dış Tic. Dengesi	-23	-88	-193	-137	-143	-185	-102	-52	-68	-116	-147
Cari İşl. Dengesi	-50	-94	-198	-164	-177	-177	-75	-64	-64	-145	-139

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.58.

Yukarıdaki Tablo 4'de görüldüğü gibi ithalat, 1950 yılında 286 milyon dolar iken 1951 yılında 402 milyon dolara çıkmıştır. İthalat 1952 yılında 556 milyon dolara yükselmiştir. Ancak, 1953 yılından sonra ülkenin ithalatı yavaşlamaya başlamış ve 1958 yılına gelindiğinde 315 milyon dolara kadar gerilemiştir. İhracatta ise 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'nın olumlu etkisiyle, tarım üretimindeki artış nedeniyle ihracat artış göstermiştir. Bu dönem boyunca ihracattaki artış ithalattaki artıştan daha yavaş ama

⁸³ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), s.58.

⁸⁴ Vural Savaş, *Türkiye Ekonomisi: Makro Analiz* (İstanbul: Sermet Matbaası, Bursa İktisat ve Ticari İlim Akademisi Yayını, No: 2, , 1997), s.5.

istikrarlı olmuştur. 1950 yılında 263 milyon dolar olan ihracat değeri, 1951 yılında 314 milyon dolara çıkmıştır. 1952 yılında da artan ihracat 1953 yılında 396 milyon dolara kadar çıkmıştır. 1954 ve sonraki yıllarda ülkenin ihracatı düşmeye başlamıştır. 1958 yılında ise ekonomik krizin etkisiyle ihracat, 247 milyon dolara gerilemiştir. Dolayısıyla ithalat ve ihracatta gerçekleşen bu artıştan dolayı Türkiye ekonomisi, 1950'den sonra dış ticaret dengesinde 1956 yılına kadar büyük açıklar vermiştir. 1957 yılında ise ithalattaki düşüşe karşı ihracatın artmış olmasından dolayı, dış ticaret dengesindeki açık 102 milyon dolardan 52 milyon dolara düşmüştür. 1958 yılında ise ekonomik krizin de etkisiyle dış ticaretteki açık 68 milyon dolara yükselmiştir. Cari işlemler dengesi ise, bu yıllar içerisinde en fazla açığını 1952 yılında vermiştir. 198 milyon değerindeki bu açığın en büyük nedeni, 1952 yılında dış ticaret dengesinde gerçekleşen 193 milyon dolarlık açık olmuştur. Cari işlemler dengesindeki açık daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1956-1958 yılları arasında dış ticaretteki olumlu gelişmelerden dolayı, cari işlemlerdeki açık gerileme göstermiştir. 1958 yılında cari işlemler dengesi 64 milyon dolar açık vermiştir.

Türkiye ekonomisinin bu dönem boyunca karşı karşıya kaldığı dış ticaret dengesindeki bu açıklar, önce döviz rezervlerinin erimesi sonrada dış borçların hızla artması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla, 1950 yılında 373 milyon dolar dış borcu olan Türkiye'nin 1960 yılında bu borcu 992 milyon dolara yükselmiştir.⁸⁵

1950-1953 döneminde tarımla ilgili vergilerin hafifliği, tarımın makineleşmesi, tarım kredilerindeki artış, Kore Savaşı konjonktürü dolayısıyla tarımsal ürünlerin dünya fiyatlarının artması ve iklim koşullarının iyi gitmesi nedeniyle tarımsal hasıla bu dönemde artış göstermiştir. Bunun yanı sıra yaygın bir ulaşım ağının gerçekleşmesi, alt yapı yatırımlarının hız kazanması, köyden kente göç oranındaki artış ve bunun gibi olumlu gelişmeler nedeniyle Türkiye, bu dönemi bolluk içinde ve hızlı kalkınma içinde geçirmiştir. Tarım sektöründeki bu olumlu gelişmeler, iç piyasada da genişlemeye neden olmuştur. Bu iç genişleme de, hükümetin uyguladığı dış ticaret politikalarının ve genişlemeci para ve maliye politikalarında da önemli bir rolü vardır. Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasındaki GSMH büyüme hızları Tablo 5'de ayrıntılı olarak verilmiştir;

⁸⁵ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.c., s.61.

Tablo 5. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1950-1960)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH (%)	Kişi başına GSMH (%)
1950	10.9	9.3	8.0	9.4	6.9
1951	19.8	2.6	9.6	12.8	10.0
1952	9.5	10.9	14.5	11.9	8.8
1953	8.7	19.2	11.8	11.2	8.2
1954	-13.9	9.2	3.6	-3.0	-5.6
1955	9.8	11.3	5.5	7.9	5.0
1956	5.0	9.6	-0.3	3.2	0.7
1957	6.5	10.7	7.9	7.8	4.4
1958	9.2	5.6	0.4	4.5	1.6
1959	0.3	3.6	7.6	4.1	1.1
1960	2.3	0.4	5.4	3.4	0.5

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.20. ve "Infocard" Eylül 2000, a.g.e., s.6.

Yukarıdaki Tabloda 5'de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi, 1949 yılındaki ekonomik daralmadan sonra 1950 yılından itibaren hızla büyümeye başlamıştır. 1953 yılına gelindiğinde ise Türkiye, %11.2 oranında büyümüştür. 1950 ve 1951 yılındaki ekonomik büyümede tarım sektörünün önemli bir payı olurken, 1952-1953 yıllarında sanayi ve hizmetler sektöründeki büyümenin etkisi daha çok olmuştur. Ancak 1953 yılından sonra ekonomik büyüme geçen dört yıla göre aynı oranda olmamış hatta 1954 yılında Türkiye ekonomisi %-3.0 oranında küçülmüştür. Ayrıca Kişi başına GSMH hızı buna paralel olarak %8.2'den %-5.6'ya düşmüştür. 1954 yılındaki bu %-3.0'lık küçülmede, tarım sektörünün bu yıl %-13.9 oranında küçülmesi ve sanayi ve hizmetler sektörlerinin bir önceki yıla göre gerilemesi etkili olmuştur. Ancak 1955,1956, ve 1957 yıllarındaki GSMH büyüme hızı incelendiğinde belirgin bir istikrarsızlık olduğu görülmüştür. Bu yıllarda gerçekleşen büyüme hızı sırasıyla; %7.9, %3.2, %7.8'dir. Görüldüğü gibi, büyüme hızının yükseldiği bir yılın ardından ekonomide bir daralma yaşanmış, ertesi yıl ekonomi yeniden canlanmaya geçmiştir.

Bütün bu olumlu gelişmeler neticesinde, Türkiye ekonomisi 1950-1954 yılları arasında ortalama %11.3 oranında büyümüştür. Kişi başına GSMH büyüme hızı ise ortalama %8.5 oranında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemdeki yıllık ortalama fiyat artışı ise %3.3 oranında çıkmıştır. Bir anlamda enflasyon olmamıştır.⁸⁶ Bunun yanı sıra 1954

⁸⁶ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi (Anadolu Üniversitesi A.Ö.F.Yayınları No: 2, 1998), s.78.

yılında özel yerli ve yabancı sermayeyi petrol araştırma ve üretim alanlarına açan "Petrol Kanunu" da çıkarılmıştır. Bu dönemde alınan dış yardımlarda öngörülen kalkınma hamlesinin, ekonomide ciddi bir yapısal reform ve kaynakların planlı ve bilinçli olarak zorlanmasına gerek olmaksızın gerçekleştirilebileceği kanısını yerleştirmiştir.

Ancak, 1954 yılından sonra ülke genelinde yaşanan bu olumlu tablo, yerini olumsuz gelişmelere bırakmıştır. 1950'lerin başında başlayan kalkınma hamlesinin hızı kesilmiş, yaratılan dinamizm yerini durgunluğa bırakmıştır. Tarımsal üretimdeki artış yavaşlarken, ithalatta düşme yaşanmış ve bu dönemden sonra dış ticaret açığı hızla artmaya başlamıştır. 1950-1960 dönemi içerisinde tarım sektöründeki genel anlamdaki iyileşme köyden kente göçü hızlandırarak, başta işsizlik olmak üzere bir dizi yapısal problemlerin su yüzüne çıkmasına yol açmıştır.

Fiyatlar genel seviyesi ise 1954 yılından sonra bozulmaya başlayarak yerini enflasyonist baskılara bırakmıştır. Bu dönemdeki kalkınma hamlesi, baştan beri reel kaynaklar yaratacak düzenlemeler yapılmadan sürdürülmek istendiği için, yönetim giderek enflasyonist bir fiyat yapısına sürüklenmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan parasal genişlemede kaçınılmaz olarak fiyatlar genel seviyesine yansıtılmıştır. Aşağıdaki Tablo 6'da 1950 ve 1960 yılları arasındaki Toptan Eşya Fiyat Endeksi verilmiştir;

Tablo 6. 1950-1960 Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%)

Yıl	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
TEFE	-3	6	0.9	2.9	7.6	7.6	16.5	18.2	15.4	19.8	5.4

Parasız, Türk. Ekon., a.g.c., s.76.

Tablo 6'da görüldüğü gibi TEFE yıllık artışları 1954 yılına kadar olan dönemde çok fazla olmamıştır. Ancak 1954 yılından itibaren talep yönlü baskıların da artmasıyla Toptan Eşya Fiyat Endeksi(TEFE); 1953 yılında %2.9 iken 1954'de %7.6'ya, 1956'da %16.5'e ve 1957'de de %18.2'e kadar çıkmıştır. Bankaların tarım ve sanayi sektörüne açtığı kredilerinin yükseltilmesi, plansız yatırımların yapılması ve 1956 yılında Milli Koruma Kanunu'nun yeniden yürürlüğe konulması sonucunda, fiyatlar üzerinde suni baskı yaratılmış, enflasyon körüklenmiştir.

Bununla birlikte, 7 Eylül 1946-4 Ağustos 1958 yılları arasında döviz kurları sabit tutulduğu ve bu yıllar içerisinde gerçekleşen enflasyonun altında kaldığı için, ithalat

yapan kesim bu dönemde iyi bir rant ele etmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde, faiz oranlarındaki sıkı kontrolleri içeren para politikası uygulamaları sonucu mevduat faizleri %4 civarında gerçekleşmiştir.⁸⁷ 1954 yılından sonra yaşanan bu olumsuz ekonomik tabloya, kredi faiz oranlarının düşük olması sonucu bankaların tarım ve sanayi sektörüne açtığı kredilerin yükseltilmesi, plansız yatırımların yapılmaya başlanması ve de dış borçların büyük ölçüde azalması da eklenebilir.

Türkiye'deki bu olumsuz tablo karşısında IMF, bir takım çözüm önerileri sunarak devreye girmiştir. Ancak dönemin hükümeti yaşanan bu sorunlara kendi ekonomik yöntemleriyle çözüm bulmaya çalışmıştır. Hatta 1956 yılında Milli Koruma Kanunu yeniden yürürlüğe konulmuştur. Ancak, bunun sonucu umulduğu gibi olmamış aksine fiyatlar üzerinde kontrollerin artması, suni bir baskı yaratılmasına neden olmuş enflasyon iyice körüklenmiştir.

Bütün bunların sonucunda, dönemin hükümeti IMF destekli bir istikrar programını kabul etmek zorunda kalmıştır. Temel hedefi, iç fiyatların istikrarı ve ödemeler dengesini sağlayabilmek olan bir istikrar programı IMF tarafından hazırlanarak uygulanması için 4 Ağustos 1958'de hükümete sunulmuştur.

4 Ağustos İstikrar Kararları ile Türk Lirası örtülü olarak devalüe edilmiş ve katlı kur sistemi getirilmiştir. Buna göre ihracatçılar tarafından elde edilen döviz kuruna düşük, ithalatçılara ise döviz satışı sırasında yüksek döviz kuru uygulaması getirilmiştir⁸⁸ İhraç malının cinsine göre; 210, 280, 620 kuruş alış primi, ithalatta ise 620 kuruş satış primi tahsil olunmasına karar verilmiştir. Böylelikle doların satış fiyatı %220 artışla 900 kuruşa yükseltilmiştir. Böylelikle 1958 yılında yapılan örtülü devalüasyon resmen gerçekleşmiştir 4 Ağustos Kararları ile, kredi ve mevduat faizlerinin yeniden tespiti öngörülmüş, dış ticarete kota getirilmiştir.⁸⁹

Ayrıca 1954 yılından itibaren sürekli gerçekleşen döviz darboğazını aşmak için öncelikle ithalatta liberalizme son verilmiştir. Yerli üretimi arttırmak için (ithal ikamesi) kamu kuruluşlarına yeniden yatırım izni verilmiştir.⁹⁰ Ancak, Tablo 4'de görüldüğü gibi, ithalat 1958 yılından sonra 4 Ağustos Kararları ile sağlanan taze para ile tekrar artmaya başlamıştır. 1959 yılında ülkenin ithalat değeri 315 milyon dolardan 470 milyon dolara

⁸⁷ Parasız, Türkiye Ekon., a.g.e., s.113.

⁸⁸ Parasız, Türkiye Ekon., a.g.e., s.120.

⁸⁹ Savaş, a.g.e., s.6.

⁹⁰ Tokgöz, a.g.e., s.122.

yükselmiştir. 1960 yılında ise az bir düşüşle 468 milyon dolara gerilemiş olsa da bu, 1958'deki ithalat seviyesinden daha fazla olmuştur. 1959 ve 1960 yıllarında gerçekleşen ihracat artışı bu yıllardaki ithalat artışı kadar olmamış, böylelikle 1959 ve 1960 yıllarındaki dış ticaret dengesi sırayla; 116 milyon dolar ve 147 milyon dolara ulaşan bir açık vermiştir. Dış ticaret dengesindeki bu açıklardan dolayı, cari işlemler dengesi de 1959 yılında 145 milyon dolar, 1960 yılında ise 139 milyon dolar düzeyinde bir açık vermiştir.

4 Ağustos Kararları ile, para arzı ve emisyon artışı durdurulmuş ve emisyon hacmi ise Temmuz 1958' deki seviyesine yeniden, ancak 1959'da ulaşmıştır. Bununla birlikte Merkez Bankası kredilerine tavan uygulaması getirilirken, banka kredilerinin dondurulmasına karar verilmiştir.⁹¹

Ayrıca bu programla birlikte 1954 yılından itibaren hızla artan kamu harcamaları sınırlandırılmış ve talep baskısının yavaşlatılması için ayrıntılı birçok önlem alınmıştır.

1958 yılında vadesi gelen 400 milyon dolarlık dış borcun ödenmesi ertelenmiş ve OECD'den 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk borç konsolidasyonu, 4 Ağustos Kararlarından sonra Mayıs 1959'da yürürlüğe girmiştir.⁹²

4 Ağustos 1958 Kararlarının uygulanmasından sonra kısa dönemde olumlu sonuçlar elde edilmesine karşın genel itibariyle Türkiye ekonomisi bundan sonra durgun bir seyir izlemeye başlamıştır. Tablo 5'de görüldüğü gibi, 1950-1953 döneminde gerçekleşen GSMH'deki artışa kıyasla, 1955-1960 yılları arasındaki artış daha düşük olmuştur. 1954 yılındaki küçülmeden sonra ekonomide büyüme başlamış ancak 1958 yılındaki kriz ve sonrası alınan istikrar kararlarının etkisiyle, ekonomik büyüme %7.8'den %4.5 oranına gerilemiştir. Ekonomideki bu daralma, 1959'da %4.1 ve 1960'da %3.4 oranında devam etmiştir. Yine kriz ve krizin etkisiyle Kişi başına GSMH büyüme hızı da %4.4 seviyesinden 1958 yılında %1.6'ya, 1959'da %1.1 ve 1960'da %0.5 seviyesine, ne kadar düşmüştür.

4 Ağustos 1958 Kararları ile ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla sıkı para ve maliye politikaları ve ihracatı teşvik tedbirleri gibi ekonomik kararlar alınsa da enflasyonist artış önlenememiştir. Tablo 6'da görüldüğü gibi 1959 yılında TEFE yıllık

⁹¹ Parasız, a.g.c., s.119.

⁹² Tokgöz, a.g.c., s.128.

artışı %19.8'e yükselmiştir. Bu artışta, istikrar programıyla fiyat kontrollerinin kaldırılmasının ve KİT zamlarının etkisi büyük olmuştur. 1960 yılında ise 4 Ağustos İstikrar programına olan uyumun belirginleşmeye başlamasıyla, TEFE artışı %5.4 seviyesine kadar gerilemiştir.

İstikrar Programı sonrası da mevduat faizleri %4 oranında gerçekleşerek aynı kalmıştır. Programla birlikte banka kredilerine gelen kısıtlamalar, özellikle büyük ölçüde ticari banka kredilerine göre çalışan firmaların güç duruma düşmesini sağlamıştır. Ayrıca yapılan döviz kuru reformuna rağmen ihracattaki artış ithalattaki artış kadar olmamıştır.⁹³

4 Ağustos 1958 İstikrar Programı, IMF destekli Ortodoks para ve maliye politikalarını içermekle birlikte şok stratejisi benimsenmiştir.⁹⁴ Türkiye'nin 1958 deneyimi sonrasında beklenen sonuçlar sağlanamamış, ekonomi uzun süre durgunluğa girmiştir. 1958 yılında tekrar ekonomik istikrarı sağlamak için sıkı maliye ve para politikaları ve ihracatı teşvik edici tedbirler gibi bir takım düzenlemeler yapıldıysa da uzun dönemde enflasyonist gidiş önlenememiştir. Bu ekonomik koşullarda ve yaşanan siyasi bunalımla birlikte 1960 yılında yeni bir anayasa hazırlanarak, uzun vadeli bir ekonomik planının yapılması çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Bunun içinde 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca, 1958 yılında alınan istikrar kararları, siyasi huzursuzlukların artması nedeniyle, 27 Mayıs 1960'da yapılan ihtilal ile iktidarın devrilerek askeri bir idare kurulması sonucunda, eskisinden daha sıkı biçimde uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki başarısızlıkların sorumlusu olarak, hem IMF politikalarının muhtemel sonuçları hem de kalkınmaya yeterince önem verilmediği düşünülen dönemin hükümeti kabul edilmiştir.

1.3. 1970, 1978, 1979 Ekonomik Krizleri Ve Uygulanan İstikrar Programları Ve Sonuçları

Türkiye ekonomisi için 1960-1980'li yıllar, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte beş yıllık planların uygulanmaya başladığı yıllar olmuştur. Bu dönemi onar yıllık dilimler halinde inceleyecek olursak; 1960-1970 yılları arasının ekonomik gelişme anlamında başarılı bir görünüm içinde olduğu söylenebilir. Söz

⁹³ Parasız, a.g.c. s.76.122.

⁹⁴ Aynı, s.121.

konusu bu dönemde, GSMH ve Kişi başına GSMH büyüme hızı aşağıda yer alan Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Gayri Safı Milli Hasıla Vc Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1961-1979)

Yıllar	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)
1961	2.0	-0.6
1962	6.2	3.6
1963	9.7	7.0
1964	4.1	1.5
1965	3.1	0.6
1966	12.0	9.2
1967	4.2	1.6
1968	6.7	4.0
1969	4.3	1.7
1970	4.4	1.8
1971	7.0	4.4
1972	9.2	6.5
1973	4.9	2.3
1974	3.3	0.7
1975	6.1	3.3
1976	9.0	6.8
1977	3.0	0.9
1978	1.2	-0.8
1979	-0.5	-2.5

"Infocard", Capital Ekonomi Dergisi, Yıl: 8, Sayı 2000/07, (Temmuz 2000), s.6.

Tablo 7'deki verilere bakıldığında, 1961-1970 dönemine ait en yüksek GSMH büyüme hızının, %12.0 oranıyla 1966 yılına ait olduğu görülmektedir. Bu dönemde GSMH'daki %12.0'lık büyümenin en büyük nedeni olarak tarım sektöründeki büyüme gösterilmektedir. Bunun yanı sıra sanayi ve hizmetler sektöründeki büyümede bu artışta etkili olmuştur. Genel olarak bu dönem içerisinde GSMH büyüme hızı, ortalama %6.5

oranında artış göstererek olumlu bir seyir göstermiştir. Bu dönem boyunca yıllık enflasyon artışları ise aşağıda yer alan Tablo 8'de gösterilmektedir;

Tablo 8. (1961-1969) Dönemine Ait Toptan Eşya Fiyat Endeksi (%)

Yıllar	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
TEFE	3.0	5.8	4.1	1.3	9.1	4.9	7.5	3.2	7.0

Parasız, Türk. Ekon., a.g.e., s. 127.

Yukarıdaki Tablo 8'e göre bu yıllar içerisinde enflasyondaki artış, ortalama %5.5 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde, sadece 1964 ve 1965 yıllarında enflasyon oranı istikrarsız bir seyir göstermiştir. Bunun en önemli nedeni olarak da Kıbrıs sorunun yarattığı durgunluğu gidermek için yapılan genişletici maliye ve para politikaları olmuştur.⁹⁵ Türkiye'nin söz konusu bu dönemdeki dış ticaret ve cari işlemler dengesine ait veriler Tablo 9 verilmiştir;

Tablo 9. 1963-1979 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi

(Milyon Dolar)

Yıllar	1963	1968	1973	1974	1977	1978	1979
Dış Ticaret Dengesi	-320	-268	-769	-2.246	-3.753	-2.081	-2.554
Cari İşlem. Dengesi	-300	-224	484	-719	-3.140	-1.265	-1.413

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.164.

Tablo 9'da görüldüğü gibi Türkiye, 1973 yılından sonra hem dış ticaret dengesinde hem de cari işlemler dengesinde ciddi ölçüde büyük açıklar vermiştir. Bu açıklarda, 1974 yılından sonra dünya petrol fiyatlarındaki rekor artışın etkisi oldukça fazla olmuştur. Dış ticaret dengesi açığı, 1973 yılında 769 milyon dolar iken, 1974 yılında 2.2 milyar dolara yükselmiş; cari işlemler dengesi ise, 1973 yılında 484 milyon dolar fazladan, 1974 yılında 719 milyon dolar olan bir açığa dönüşmüştür.

Türkiye ekonomisinin sadece, 1973 yılında dış ticaret dengesindeki açığa rağmen cari işlemler dengesinde fazla vermesinin nedeni olarak, Türk işçilerinin iş bulmak amacıyla

⁹⁵ Parasız, Türk. Ekon., a.g.e., s.127.

yabancı ülkelere göç etmesi sonucunda, bu dönemde ülkeye giren işçi dövizlerindeki artışın çok büyük olması gösterilebilir. Nitekim 1968 yılında 107 milyon dolar 1972 yılında da 740 milyon dolar olan işçi gelirleri, 1973 yılında 1.1 milyar dolara çıkmıştır.⁹⁶

1960'lı yılların ikinci yarısına kadar IMF, ülke üzerindeki denetimlerini sürdürmekle beraber daha pasif bir rol üstlenmiştir. 1966 yılından sonra ise döviz kurunun aşınmış olduğunu öne sürerek yeni bir devalüasyon önerisinde bulunmuştur. Ancak, dönemin yeni hükümeti tarafından hem bu dönemdeki ekonomik göstergelerin yeni bir devalüasyona gidilmesini gerektirecek bir konumda olmaması hem de 1958 devalüasyonunun askeri darbeye sonuçlanmasından dolayı yaşanan kaygıdan dolayı, IMF' in sunmuş olduğu bu öneri ret edilmiştir. Ancak bu dönemden sonra IMF, Türkiye'nin karşısına bu öneriyle, daha sık çıkmıştır. 1960'lı yılların sonunda IMF, bu konudaki ısrarını daha da fazlaştırmıştır. Bu sefer ekonomideki döviz tikanıklığının daha belirgin hale gelmiş olması ve daha fazla IMF önerilerinin reddedilmesinin dış kaynak yaratmada tikanıklıklara yol açacağı düşüncesi ile 10 Ağustos 1970 yılında Türkiye'de bir devalüasyon yapılmasının gerekliliği fikri tüm ekonomi çevrelerince kabul edilmiştir.

Bu dönemde, ekonomide çok fazla iç dengesizlik belirtisi bulunmamakla birlikte 1965 sonrasında ihracatta duraklama yaşanırken ithalatta çok büyük artışlar yaşanmıştır. Bu durumda, 1970'li yılların başına kadar dış ticaret açık vermiştir. Dış borçlanma imkanının yaratılması için yapıldığı izlenimini veren 10 Ağustos 1970 istikrar programıyla birlikte %66 oranında yüksek sayılabilecek bir devalüasyon yapılmıştır. 1960 yılından beri 1 dolar = 9 TL iken 10 Ağustos 1970 kararları ile 1 dolar=15 TL'ye çıkarılmıştır. Ayrıca 1960 yılından beri bir değişiklik yapılmayan faiz oranları ise Ağustos kararları ile yükseltilmiştir. Buna göre vadeli mevduat faiz oranları %6.5'dan %9'a yükseltilmiştir. 10 Ağustos 1970 kararlarıyla ayrıca, yürürlükte olan katlı kur sisteminin kaldırılması kararı alınmıştır.⁹⁷ Uygulanan 10 Ağustos 1970 kararları, yine geleneksel IMF reçetesinin unsurlarını taşımaktaydı.

10 Ağustos 1970'de yapılan %66'luk devalüasyonla birlikte ihracat ve işçi dövizlerinden oluşan temel döviz gelirlerinde artış sağlanabilmiştir. Yine alınan

⁹⁶ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.c., s.58.

⁹⁷ Parasız, Türkiyc Ekon., a.g.c., s.141.

kararlarla, dış kaynakta artış sağlanarak ekonominin içinde bulunduğu tikanıklık giderilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca hükümetin korktuğu başına gelmiş, 1970 istikrar programını izleyen yıl içinde bir ihtilal değilse de muhtıra olmuştur. 1974 yılına kadar istikrar programının olumlu etkileri ve işçi dövizlerinin artışından kaynaklanan gelir artışı sürmüştür. Ancak 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren 1974'de başlayan dünya petrol fiyatlarındaki artış ile Türkiye ekonomisi ciddi bir ekonomik darboğaza girmiştir. Ülkedeki ithalat harcamaları bu gelişmelerle birlikte hızla artmış, bu da dış ödemelerde ciddi bir sıkıntıya yol açmıştır.

Dönemin en belirgin özelliklerinden biri de, dış borç yükünün artmasıyla, bu borcun yapısında ortaya çıkan değişimlerdir. Çünkü 1975'den sonra, DÇM (dövizle çevrilebilir mevduat) denilen kısa vadeli borçlanma uygulamasına geçilmiştir.⁹⁸

1977-1980 yılları, ekonominin giderek enflasyon ve ödemeler dengesi krizi içine girdiği yıllar olmuştur. Tablo 10'da 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren TEFE ve TÜFE yıllık artış oranları verilmektedir;

Tablo 10. (1975-1979) Dönemine Ait Fiyat Artışları (%)

Yıl	TEFE (%)	Tüfe (%)
1975	10.75	19.77
1976	16.45	16.39
1977	26.3	27.95
1978	53.1	47.21
1979	69.5	56.81

"Infocard," Temmuz 2000, a.g.e., s.1.

1970 yılından sonra bozulmaya başlayan fiyat istikrarı ile; 1970-1977 yılları arasında %10 ile %30 civarında, ortalama ise %18'i aşan bir oranda enflasyon görülmüştür. Tablo 10'de yer alan DİE'nin sonuçlarına göre, Toptan Eşya Fiyat Artışları, 1977,1978,1979 yıllarında sırasıyla; %26.3, %53.1, %69.5, oranında artış gösterirken, bu yıllardaki Tüketici Fiyat Artışı ise yine sırasıyla; %16.39, %47.21, %56.81 oranında artmıştır. 1970'li yılların sonuna doğru enflasyon oranlarındaki bu artışın en önemli nedeni, bu

⁹⁸ Yüksel Ülgen. 1923'den 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994), s.35.

dönemde dünya petrol fiyatlarının dört kat artmış olmasıdır. Ayrıca Tablo 7'den de görüldüğü gibi 1976 yılındaki %9.0'lık ekonomik büyümeden sonra, GSMH büyüme hızı, 1977 ve 1978'de sırasıyla %3.0, %1.2'ye gerilemiştir. 1979 yılında ise ekonomi %-0.5 oranında daralmıştır. Ayrıca Kişi başına GSMH hızı, 1978 yılında %-0.8'e, 1979'da ise %-2.5 oranına gerilemiştir. Bu durum Türkiye'de, 1970'li yılların sonuna gelindiğinde, fakirleşmenin bir göstergesi olan satın alma gücünün de iyice düştüğünü göstermiştir. Bu dönem içerisinde, Tablo 9'da da görüldüğü gibi, bu dönem içerisinde, dış ticaret açığının en fazla olduğu yıl 3.7 milyar dolarla 1977 yılı olurken, cari işlemler açığı da 3.1 milyar dolarla en yüksek seviyesine çıkmıştır.

Sonuçta bir taraftan enflasyon hızla artarken, diğer taraftan ekonomik büyüme hızı düşmüştür. 1970'li yılların sonunda bozulan ekonomik düzenin yeniden sağlanması amacıyla 1978 ve 1979 yıllarında IMF'in desteğiyle iki istikrar programı hazırlanmak zorunda kalmıştır.

Alınan bu istikrar programlarından 1 Mart 1978 istikrar kararlarına göre; 1 ABD doları, 19.25 TL'den %23'lük devalüasyonla 25 TL'ye çıkarılmıştır. 1979'da alınan istikrar kararları ile iki aşamalı devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Buna göre 1 ABD doları önce 26.50 TL'ye, sonra da 35 TL'ye eşitlenmiştir.⁹⁹

İthalatın kısıtlanması ve ihracatın artırılmasıyla cari işlemler açığı azaltılarak GSMH'nin %4'üne çekilmek istenmiştir. Faizlerin yükseltilmesiyle tasarruflar özendirilirken yatırımların azalmasıyla kalkınma hızı düşürülmek istenmiştir. Bunların yanı sıra, ücret ve maaş artışları ile emisyon artışının sınırlı tutulmasına ve dövize çevrilebilir mevduat uygulamasına son verilmesine karar verilmiştir.

Ancak bu istikrar programları enflasyonun düşmesini ve döviz darboğazının aşılmasını sağlayamamıştır. Fiyatlar genel dengesindeki bozulma devam etmiş enflasyon 1980'lerde üç rakamlı oranlara yükselmiştir. Alınan bu istikrar kararları, siyasi istikrarsızlık ve zayıf hükümetler tarafından kararlılıkla uygulanamamış, hatta bir kısmı hiç uygulanamamıştır. İç tutarlılıktan yoksun ve yetersiz olan bu istikrar kararları, uluslararası mali çevreden de yeteri kadar destek görmemiştir. Uygulan bu IMF patentli istikrar kararları, bir kez daha ülkeyi yeni bir krize sürüklemiştir.

⁹⁹ Ülgen, a.g.e., s.176.

2. 1980 VE SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

Türkiye, 1970'li yılların sonunda üst üste gelen ekonomik krizler yaşamış ve uygulanan istikrar programlarının makro değişkenler üzerindeki etkileri tam olarak hissedilmeden 1980 yılında yeni bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. 1980 ekonomik krizi sonrasında uygulanan 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının etkisi 1990'lı yıllara kadar devam etmiş ancak 1994 yılında yeni bir kriz daha ortaya çıkmıştır. Bu krizin etkilerini azaltmak amacıyla 5 Nisan 1994'de 5 Nisan Kararları adı altında yeni istikrar kararları uygulamaya konulmuştur.

2.1. 1980 Ekonomik Krizi ve Sonrasında Uygulanan 24 Ocak İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı ekonomik anlamda bir dönüm noktasıdır denilebilir. Çalışmanın bu kısmında 1980 ekonomik krizi ve sonrasında uygulanan 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının içeriği ve makro ekonomik sonuçları incelenecektir.

2.1.1.1980 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Genel olarak, 1970-1976 dönemi içerisinde hızla gelişen Türkiye ekonomisi, 1977-1980 dönemine gelindiğinde tam anlamıyla bir ekonomik çıkmaza girmiştir. 1978 ve 1979 yıllarında ekonomiye yeni dış kaynak arayışına giren dönemin hükümeti, IMF ile yeni bir istikrar programı uygulamak konusunda anlaşmak zorunda kalmıştır. Ancak, politik ideolojisi IMF önlemleriyle bağdaşır durumda olması için, uygulanması gereken önlemlerin hiçbirini tam anlamıyla uygulayamamıştır.

1980'li yıllara kadar içe dönük-ithal ikameci bir gelişme stratejisi izleyen Türkiye, yine de dış konjonktürün yarattığı krizlerden ya da durgunluktan kendini uzak tutamamıştır. İçe dönük (veya ithal ikameci) politikalarla, iç pazarlar için üretilecek mallar özendirilirken, ihracat desteklenerek ihracat yapacak endüstrilerin cesaretleri kırılmak istenmiştir. Nitekim bu yıllarda Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatı içindeki payı 1973 yılında %0.24 iken 1979'da %0.14'e gerilemiştir.¹⁰⁰

1974 yılında yaşanan dünya petrol fiyatlarındaki aşırı artışların krize yol açmasının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi, bu dönemde ülkeye giren işçi dövizlerindeki artıştan

¹⁰⁰ "İhracatın Gelişimi, Temel Sorunları Ve Analitik", www.foreigntrade.gov.tr/IHR/ihrstr/tarih.htm. Alınış Tarihi: 20.01.2002, s.2.

dolayı çok hissedilir biçimde olmamıştır. Ancak 1978 ve 1979 yıllarında yaşanan ikinci petrol şoku, ihracat hacmi düşük olan ekonomide, eldeki döviz rezervlerinin de azalmış olması nedeniyle, ekonominin yine bir kriz dönemine girmesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarının artması; aramaları ve yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olan ülke ekonomisinin ithalat maliyetlerini büyük ölçüde arttırmıştır. Bu dönem boyunca, ülkenin ihracat gelirlerinin tamamına yakını petrol dış alımına gitmiştir. Bu durum dış ticaret açığının hızla genişlemesine yol açmıştır. Dış açık, Tablo 9'da da görüldüğü gibi, 1979 yılında, bir önceki yıla göre %21.5 oranında artarak 2.8 milyar dolara yükselmiştir. Cari işlemler açığı da 1979 yılında, bir önceki yıla göre artarak 1.4 milyar dolara yükselmiştir. Petrol fiyatlarının yükselmesiyle petrol alan sanayileşmiş ülkeler, kendi ihracat fiyatlarını da yükseltmiş ve bu etki Türkiye'nin ödemeler dengesine doğrudan yansımıştır. Bütün bu etkiler, döviz darboğazının ilk işaretleri olmuştur.

Bütün bu olumsuz gelişmelere ek olarak, Türkiye'deki enflasyon oranları da 1970'li yılların sonuna doğru hızla yükselişe geçmiştir. Enflasyon oranlarındaki bu hızlı artış, 1980 yılında yaşanan ekonomik krizin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomi, dış borçlar açısından da büyük sıkıntılar içerisine girmiştir. Akla gelebilecek her kaynaktan borç alınmıştır. Bankalardan, bankerlerden, serbest piyasadan ve devletlerden sağlanan borçlar daha sonra ödenemez duruma gelmiştir. Ayrıca KİT ürünlerine yapılan zamlarda enflasyonu körükleyen bir başka neden olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin dış borçlarının artması, ülkenin dış kredi sağlama hususundaki, ekonomik itibarını da zayıflatmıştır. Devletin kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı, 1970'li yılların başında %2 civarında iken, 1979 yılında %7.2'ye 1980 yılında ise %8.8'e yükselmiştir.¹⁰¹

1980 yılına kadar olan dönemde ülkenin siyasi yapısı da bir çok çalkantılara sahne olmuştur. 1973 seçimleriyle ülke yönetimine geçen Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti, 1974 yılında Kıbrıs sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve petrol şokları gibi, iç ve dış faktörlerin meydana getirdiği olumsuz ekonomik ve siyasi etkiler, 1980 yılına kadar çözümsüz kalmıştır. Kıbrıs sorunu neticesinde, Batı'nın Türkiye'ye karşı aldığı olumsuz tavır, ABD'nin ilan ettiği ekonomik ambargo, Kıbrıs Barış Harekatı'nın zorunlu kıldığı harcamalar, ülkeyi büyük ölçüde sıkıntıya

¹⁰¹ DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1997 (Mart 1997), s.61.85.

sokmuştur. Bunların sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımı çarpıklığı ve işsizlik, büyük bir kitlenin ekonomik ve sosyal refah düzeyini düşürmüş, sosyal yapıyı ve ekonomik düzeni sarsacak boyut ve güç kazanmıştır.

2.1.2.1980 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri

Türkiye ekonomisinin 1980 yılında içine girmiş olduğu ekonomik kriz, 1970'li yılların sonuna doğru başlayan ekonomik sıkıntıların bir uzantısı şeklinde olmuştur. Türkiye ekonomisinde krizin etkileri, enflasyon, büyüme, ödemeler dengesi, ve istihdam üzerinde hissedilir şekilde olmuştur. Aşağıda, 1980 krizinin makro ekonomik etkileri teker teker incelenecektir.

2.1.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Türkiye 1970'li yılların ikinci yarısında girdiği enflasyonist baskılar sonucu zor bir döneme girmiştir. 1970'li yılların başında 14 milyar TL olan emisyon hacmi 1970'li yılların sonuna doğru artarak 1979'da 183 milyar TL'ye çıkmıştır. 1980 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası ülkedeki emisyon hacmi 279 milyar TL'ye çıkmıştır.¹⁰²

Bütün bu olumsuz gelişmeler neticesinde, bugüne kadar Türkiye ekonomisi tarihinde ender görülebilecek, yıllık üç rakamlı fiyat yükselişi yıllarına 1980 yılında girilmiştir. 1980 yılında TEFE %98.75, TÜFE ise 115.6 oranında artış göstermiştir.¹⁰³ Ayrıca 1980 yılında uluslararası petrol fiyatlarındaki artış 18.1 dolardan 33.0 dolara fırlayarak enflasyon artışlarını şiddetlendirmiştir.¹⁰⁴ Türkiye ekonomisinin enflasyon yaratan ve enflasyonu şiddetlendiren bir yapıya sahip olmasının yanı sıra; uluslararası petrol fiyatları ve diğer ithal fiyatların artışı yüzünden 1980 yılındaki üç rakamlı enflasyonun, kısmen ithal edilmiş enflasyon olduğu söylenebilir.

1980 yılı sonrası konsolide bütçe dengesindeki nakit açığının GSMH'ya oranı %-1.68'den %-2.84'e çıkmıştır. 1980 yılında gerçekleşen konsolide bütçedeki nakit açığı sonucu ülkenin net iç borçlanma gereğini arttırmıştır. Ayrıca 1980 yılında kamu kesimi borçlanma gereği %7.2'den %8.8'e çıkmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin iç borçlanma ile finanse edilmesi sonucu, 1980 yılında net iç borçlanmanın GSMH'ya oranı

¹⁰² DPT, Eko. Vc Sos., a.g.c., s.17.

¹⁰³ "Infocard." Şubat 2002, a.g.c., s.1.

¹⁰⁴ DPT, Eko. Vc Sos., a.g.c., s.66.

%1.37' den %2.51' e çıkmıştır. İç borç stoku ise 721 milyar TL olmuştur.¹⁰⁵ KSBG/GSMH oranının yükselmesi faiz oranlarının hep yüksek düzeylerde kalmasına yol açarak enflasyonist eğilimleri körüklemiştir

1980 yılında yaşanan ekonomik krizin, enflasyon üzerindeki etkisi Türkiye için son derece kötü olmuştur. 1980 Krizi, Türkiye'de enflasyonist beklentilerin güçlenmeye başladığı, ilk defa üç rakamlı oranların ve de kronik enflasyonun yaşanmaya başladığı bir dönüm noktası olmuştur.

2.1.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Türkiye'deki nispi fiyat yapısının bozulmaya başladığı 1980 yılı, ekonomik büyümede de kötü bir yıl olmuştur. Krizin etkileri ekonomik büyümeyi de derinden sarsmıştır.

1970'li yılların sonunda artmaya başlayan tasarruf mevduatı faiz oranları, 1980 yılına gelindiğinde %20.00 seviyesinden %33.00 seviyesine yükselmiştir.¹⁰⁶ Faiz oranlarındaki bu yükseliş yurtiçi yatırım yapmanın maliyetini ve de cazibesini azaltmıştır. Ayrıca, enflasyonist artışların etkisiyle daralan yurtiçi talep nedeniyle 1980 yılında, üretim büyük bir oranda azalmıştır. Ekonomideki belirsizlik nedeniyle uzun vadeye yönelik yatırım talepleri olumsuz yönde etkilenmiştir.

1980 krizi sonrası ekonomi piyasasında yaşanan bu olumsuzlar sonucu GSMH büyüme hızı bir önceki yıl gerçekleşen %-0.5'lik daralmanın ardından daha da gerileyerek %-2.8 oranında küçülmüştür. Kişi başına GSMH büyüme hızı ise 1980 yılında %-2.5'den %-4.8'e gerilemiştir. 1979 yılında 1.760 dolar olan Kişi başına GSMH değeri ise krizin etkisiyle 1.570 dolara düşmüştür.¹⁰⁷ Dolayısıyla 1980 yılında küçülen ekonomiyle birlikte kişilerin gelirleri de düşmüştür. Bu da 1980 yılında Türkiye'nin yokluk sorunuyla karşı karşıya kaldığının somut bir göstergesi olmuştur.

2.1.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Türkiye ekonomisi, 1980 yılında karşılaştığı ekonomik krizle tam bir kaosa sürüklenmiştir. 1979' un Aralığında 47.10 TL olan dolar kuru 1980 yılı başında 70.00 TL'

¹⁰⁵ DPT, Eko. Ve .Sos., a.g.c., s.92.101

¹⁰⁶ Aynı, s.78.

¹⁰⁷ "Infocard," Temmuz, a.g.c., s.7.

ye, Aralık sonu itibariyle de 89.25 TL' ye yükselmiştir. Türk Lirasında bu değer kaybı ve 1980'lerde başlayan ithalattaki serbestleşme süreciyle birlikte, 1980 yılında ithalat, 5.0 milyar dolardan 7.9 milyar dolara yükselmiştir.¹⁰⁸

İhracattaki artış ise ithalattaki artış kadar olmasa da 1980 yılında 2.9 milyar değerinde ihracat gerçekleşmiştir. Ancak 1980 yılında ithalatın ihracat değerinden fazla olması nedeniyle Türkiye ekonomisi, dış ticaretinde 4.6 milyar dolar açık vermiştir. Bu açığın etkisiyle cari işlem bir önceki yıl 1.4 milyar dolar açık vermişken 1980 yılında bu 3.4 milyar dolara çıkmıştır.¹⁰⁹

1980 yılında turizm ve işçi gelirlerindeki artış olmasına rağmen bu gelirler cari açığın artmasını engelleyememiştir. Cari işlemler dengesindeki bu açık 1980 döneminde ülkeye giren sermaye hareketlerindeki artış sayesinde finanse edilebilmiş ve böylelikle ödemeler dengesi fazla vermiştir.

2.1.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Türkiye'deki 1980 ekonomik krizinin makro ekonomik etkilerinden birisi de istihdam üzerinde olmuştur. 1980 öncesi yaşanan krizlerde de olduğu gibi 1980 ekonomik krizinde de istihdam ve işsizlik oranları epey yüksek çıkmıştır. Ülkemizde işsizlikle ilgili verileri toplayan ve bu konuda araştırma yapan DIE'nin Hanehalkı İşgücü Anket sonuçlarına göre, bir ülkede emek arzını insan sayısı yönünden ifade eden bir kavram olan sivil işgücü, 1980 yılında 17 milyon 497 bin kişiden 118 bin artarak 17 milyon 615 bine yükselmiştir. İşgücünün çalıştırılması anlamına gelen sivil istihdam miktarı ise bu dönemde 16 milyon 27 binden 16 milyon 225 bine çıkmıştır. Dolayısıyla sivil işgücü ile sivil istihdamın farkından oluşan işsiz sayısı 1980 yılında 1 milyon 470 binden 1 milyon 390 bine gerilerken işsizlerin işgücüne oranın gösteren işsizlik oranı da %8.4'den %6.9'a gerilemiştir.¹¹⁰ 1980 yılıyla birlikte yurt dışına giden işçi sayısının çoğalması, işsizlik oranında gerçekleşen düşüşün bir sebebi olmuştur. Ayrıca, Türkiye'deki gerçek işsizlik oranının saptanmasının güç olduğu ve bu konudaki ekonomik verilerin tutarsızlığı da düşünülürse, 1980 yılındaki işsizlik oranının gerçek durumu yansıtmadığı söylenebilir.

¹⁰⁸ DPT. Eko. Ve Sos., a.g.e., s.59.

¹⁰⁹ Ayn. s.59.

¹¹⁰ Ridvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi* (Eskişehir: Birlik Matbaası, 1994), s.13.

2.1.3.1980 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 24 Ocak İstikrar Programı

1980 yılına gelindiğinde, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal alanlardaki krizin aşılabilmesi için, dönemin hükümeti tarafından Türkiye ekonomi tarihinde “24 Ocak Kararları” olarak bilinen bir dizi istikrar kararları alınmıştır. IMF’nin önerileri doğrultusunda hazırlanan ve 1980 yılında uygulamaya konulan, 24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye, çok ciddi ve köklü kararların alındığı yeni bir döneme girmiştir.

1980 öncesinde uygulanan politikaların aksine “serbest piyasa” ekonomisine geçişin hedeflendiği bu kararlarda, çeşitli önlemler alınmış ve uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak Kararları ile birlikte 1 TL’nin dolar karşısındaki değeri yaklaşık olarak %49 oranında devalüe edilerek 47 TL’den 70 TL’ye düşürülmüştür. Ayrıca Türk Lirasının konvertibilitesine (yani ülke parasının diğer ülke paralarına serbestçe dönüştürülebilmesi) geçmek amacıyla, 1 Mayıs 1981 tarihinden sonra günlük döviz kuru uygulamasına geçilmiştir. Bu tarihe kadar olan kur ayarlamaları %5’i geçmeyecek şekilde ayarlanmıştır.¹¹¹ Alınan bu kararlar birlikte 1980 yılına kadar uygulana sabit kur uygulaması terkedilmiş, dövizin resmi ve serbest piyasa değerleri arasındaki farkı en aza indirmek için, döviz kurlarının belli kısa aralıklarla T.C. Merkez Bankası tarafından tespit edilmesi yolu seçilmiştir. Döviz gelirleri artırıcı bu tedbirlerin yanı sıra ihraç ürünlerimize dış pazarlarda rekabet gücü kazandırılması ve ihracatta sanayi mamullerinin payının artırılması ve de ucuz emek arzıyla yabancı sermayeyi çekmek amacıyla yeni teşvikler uygulanmaya konmuştur. İhracatı teşvik politikası kapsamında, 1980’ den sonra alınan teşviklerin en başında ucuz maliyetli ihraç kredisi ve ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı gelmektedir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte dışa açılma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile Türkiye’deki Serbest Bölgeler önem kazanmaya başlamıştır. Bu kararlarla birlikte Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terk ederek “ihracata dayalı sanayileşme” stratejisini benimsemiştir.

İthalatta serbestleşme süreci, 1980 yılı ithalat rejimi liberilazasyon listelerinin genişletilmesi ve kotaların daraltılmasıyla ve de ithalat üzerindeki devlet kontrollerinin kaldırılması ile başlatılmıştır. Böylece, daha önceki yıllarda hangi malların hangi yollarla ithal edilebileceğini belirten ve geriye kalan maddelerin ithalatını yasaklayan bir

¹¹¹ Şahin, a.g.e., s.174.

rejimden, ithali yasak malları tek tek belirleyen ve diğer maddelerin ithalatını serbest bırakan bir rejime geçilmiştir. Örneğin silah, cephane, uyuşturucu maddeler, ithalatı yasak mallar listesine konulmuştur. Ayrıca 24 Ocak 1980 kararlarıyla, bazı malların ithalatından tahsil edilen damga resminin oranı %25'den %1'e çekilmiştir.¹¹²

24 Ocak 1980 kararları, ekonomide devletin etkinliğini sınırlamak amacına yönelik niyetleri de taşımaktadır. Böylece, ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda elektrik, sigara, çay üretimindeki kamu tekeli kaldırılmıştır.

İstikrar politikası uyarınca alınan önlemlerin, öncelikle enflasyonist baskının kırılması amacıyla iç talebin daraltılmasında kilitlendiği gözlenmektedir. İç talebin daraltılmasında reel ücretlerin düşürülmesinin yanı sıra fiyatlar, kur ve faizlerde serbestliğe gidilmesi gerekli görülmüştür. Piyasadaki mal ve hizmetlerin fiyatlandırılmasında serbestliğin kabulü ve KİT'lerde (Kamu İktisadi Teşebbüsler) sübvans edilecek mal ve hizmet alanının ciddi biçimde daraltılarak, fiyatlamada serbestliğe gidilmesiyle KİT'lerin konsolide bütçe üzerindeki mali yükünün azaltılarak kamu açıklarının daraltılması ve böylece enflasyonist baskının hafifletilmesi öngörülmüştür. Böylelikle 1979'da kurulan Fiyat Tespit Ve Kontrol Komitesi kaldırılarak gübre, kömür, elektrik, demir ve denizyolu yük taşımacılığı dışında kalan tüm mal ve hizmetlerin fiyatının ilgili kamu kuruluşu tarafından serbestçe saptanabilmesine imkan tanınmıştır.

24 Ocak 1980 kararlarıyla faiz oranları, yükselme anlamında serbest bırakılmıştır. Faiz oranlarının piyasa koşullarına bırakılması ile faiz oranları hızla artmış ve 1 Temmuz 1980 itibaren kredi faizleri ile mevduat faiz oranları tümüyle serbest bırakılmıştır. Ayrıca mevduat munzam karşılıkları yeniden düzenlenmiş ve ihracat kredilerine farklı faiz oranları getirilmiştir. Bunun yanı sıra alınan bu kararlarla, para arzı artış oranı nominal çapa olarak seçilerek azaltılması amaçlanmıştır.¹¹³

24 Ocak Kararlarıyla yabancı sermaye girişini özendirmek amacıyla yasal düzenlemelere gidilmiş ve bu doğrultuda "Yabancı Sermaye" ve "Teşvik Ve Uygulama Dairesi" kurulmuştur. Yine uygulanan istikrar programını izlemek üzere ve para ve kredi politikasının uygulanmasında eşgüdümü sağlamak amacıyla "Para Ve Kredi Kurulu", her

¹¹² Parasız, Türk. Ekon., a.g.e., s.203.

¹¹³ Parasız, a.g.e., s.198.200.

tür kuruluşlar arası sorunda üst düzey koordinasyonu sağlamak amacıyla "Koordinasyon Kurulu" nun kurulması kararı alınmıştır.¹¹⁴ Ayrıca, sermaye piyasasını düzenlemek amacıyla "Sermaye Kurulu" da bu dönemde oluşturulmuştur.

2.1.4.24 Ocak 1980 İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri

24 Ocak 1980'de alınan bir dizi ekonomik kararlar, Türkiye ekonomisi için tam anlamıyla reform niteliğinde sayılabilecek kararlardır. 24 Ocak 1980 kararlarının enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde ciddi ve uzun süreli sayılabilecek bir takım etkileri olmuştur.

2.1.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

24 Ocak 1980'de alınan istikrar kararlarının uygulamasının ilk yılının pek iç açıcı olmadığı görülmüştür. Çünkü uygulamanın ilk yılı olan 1980 yılının sonunda enflasyon oranı üç rakamlı sayıdan aşağı çekmede başarılı olunamamış, aksine Türkiye ekonomi tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir enflasyon artışı ile karşı karşıya kalınmıştır. Tablo 11'de uygulanan istikrar programı sonucu, enflasyonun 1980-1988 yılları arasındaki seyri gösterilmiştir;

Tablo 11. 1980-1988 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları

Yıl	Toptan Eşya Fiyatları(%)	Tüketici Fiyat Artışları(%)
1980	98.75	115.6
1981	35.45	33.91
1982	26.53	21.91
1983	29.73	31.39
1984	49.53	48.4
1985	41.63	44.95
1986	27.93	34.62
1987	36.77	38.85
1988	64.55	73.7

"Infocard," Temmuz , a.g.c., s. 1.

Yukarıdaki Tablo 11'de yer alan DİE'nin sonuçlarına göre, 1980 yılı sonunda Toptan Eşya Fiyat Endeksi %98.75'e artarken Tüketici Fiyat Endeksi %115.6'e yükselerek o

¹¹⁴ Parasız, a.g.c., s.204.

zamana kadar ki en yüksek seviyesine çıkmıştır. Fiyat artışlarındaki bu görülmemiş artışın en büyük sebeplerinden birisi de, 24 Ocak Kararlarından sonra kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatı, %100-400 arasında artırılarak, temel malların kapsamının sınırlandırılmış olmasıdır. Bu dönem boyunca zamlar; akaryakıt ve benzinde %50'lere, tekel ürünlerinde de %100'lere ulaşmıştır. Ayrıca 1980 yılında ham petrolün varil başına fiyatı 18.1 dolardan 33.0 dolara yükselmiştir.¹¹⁵ Bunun yanı sıra, ülkedeki emisyon hacmi, 1980 ve sonrasında hızla artarak 1985 yılından sonra 1 milyar 394 milyon TL'ye, 1989 yılında da rekor sayılabilecek bir sıçramayla 8. milyar 365 milyon TL'ye kadar artırılmıştır.¹¹⁶

Ancak 1981 yılına gelindiğinde alınan ekonomik kararların enflasyon üzerindeki olumlu etkisi görülmeye başlanmıştır. 1981 yılında enflasyon artışları rekor bir düşüşle TEFE %35.45, TÜFE %33.91 seviyesine kadar gerilemiştir. 1982 ve 1983 yıllarında da enflasyon oranlarındaki bu düşüş devam etmiştir. Bu yıllara ait TEFE artışları sırasıyla %26.53, %29.73 ve TÜFE artışları ise %21.91, %31.39 oranında gerçekleşmiştir. Fakat 1983 yılına kadar yaşanan bu düşüş seyrinden sonra, enflasyon oranı yeniden ivme kazanmıştır.

Ayrıca, 1980-1983 yıllarında ülkedeki sıkıyönetim rejiminden sonra, 24 Ocak Kararlarının mimarı sayılan Turgut Özal başkanlığındaki hükümet, 1983 ve 1984 yıllarında ekonomik gidişatı düzenleyici nitelikte olan bir dizi istikrara kararları almıştır. Uygulan bu istikrar kararlarının, 24 Ocak Kararlarından çok fazla bir farkı olmamasının yanında, daha genişlemeci para ve maliye politikalarının alındığı kararlar olarak tanımlanması daha doğru olmaktadır.

1984 yılında TÜFE'deki artış %49.53 olurken, TEFE'deki artış %48.4 oranında gerçekleşmiştir. Yine de enflasyondaki artışlar, 1988 yılına kadar geçen süre içerisinde %50'yi geçmemiştir. 1988 yılında ise TEFE'deki artış %64.55, TÜFE'de ise %73.7 şeklinde gerçekleşmiştir. Enflasyon artışlarındaki bu seyir, sonraki beş yıl içerisinde de devam etmiştir. Dolayısıyla, alınan ekonomik kararların enflasyon üzerindeki olumlu etkisi uzun bir dönem hissedilmiştir.

1980 sonrası dönemde, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı yaklaşık %50 düşerek 1981 yılında %4.0 oranında gerçekleşmiştir. Kamu kesimi borçlanma

¹¹⁵ DPT, Eko. Ve Sos. a.g.c. s.99.

¹¹⁶ Aynı. s.71.

gereğindeki bu düşüş seyri 1990 yılına kadar devam etmiştir.¹¹⁷ Yine bu dönemde, kamu açıklarının Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesinin enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, genelde iç borçlanma yolu tercih edilmiştir. Dolayısıyla, 1980-1990 döneminde iç borçlanma 721 milyar TL'den 57.trilyon TL'ye çıkmıştır.¹¹⁸

2.1.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

24 Ocak Kararları sonucu, gerek mevduat gerekse kredi faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte, ülkedeki yurtiçi faiz oranları hızla artmaya başlamıştır. Ekonomik kararlar alınmadan önce %2 civarında olan tasarruf mevduatı faiz oranı, alınan ekonomik kararların ilk yılı sonucunda yani 1980 sonunda %33'lere kadar çıkmıştır. Faiz oranları, 1988 yılına kadar hızla artarak %83.90 seviyesine kadar çıkmıştır.¹¹⁹ Türkiye'deki faiz oranları, 1980 öncesinde genellikle enflasyon oranının altında kalan tasarruf sahibinin zararına ancak yatırım yapanların lehine olan negatif faiz uygulaması, 1980 sonrasında enflasyonun üzerine çıkarak pozitif faize dönüşmüştür. Özellikle faizlerin yükseldiği bu dönemde, kredi ile iş yapmaya alışmış müesseseler, büyük sıkıntılar yaşamış, bir kısmı da yatırımlarını yapamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla, 24 Ocak Kararlarıyla serbest bırakılan ve hızla artan faiz oranları, ekonomik büyüme hızını yavaşlatan nedenlerden biri olmuştur.

Faiz oranlarındaki bu serbesti, bir yandan bankalar arasında faiz yarışını hızlandırırken, bir yandan da bankerlerle bankalar arasında bir yarış körüklemiştir. Ancak, daha sonra imzalan centilmenlik anlaşmasıyla, bu yarış güçlükle sona erdirilebilmiştir. Ancak bu anlaşmaya rağmen pazar paylarını arttırmak isteyen bazı bankalar, kendilerine banker adını veren ve hiçbir düzenleme ile kurala bağlı olmadan mevduat toplayan, para aracıları vasıtasıyla rekabete devam etmişlerdir. Bu rekabet süreci, fon toplayan bankerlerin iflası ile 1982 yılında sona ermiştir. Böylelikle Türkiye'de 1980-1982 dönemi, banker krizi ile sonuçlanmıştır.

Bütün bu gelişmeler neticesinde, 1980 krizi sonrası uygulanan 24 Ocak İstikrar Kararlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Tablo 12'de gösterilmektedir;

¹¹⁷ DPT, Eko. Vc. Sos., a.g.e., s.85.86.

¹¹⁸ Aynı, s.128.

¹¹⁹ DPT, Eko. Vc Sos., a.g.e., s.78.

Tablo 12. GSMH ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1980-1989)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH(%)	Kişi Başına GSMH
1980	1.1	-3.3	-3.7	-2.8	-4.8
1981	-1.9	9.2	6.2	4.8	2.3
1982	3.1	4.9	3.2	3.1	0.6
1983	-0.9	6.3	7.0	4.2	1.7
1984	0.5	9.9	7.9	7.1	4.5
1985	-0.5	6.2	5.1	4.3	1.7
1986	4.6	11.1	6.0	6.8	4.4
1987	0.4	9.1	12.9	9.8	7.5
1988	7.8	1.8	0.5	1.5	-0.7
1989	-7.6	4.6	0.9	1.6	-0.6

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.c., s.20. ve "Infocard," Eylül, a.g.c., s.6.

Tablo 12'de de görüldüğü gibi istikrar programının ilk yılı olan 1980 yılında, GSMH büyüme hızı %-2.8 oranında küçülmüştür. Ekonomideki bu daralma, 1981 yılında yerini %4.8'lik genişlemeye bırakmıştır. 1981 yılındaki bu genişlemenin nedeni olarak, sanayi ve hizmetler sektörünün 1981 yılında artmış olması gösterilmiştir. Büyüme hızındaki artış ve çıkışlar 1984 yılına kadar sürmüştür. 1984, 1986, 1987 yıllarında ise sırasıyla; %7.1, %6.8, %9.8 oranında artış göstererek ekonomi canlanmıştır. Kişi Başına GSMH ise 1981 yılında 1.570 dolardan 1.598 dolara yükselirken bu yıldan sonra 1987 yılına kadar hep düşüş göstermiştir. Ancak 1987 yılında 1.668 dolara, 1989 yılında da 1.979 dolara yükselmiştir.¹²⁰ Yurt içi talepteki artış ve dünya petrol fiyatlarındaki düşmenin yarattığı uygun koşullarında etkisiyle büyüme hızı bu yıllarda hedefin üzerinde gerçekleşmiştir.

2.1.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

24 Ocak Kararlarının kur ve fiyat ayarlamaları neticesinde Türkiye'nin dışa açılması ve dünya ile bütünleşmesi kolaylaşırken, döviz piyasasındaki karaborsa büyük ölçüde azalmıştır. 1980 sonrası alınan ekonomik kararlar neticesinde TL hızla değer kaybederken, döviz kurları hızla artmıştır. Dövizdeki bu artış, ülkenin ihraç mallarına olan talebin artmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde ihracat, uygulanan teşvik

¹²⁰ "Infocard," Temmuz, a.g.c., s.6.

neticesiyle de sürekli artış göstermiştir. Aşağıda Tablo 13 ve dış ticaret ve cari işlemler dengesine ait gelişmeler verilmektedir;

Tablo 13. 1980-1989 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi

(Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret. Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1980	2.910	-7.909	-4.603	-3.408
1981	4.703	-8.933	-3.864	-1.936
1982	5.746	-3.843	-2.628	-952
1983	5.728	-9.235	-2.990	-1.923
1984	7.134	-10.757	-2.942	-1.439
1985	7.959	-11.344	-2.975	-1.03
1986	7.457	11.105	-3.081	-1.465
1987	10.190	-14.158	-3.229	-806
1988	11.662	-14.335	-1.777	1.596
1989	11.625	-15.792	-4.219	961

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.59.

Tablo 13'de de görüldüğü gibi, 1980 sonrası Türkiye'nin gerçekleşen ihracatı 2.9 milyar dolardan 1986 yılında 7.4 milyar dolara, 1989 yılında ise 11.6 milyar dolara çıkmıştır. İhracattaki bu artışta en büyük paya sahip olan sektör sanayi sektörü olmuştur. Bunu tarım sektörü takip etmiştir. Ancak bu dönemde yaşanan bir olumsuz gelişme de hayali ihracatın ortaya çıkması ve hızla yayılması olmuştur. Hayali ihracat yoluyla bir kısım çıkar çevresi haksız yollarla kazanç elde ederek bu dönemdeki ihracatın olduğundan daha fazla gözükmesine neden olmuştur.

24 Ocak Kararları sonrası, ithalattaki liberalleşme etkisiyle bu dönem boyunca gerçekleşen ithalat miktarı yüksek olmuştur. Aynı şekilde 1980 yılında 7.9 milyar dolar olan ithalat, 1983 yılında 9.2 milyar dolara, 1986 yılında 11.1 milyar dolara ve 1989 yılında ise 15.7 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980 yılındaki %36.8'lik düşüştü sonra artarak 1989 yılında %73.6'e yükselmiştir. Gerçekleşen ithalattaki en büyük paya, hammadde ve yatırım malları sahip olmuştur.

Bütün bu gelişmeler neticesinde 1981 yılında hem dış ticaret açığında hem de cari işlemler dengesinde bir önceki yıla göre azalma görülmüştür. Dış ticaret dengesindeki açık, ihracatın ithalata oranla daha fazla artış göstermesinden dolayı 1981 yılında 3.8 milyar dolara gerilemiştir. Cari işlemler dengesi ise yaklaşık olarak %36 oranında

düşerek 1.936 milyon dolar açık vermiştir. Cari işlemlerdeki bu düzelme, dış ticaretteki azalmadan ve diğer mal ve hizmet gelirlerindeki artışlardan kaynaklanmıştır. 1982 yılına gelindiğinde ise, dış ticaret dengesindeki açığın 2.6 milyar dolara gerilemesine ve diğer mal ve hizmet gelirlerindeki büyük artışlara bağlı olarak cari işlemler açığı 952 milyon dolara kadar gerilemiştir. Ancak 1983 yılında cari işlemler açığı 1.9 milyar dolara yükselmiştir. Cari işlemler açığının tekrar yükselmesinin nedeni olarak dış ticaret dengesinin 2.9 milyar dolar açık vermesi ve karşılıksız transfer gelirlerindeki azalma gösterilmiştir. 1986 yılına kadar cari işlemler açığı, hemen hemen 2.9 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken 1987 yılında açık 806 milyon dolara gerilemiştir. Bunda turizm gelirlerindeki artışın etkisi olmuştur. 1988 yılına gelindiğinde ise cari işlemler dengesi, gerek dış ticaret dengesindeki açığın 1.7 milyar dolara gerilemesi, gerekse turizm gelirlerindeki büyük oranlı artışa bağlı olarak, 1.5 milyar dolar fazla vermiştir. 1989 yılında ise cari işlemler, bir önceki yıla göre daha düşük gerçekleşerek 961 milyon dolar fazla vermiştir. Burada, dış ticaret dengesindeki açığın bir önceki yıla göre artarak 4.2 milyar dolara ulaşmasının önemli bir payı olmuştur.

Bu dönem boyunca gerçekleşen sermaye hareketleri ise inişli çıkışlı olmuştur. Buna göre 1986 yılında en fazla 2.1 milyar dolar fazla veren sermaye hareketleri, 1988 yılında 958 milyon dolar açık vermiştir.¹²¹ 24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulanmaya başlayan yüksek faiz politikasıyla hem tasarrufların artması hem de yabancı sermaye girişinin artması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1980 yılında 18 milyon dolar olan net fiili yabancı sermaye, 1983 yılında 46 milyon dolara, 1984 yılında 113 milyon dolara yükselmiştir. Ülkeye giren fiili yabancı sermayedeki bu artışlar 1990 yılında 700 milyon doları bulmuştur.¹²² Yabancı sermaye girişinin hızla artmasıyla birlikte, 1980 sonrasında sermaye piyasasında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş, 1986 yılı başlarında ise İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete geçmiştir.

Bütün bu gelişmeler, ülkeyi hem içte hem de dışta finansman kaynakları aramaya sevk etmiştir. 1980 yılından sonra hızla artan dış borçlar, 1983 yılında 18.3 milyar dolara, 1989 yılına gelindiğinde de 41.7 milyar dolara ulaşmıştır.¹²³

¹²¹ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.59.60.

¹²² Aynı, s.57.

¹²³ Aynı, s.61.

2.1.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

1980 ekonomik krizinden sonra uygulanan 24 Ocak istikrar kararları sonrasında ekonomi politikasındaki değişim, kuşkusuz istihdam politikalarını da derinden etkilemiştir. 1980 sonrası işgücü piyasasındaki gelişmeler Tablo 14'de verilmektedir,

Tablo 14. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (1981-1987)

(Bin Kişi)

Yıllar	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Sivil İşgücü	17577	17760	18070	18320	18530	19019	19532
Sivil İstihdam	16363	16535	16697	16947	17727	17532	17921
İşsiz	1214	1225	1373	1373	1303	1487	1611
İşsizlik oranı(%)	6.9	6.9	7.6	7.5	7.0	7.6	8.3

Karlık, Türk. Eko., a.g.e., s.12.

Yukarıda Tablo 14'de verilen DİE'nin yapmış olduğu Hanehalkı İşgücü Anket sonuçlarına göre, 1980 ekonomik krizi sonrasında 1981 yılında, ülkedeki sivil işgücü sayısı 17 milyon 577 bine çıkmıştır. Sivil işgücü sayısı sonraki yıllarda da artmaya devam etmiştir. 1987 yılında ülkedeki sivil işgücü sayısı 19 milyon 532 bine yükselmiştir. 1980 sonrası sivil istihdamdaki artış ise çok fazla olmamıştır. 1981 yılında 16 milyon 363 milyon dolar olan sivil istihdam 1987 yılına gelindiğinde 17 milyon 921 bine ulaşmıştır.

Sivil işgücü ile sivil istihdamın farkından oluşan işsiz sayısı ise 1980 sonrası artarak devam etmiştir. 1981 yılında 1 milyon 214 bin olan ülkedeki işsiz sayısı 1987 yılında bir milyon 611 bine çıkmıştır. 1983 yılına kadar %6.9 olan işsizlik oranı, 1983 yılında sivil işgücü ve sivil istihdamdaki artıştan dolayı, %7.6'ya çıkmıştır. 1983 sonrası ülkedeki işsizlik oranı %7'nin altına düşmemiş, 1987 yılına kadar %7 civarında olmuştur. 1987 yılına gelindiğinde ise işsizlik oranı, %8.3'e çıkmıştır.

1980 ekonomik krizi sonrasında alınan 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının istihdam üzerinde etkisi ilk yıl için olumlu olmuş ülkedeki işsizlik oranı 1980 yılında %8.4'den %6.9'a gerilemiştir. Ancak alınan kararların olumlu etkisi çok uzun sürmemiş, işsizlik 1983 yılından sonra yeniden artmaya başlamıştır.

2.2. 1994 Ekonomik Krizi Ve Sonrasında Uygulanan 5 Nisan 1994 İstikrar Programı Ve Sonuçları

Türkiye 1980'li yılların sonuna doğru ekonomik açıdan son derece sıkıntılı bir döneme girmiştir. Bu dönem 1994 yılında yeni bir ekonomik krizle son bulmuştur. Türkiye 1994 yılında içine girdiği kriz döneminden sıyrılabilme için 5 Nisan Kararları adı verilen bir dizi istikrar kararları almak zorunda kalmıştır. Çalışmanın bu kısmında, 1994 ekonomik krizi ve sonrasında uygulanan istikrar programı ve de sonuçları incelenecektir.

2.2.1. 1994 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Türkiye'deki 1980-1988 arası yaşanan canlanma dönemi, 1988 yılına gelindiğinde yerini bir duraklama dönemine bırakmıştır. 1988 yılında yükselen enflasyon oranı ve bozulan iç ve dış denge sonucunda, Şubat 1988' de bir dizi ekonomik kararlar alınmak zorunda kalınmıştır. Bunun neticesinde, 1989 yılında enflasyon oranı bir miktar azalma gösterse de uygulamaya konan bu kararlar, enflasyonu önleyebilecek ve diğer ekonomik sorunları çözebilecek bir içerik göstermekten çok uzakta olmuştur. 1988 yılından itibaren Türkiye'deki ekonomik istikrar daha da kötüye gitmiştir. Tablo 15'de, 1989-1993 dönemine ait enflasyon artışları yer almaktadır;

Tablo 15. 1989-1993 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları

Yıllar	Toptan Eşya Fiyat Artışları(%)	Tüketici Fiyat Artışları(%)
1989	62.3	64.3
1990	48.6	60.4
1991	59.2	71.6
1992	61.4	66.0
1993	60.3	71.1

"Infocard," Temmuz, a.g.e., s.1.

Tablo 15'de verilen DİE'nin sonuçlarına göre, Toptan Eşya Fiyatlar (TEFE), Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) sırasıyla; 1989 yılında %62.3, %64.3, 1990' da %48.6, %60.4, 1991' de %59.2, %71.6, 1992' de %61.4, %66.0, 1993 yılında ise %60.3, %71.1 oranında artış göstermiştir. 1990 yılında enflasyondaki düşmenin nedeni olarak uygulamaya konulan para programı gösterilmektedir. Ancak bu çok fazla uzun sürmemiş 1990 sonrası enflasyondaki artma eğilimi devam etmiştir.

1988 yılından itibaren ekonomik büyümede istikrarsızlıklar başlamıştır. Aşağıda Tablo 16'da, 1989-1993 Dönemine ait GSMH Büyüme hızı verilmektedir;

Tablo 16. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1989-1993)

Yıllar	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)
1989	1.6	-0.6
1990	9.4	6.8
1991	0.3	-1.6
1992	6.4	4.4
1993	0.3	6.2

"Infocard," Eylül, a.g.e., s.6.

Tabloda 16'da da görüldüğü gibi, GSMH büyüme hızında, 1988 yılına kadar olan dönemde görülen hızlı artış, 1988 yılına gelindiğinde büyük bir düşüş göstererek yerini %1.5'lik bir küçülmeye bırakmıştır. Bunu takiben 1989 yılında GSMH' da, %1.6'lık düşük büyüme devam ederken, 1990 yılına gelindiğinde %9.4'lük bir sıçrayla canlanma gerçekleşmiştir. 1990 yılındaki bu canlanmada tıpkı enflasyon oranlarındaki düşüş gibi uygulanan para politikasının etkisi büyük olmuştur. Ancak ekonomik büyümedeki bu sıçrama, 1991 yılına gelindiğinde yerini hızlı bir düşüşe bırakmıştır. Büyüme oranlarında görülen bu istikrarsızlık döneminden sonra, 1992 yılında %6.4 ve 1993 yılında ise %8.0 gibi değerler alarak canlanmaya dönemine geçilmiştir. Bu dönem içerisinde, Kişi başına GSMH büyüme hızları da GSMH büyüme hızına paralel olarak artmış ya da azalmıştır.

1992 ve 1993'de yaşanan ekonomik büyüme, bu dönemdeki tüketim harcamalarının uyardığı bir büyümedir. Ancak ilave bir kaynak desteği ile beslenmediği için ekonomik büyüme sürekliliğe dönüştürülmemiştir. Görülüyor ki bu dönemde, Türkiye Ekonomisi hızlı büyümeyi besleyecek, bunu sürekli hale getirebilecek, dalgalanmadan, dolayısıyla istikrarsızlıktan kaçınacak ölçüde kaynak yaratamamıştır.

1989-1993 dönemi arasında yüksek oranlı ücret ve maaş artışları yaşanmıştır. Yaklaşık 29 kat artış gösteren nominal ücretlerin artış oranı, yıllık ortalama %96

civarında olmuştur.¹²⁴ Bu durum bir taraftan tüketimi artırırken, diğer taraftan sanayi sektörünün rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte artan faiz ödemeleri de kamu kesimi açıklarını hızlı bir artış sürecine sokmuştur. Yüksek kamu açıkları bir taraftan özel kesimin kullanabilir fonlarını daraltırken, diğer taraftan faiz oranlarını yükselterek kamu kesimini bir faiz döngüsü içine sokmuştur. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı 1990 yılında %7.4 oranında iken, 1993 yılında bu oran %12.0'a çıkmıştır.¹²⁵

Bu dönem içerisinde iç borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı neredeyse 2 katına yükselmiştir. Bu durumda ülkenin vergi gelirleri, iç borç anapara ve faiz ödemelerini karşılayamaz duruma gelmiştir. Türkiye'nin iç borç miktarı 1990 yılında 19.5 milyar dolardan 1993 yılında 24.7 milyar dolara yükselmiştir.¹²⁶ Bu dönemde, dış borç miktarında da önemli artışlar gerçekleşmiştir. 1988 yılında 40.7 milyar dolar dış borcu olan Türkiye, 1990 yılında bu borcu 49 milyar dolara, 1992 yılında 55.5 milyar dolara ve 1993 sonu itibariyle de 67.3 milyar dolara çıkarmıştır.¹²⁷ Türkiye ekonomisi 1994 yılına girerken hem iç borç hem de dış borç miktarında büyük miktarda artış kaydetmiştir.

Kamu kesimi açıklarını azaltıcı tedbirler alınmadan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yurtiçi ve yurtdışı faiz farkından dolayı kısa vadeli spekülasyon sermaye girişini hızlandırmıştır. Bir diğer adı da "sıcak para" olan kısa vadeli sermaye girişinin öyküsü Türkiye'de 1994 yılına girerken şu şekilde gelişmiştir;

Türkiye'de 1987 seçimleriyle ülke yönetimine geçen Tansu Çiller hükümeti, Türk parasının dış değerinin çok hızlı bir şekilde düşmesini önlemek amacıyla yurtiçi faiz oranlarını yüksek tutma yolunu denemiştir. Böylelikle uluslararası sermayenin Türkiye'ye gelmesiyle ülkeye "sıcak para" bol miktarda girerek, döviz kurunda meydana gelen aşırı yükselme önlenmek istenmiştir. Yalnız uygulanan bu politika beklenilenin dışında başka olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu durumda devlet borçları faiz yükü artmış, bazı yıllarda ise devletin vergi olarak topladığı paraların tamamı faiz ödemelerine gitmiştir. Devlet bütçesi artık değil yatırım yapmak, en basit ve dar anlamda kamu cari harcamalarını karşılayamaz hale gelmiştir. Uygulanan bu politikayla, ülkeye

¹²⁴ Parasız. Türk. Eko. a.g.e. s.323.

¹²⁵ DPT, Eko. Ve Sos. a.g.e. s.86.

¹²⁶ Orhan Karaca. "Konjonktür," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 10, Sayı 2002/3, (Mart 2002), s.31.

¹²⁷ DPT, Eko. Ve Sos. a.g.e. s.61.

gelen sıcak para bolluğu ve yüksek faiz getirisi nedeniyle yabancı paralar gerçek değerinin altında değerlendirilmiştir.

Sıcak para girişinin hızlanması bir taraftan ithalatın finansmanını kolaylaştırarak ithalatın artışını hızlandırmış, diğer taraftan Türk Lirası, reel olarak değer kazanmaya başlayarak ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. 1989-1993 yılları arasında, ihracat 11.6 milyar dolardan 15.3 milyar dolara yükselmiştir. Yine bu dönemde gerçekleşen ithalattaki artış ise ihracattaki artıştan daha fazla çıkarak, 15.7 milyar dolardan 29.4 milyar dolara yükselmiştir. Bunun neticesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %81' den %52 oranına düşmüştür. Bu dönemdeki dış ticaret dengesi, 14.1 milyar dolar açık vererek Türkiye ekonomisi tarihinin bugüne kadar ki en büyük dış açığı olmuştur. Dış açıktaki bu rekor düzeydeki artış cari işlemler kalemini de olumsuz yönde etkileyerek açık vermesini sağlamıştır. Cari işlemler dengesi, 1989 yılında 961 milyon dolar fazla vermiş olmasına rağmen 1993 yılında fırlayarak, 6.4 milyar dolar açık vermiştir.¹²⁸

Ayrıca, 1990 yılında Körfez Savaşı'nın ortaya çıkması ve 1991 yılında Türkiye'de erken seçimlerin yapılması, seçim ekonomisinin yarattığı harcamalar, bu dönemde uygulanan para politikalarının gevşemesine yol açmış ve özellikle Körfez Savaşı, ihracatımızı olumsuz yönde etkilemiştir.

2.2.2.1994 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri

1994 öncesi, gerek yurtiçi gerekse dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmeler nedeniyle Türkiye ekonomisi, 1980 sonrası ikinci büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanılan krizle birlikte ekonomik göstergelerin bir çoğu negatif değerler almış ve bir çoğu da şimdiye kadar görülmemiş oranda artış göstermiştir. Çalışmanın bu kısmında 1994'deki ekonomik krizin, enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi üzerindeki etkileri incelenecektir.

2.2.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Türkiye ekonomisi ilk defa üç haneli enflasyon rakamlarıyla 1980 yılında, ikinci kez ise 1994 ekonomik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. 1994 yılında ekonomik krizin patlak verdiği nisan ayından önce aylık Toptan Eşya Fiyat Artışları (TEFE) %8.5 iken nisan ayında %32.8'e çıkmıştır. Tüketici Fiyat artışlarındaki durumda bundan çok farklı

¹²⁸ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.60.

olmamıştır. Mart ayında %5.2 olan TÜFE aylık artışı, nisan ayında %24.7'ye çıkmıştır.¹²⁹ 1994 yılının nisan ayında gerçekleşen rekor düzeydeki enflasyon artışları, Türkiye ekonomisinde gerçekleşen şimdiye kadar ki en yüksek aylık enflasyon artışı olmuştur. Mayıs ayında, fiyat artışları büyük bir oranda düşerken bunu izleyen sonraki aylarda ise gerçekleşen aylık fiyat artışları, nisan ayındaki artışın çok çok gerisinde kalmıştır. Ancak aylık enflasyon artışları, yıl sonuna doğru yeniden ivme kazanmıştır.

Sonuç itibariyle, 1994 yılında enflasyonda o döneme kadar görülmemiş bir artış yaşanmıştır. Yıllık ortalama TEFE %149.6 oranında gerçekleşirken, TÜFE'de ise %125.5'lik rekor seviyede bir artış gerçekleşmiştir.

Bu artışta, 1994 yılı başında uluslararası petrol varil fiyatları 13.4 dolar iken bu nisan ayında 14.6 dolara, Mayıs ayında ise 16.0 dolara yükselmesiyle Türkiye'deki akaryakıt fiyatları TL olarak 1994 yılında büyük bir artış göstermiştir.¹³⁰ 1993 yılının sonunda normal benzinin litre fiyatı 8 TL iken, 1994 sonunda 22 TL'ye çıkmıştır.¹³¹ 1994 yılından sonra ise Türkiye'deki akaryakıt fiyatları sürekli ve hızla artmıştır. Akaryakıt fiyatlarındaki bu artış, tüketim malları fiyatlarında artışa yol açarak, 1994 yılındaki enflasyonu körükleyen önemli bir faktör olmuştur. Bunun yanı sıra, 1994 yılında TC. Merkez Bankası emisyon hacmini bir önceki yıla göre neredeyse iki katına yakın artırmıştır. Buna göre emisyon hacmi, 63.1 trilyon TL'den 120.2 trilyon TL'ye yükseltilmiştir.¹³²

1994 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı %12.0'dan %7.9'a düşmesindeki en önemli neden vergi gelirlerinin bir önceki yıla göre artmış olmasıdır. Kamu kesimi borçlanma açığı, 1994 yılında iç borçlanma stokunu 357 trilyon TL' den 799 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bunun dolar olarak karşılığı ise 20.6 milyar dolardır. İç borcun GSMH oranı ise %17.3'den %21.0'a çıkmıştır.¹³³ İç borçlanmanın GSMH'ya oranının yüksek olması enflasyonu etkilerken böyle bir ortamın enflasyonist beklentileri güçlendirdiği de bir gerçektir. Enflasyonist beklentilerin artmasıyla yurtiçi talep 1994 yılında iyice kısalmıştır. Ayrıca, yüksek faiz sonucu yatırımlardaki duraklama, sonraki dönemlerde arzdaki artışı engelleyeceği için fiyat artışlarını yükseltmiştir. Bütün bu ekonomik gelişmeler neticesinde 1994 yılı enflasyonu rekor düzeyde artmıştır.

¹²⁹ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.6.7.

¹³⁰ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.66.

¹³¹ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.4.

¹³² DPT, Eko. Ve. Sos., a.g.e., s.71.

¹³³ "Konjonktür," Mart, a.g.e., s.31.

2.2.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Enflasyonda yaşanan bu olumsuz tablo gibi GSMH büyüme hızı da bu dönemde eksi değer almıştır. Bütçe açıklarının kapatılmasında çoğunlukla iç borçlanmaya gidilmesi faiz oranlarının artmasına yol açmıştır. 1994 yılında tasarruf mevduatı faiz oranları % 74.80'den %95.56'ya çıkarılırken İnterbank gecelik faiz oranları %69.-93'den % 92.05'a çıkartılmıştır.¹³⁴ Faiz oranlarında görülen bu yükseliş yurt içinde yatırım yapmanın cazibesini azaltarak özel kesim yatırımlarında bir azalmaya neden olmuştur. Ekonomideki üretimin bir göstergesi kabul edilen sanayi üretim endekslerine göre, 1993 yılında 83.8 olan endeks değeri, 1994 yılında 78.6'ya gerilemiştir. Sanayi üretimindeki %-6.2'lik bu durgunluk, 1994 yılında ekonominin büyüme ivmesini kaybettiğinin bir göstergesi kabul edilmiştir.¹³⁵ Ayrıca 1994 krizi, otomotiv sektörünü kötü etkilemiştir. Kriz sonrası otomotiv üretimi bir önceki yılın aynı dönemine göre %36 oranında azalmış ancak otomotiv fiyatları bu dönemde yükselmiştir. Bunun yanı sıra imalat sektöründeki kapasite kullanım oranları da krizle birlikte nisan ayında %71.2'den %63.7'ye düşmüştür.¹³⁶ Kapasite kullanım oranlarındaki bu düşüş, ekonomik büyümenin gerilediğinin bir diğer göstergesi olmuştur.

1993 yılında %8.0 oranında büyüyen ekonomi, 1994 yılına gelindiğinde, %-6.1 oranında küçülmüştür. Ekonomide ki bu daralma, Kişi başına GSMH'nın da 3.093 dolardan 2.195 dolara kadar gerilemesine neden olmuştur.¹³⁷

1994 yılında, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı, %24.3'den %23.1'e düşürülmüştür. Konsolide bütçe harcamalarındaki kısıntılar en çok cari ve yatırım harcamalarında gerçekleşmiştir. Buna karşın transfer harcamalarında artış olmuştur. Harcamalardaki kısıntılara karşı konsolide bütçe gelirinin GSMH'ya oranı, 1994 yılında %17.6'dan %19.0'a yükseltilmiştir. Bütçe gelirlerindeki bu artışta, vergi gelirlerinin GSMH içindeki payının %13.2'den %15.1'e yükselmesinin etkisi olmuştur. Bu yüzden, konsolide bütçedeki nakit açığının GSMH'ya oranı, 1994 yılında %-6.3'den %-3.9'a düşmüştür.¹³⁸

Uygulanan faiz politikası ülkede sadece ihracatı değil, üretimi de zorlaştırarak ekonomiyi işsizlik, enflasyon ve durgunluğun yaşandığı ciddi bir stagflasyona

¹³⁴ "Konjonktür," Mart, a.g.c., s.78.

¹³⁵ Aynı, s.32.

¹³⁶ Parasız, Türk. Eko., a.g.c., s.410.

¹³⁷ "Infocard," Mart, a.g.c., s.1.6

¹³⁸ DPT, Eko. Ve Sos., a.g.c., s.92.97.

sürüklemiştir. Ayrıca, Körfez savaşının etkisi de 1994 yılında, ekonominin büyüme ivmesini kırarak durgunluğa yol açmıştır.

2.2.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

1994 yılında yaşanan krizin etkisiyle enflasyon artışları rekor seviyelere çıkarken , ekonomi daralmış ve işsizlik ise artmıştır. Bütün bu olumsuz gelişmelerin sonucunda hükümet, sıcak para girişimini yavaşlatmak ve döviz kurlarını yükseltmek için daha öncekinin tam tersi, faiz oranlarını düşürme yolunu denemiştir. Ancak artan döviz kuruna rağmen halkın TL'ye olan güvenin kalmadığı için döviz talebi durdurulamamıştır. Aynı dönemde ülkenin, kredi değerlendirme kuruluşları tarafından notunun düşürüldüğünün açıklanmasıyla, finans piyasasındaki kargaşa ve güvensizlik artarak dövize müthiş bir hücum başlamıştır. Alınan bütün önlemlere rağmen faiz oranları yukarıya doğru tırmanmaya devam etmiştir. Bu durumda, T.C.Merkez Bankası'nın piyasaya döviz sürerek, döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşmamış, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar şiddetli bir şekilde artmıştır.

1994 Nisan ayında, dolar kuru krizle birlikte 22.137.6 TL'den 34.086.69 TL'ye, yılı sonunda ise 14.458.03 TL'den 38.418.00 TL'ye yükselmiştir.¹³⁹ Döviz kurundaki bu artış, 1994 yılında ihracatın 15.3 milyar dolardan 18.1 milyar dolara çıkmasına neden olmuştur. Türk Lirasının 1994 kriziyle değer kaybetmesi ve ekonomideki yatırımların duraklaması sonucu ithalat miktarında, bir önceki yıla göre düşüş gerçekleşmiştir. Buna göre 1994 yılında ithalat 29.4 milyar dolardan 23.2 milyar dolara gerilemiştir. Böylelikle 1994 yılındaki dış ticaret açığı 14.1 milyar dolardan 4.2 milyar dolara gerilemiştir. Hem dış ticaret açığındaki gerileme hem de diğer mal ve hizmetler dengesindeki açığın azalması sonucu, cari işlemler açığı 1994 yılında fazla vermiştir. Bir önceki yıl 6.4 milyar dolar veren cari işlemler kalemi, 1994 yılında 2.6 milyar dolar fazla vermiştir. 1994 yılında, ödemeler dengesindeki tek olumsuz gelişme sermaye hareketlerinde görülmüştür. Sermaye hareketleri bir önceki yıl 8.9 milyar dolar fazla vermişken 1994 yılına gelindiğinde uygulanan politikaların sonucu, 4.1 milyar dolar açık vermiştir.

Görüldüğü gibi 1994 krizi sonrası ödemeler dengesindeki gelişmeler sermaye hareketleri hariç dış denge ve cari işlemlerde olumlu yönde olmuştur.

¹³⁹ "Infocard," Mart. a.g.e., s.2.

2.2.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Bir ekonomide, büyüme hızının yüksek çıkması, ekonomik ve toplumsal yaşamı tümüyle etkilemektedir. Yüksek büyüme oranı, iş imkanlarının çoğalması satış ve karlılıkların yükselmesi anlamına gelmektedir. Ancak 1994 yılında bunun tam tersi bir durum yaşanmış, %-6.1 oranında küçülen ekonomi, istihdamı olumsuz yönde etkilemiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün her altı ayda yapmış olduğu Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçlarına göre, 1994 yılında sivil işgücü miktarı 21.milyon 628 bin kişiden 22 milyon 136 bin kişiye çıkmıştır. Bunun 20 milyon 397'si sivil istihdamı oluştururken, 1 milyon 740 bin kişisi işsizdir. İşsizlik oranı, Nisan sonu itibariyle bir önceki yılın aynı dönemine göre 0.8 puan artış göstererek %8.4'e yükselmiştir. Ancak ikinci altı aylık dönem sonuçlarına göre bu oran % 7.9'a gerilemiştir. Eksik istihdam oranı ise %7.3'den 1.4 puan artarak %8.7'ye yükselmiştir. Böylece atıl işgücü oranı %15.2'den %16.6'ya artmıştır.¹⁴⁰ Anket sonuçlarına göre, sivil istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, tarım ve sanayi sektörlerinin bir önceki yıla göre düştüğü, hizmetler sektörünün ise yükseldiği görülmüştür. Hizmetler sektöründeki yükseliş inşaat, ticaret ve diğer hizmetlerden kaynaklanmıştır.

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası oluşan enflasyonist ortam ve ekonomik daralma piyasada güvensizlik ve karmaşaya yol açmıştır. Bu belirsizlik içinde, firmaların çoğu ya işçi çıkarıma ya da kapanma yolunu seçmişlerdir. Dolayısıyla, 1994 yılında ülkedeki işsiz sayısı bir önceki yıla göre Nisan ayı sonuçlarına göre 255 bin kişi kadar azalmıştır.

2.2.3. 1994 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 5 Nisan İstikrar Programı

Türkiye, 1994 yılına gelindiğinde öncesinde yaşanan gelişmelerin etkisinde, tam bir kaosa sürüklenmiştir. Ülkeye kısa vadeli döviz girdisi sağlamanın ötesinde ek kaynak girdisi de sağlamayı amaçlayan politikalarla ülke içinde yeni kaynak yaratmadan kamu açığını finanse etmek, tüketimi artırmak, enflasyonu önlemek, ekonomiyi canlı tutmak gibi popülist politikalar amaçlanırken, düşünülenin tam tersi sonuçlarla Türkiye ekonomisi karşı karşıya kalmıştır.

¹⁴⁰ İstihdam Ve Ücretler. "Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler", <http://ekutup.dpt.gov.tr/tcg/2002/02/tcg.htm>. Alınış Tarihi 11.04.2002, s.129.

Bütün bu ekonomik gelişmelerin neticesinde görüldü ki, 1980 dönemiyle başlayan ve daha sonra devam eden Türkiye'deki serbestleşen sermaye hareketleri ile sermaye girişine dayalı yapay refah yaratma politikası iflas etmiştir.

1994 yılında doruğa ulaşan ekonomik krizin boyutları, dönemin hükümetini, 5 Nisan 1994'de bir dizi istikrar kararları almaya sevk etmiştir. "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" adını taşıyan bu kararların amacı; öncelikle enflasyonu düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sürdürülebilir bir temele oturtabilmektir.

İstikrar programında nisan, haziran dönemindeki bütçe uygulaması büyük önem taşıırken, 16.3 trilyon TL ilave gelir sağlanması, bütçe harcamalarında 22 trilyon TL tutarında kısıntıya gidilmesi ve bu tedbirlerin uygulanmasıyla bütçe açığında 38 trilyon TL tutarında iyileşme sağlanması ve bütçe açığının bu üç ay için 10 trilyon TL'ye indirilmesi hedeflenmiştir.¹⁴¹

5 Nisan 1994 kararlarıyla aşırı değerlenen TL'ye son verebilmek amacıyla 1 Dolar 15 bin TL kurundan, 1 Dolar 32 bin TL'ye geçilmiştir.¹⁴² 1994 Krizi sonrası Türk Lirası yaklaşık olarak %39 oranında devalüe edilmiştir.

Ayrıca 5 Nisan 1994 kararlarıyla birlikte ilk planda gelir artırıcı önlemler çerçevesinde, petrole ve KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmış, döviz kurundaki artışlar, piyasa koşullarına göre yeniden belirlenerek arttırılmıştır. Ancak altı ay içinde KİT ürünleri fiyatları dondurularak, şeker ve çay fiyatlarına 1994 yılı sonuna kadar zam yapılmaması kararı alınmıştır. 5 Nisan 1994 kararlarıyla vergi denetimleri daha şeffaf hale getirilerek yoğunlaştırılmıştır.¹⁴³

Hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %15'lik verginin kaldırılması, mevduat munzam karşılıklarının sıfırlanması ve disponibilitate zorunluluğu getirilmesi, Merkez Bankası'nın parasal büyüklükler üzerinde kontrol gücünün artırılması ve Merkez Bankası'nın özerk bir yapıya kavuşturulması gereği gibi kararlarda 5 Nisanla birlikte alınmıştır.¹⁴⁴

Diğer yandan bu dönemde, özelleştirme çalışmalarının da hız kazanması kararı alınmıştır. Bunun için de 1994 yılı sonuna kadar Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim,

¹⁴¹ Parasız, Türk. Eko., a.g.c., s.370.

¹⁴² Şahin, a.g.c., s.197.

¹⁴³ Parasız, Türk.Eko., a.g.c., s.370.

¹⁴⁴ Aynı, s.369.

THY, Turban, Havaş, Deniz Nakliyat ve Ditaş'ın kısmen ya da tamamen özelleştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵

İhracatın desteklenmesi amacıyla, gerek kur politikasının gerekse ihracatın kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılamak üzere, İhracat Kredi Bankası olan Eximbank'a aktarılan kaynakların artırılması kararı alınmıştır. Ayrıca, 5 Nisan Kararlarıyla tarımsal desteklemenin yeniden gözden geçirilmesi ve daha rasyonel bir yapıya kavuşturulması da amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, özel sağlık ve emeklilik sigortasının teşvik edilmesi, emekli sandığı gelirin artırılması gibi amaçlar da 5 Nisan Kararlarında yer almıştır.

5 Nisan İstikrar Kararları, hem uygulanan önlemlerin dozu ve süresi bakımından hem de niteliği bakımından kısa vadeli hedefler için Ortodoks-Şok tedavisi öneren, uzun vadeli hedefler içinse Heterodoks-Aşamalı politikalar içeren karma tedbirlerin yer aldığı bir programdır.

2.2.4. 5 Nisan İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında yaşadığı ekonomik krizle ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Sonrasında uygulanmak zorunda kalan IMF destekli istikrar programı ile ağır hasar gören ekonomisini düzeltmeyi amaçlayan bir dizi kararlar alınmıştır. 5 Nisan Kararları olarak adlandırılan bu kararlar, ekonomideki; enflasyon, büyüme, istihdam, ve ödemeler dengesi gibi, makro değişkenler üzerinde ne kadar etkili olup olmadığı çalışmanın bu kısmında ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

2.2.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

1980'li yılların sonlarına doğru kötüleşen ekonomik dengelere, 5 Nisan 1994'den önce müdahale edilmesi gerekirken, yerel seçimler nedeniyle hükümet istikrar paketini açıklamada geç kalmıştır. Bu durum bireylerin enflasyonist beklentilerini ve spekülasyon eğilimlerini artırarak ekonomik dengelerin daha da bozulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu eğilimler, hükümeti 5 Nisan 1994'de bir dizi ekonomik önlemler almaya mecbur bırakmıştır. Tablo 17'de, 5 Nisan Kararlarının enflasyon artışları üzerindeki etkisi verilmiştir;

¹⁴⁵ Parasız, Türk. Eko., a.g.e., s.374.

Tablo 17. 1995-1997 Yıllarına Ait Enflasyon Artışları

Yıl	Toptan Eşya Fiyatları(%)	Tüketici Fiyat Artışları(%)
1995	65.6	76.0
1996	84.9	79.8
1997	91.0	99.1

"Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.1.

DİE'nin sonuçlarına göre hazırlanmış olan Tablo 17'deki sonuçlar değerlendirilecek olunursa, 5 Nisan Kararlarının alınmasından sonra enflasyon oranının yüksek ama stabil kaldığı söylenebilir. 1995 yılında programın etkisiyle, TEFE artışı %65.4'e, TÜFE ise %76.0'ya düşmüştür. Ancak, 1996 yılından sonra enflasyon oranı tekrar artışa geçmiştir. 1996' da TEFE %84.9, TÜFE %79.8, 1997 yılına ise TEFE %91.0, TÜFE %99.1' çıkmıştır. Ancak yine de 1994 yılındaki gerçekleşen enflasyon seviyesinin altında kalmıştır.

1980 ekonomik krizinden sonra, 5 Nisan 1994'de yeniden IMF ile anlaşmak zorunda kalan Türkiye'nin uygulanmakta olan programa IMF desteğinin sürmesi için IMF' in onayladığı performans kriterlerinin tutturulması gerekiyordu. Bunların başında ise bütçe ve kamu açıklarının hızla aşağıya çekilmesi geliyordu.

Ancak, 1994 istikrar programıyla hem kısa hem de uzun dönemde ekonomide kalıcı istikrar için, kamu gelir ve gider dengesinin sağlanması gerekliliği vurgulanırken bu hedef tutturulamamıştır. Kısa dönem için hedeflenen özelleştirme programı gerçekleşmezken, uzun dönem için kamu gelirlerinin artması ve kamu harcamalarının kısıtlanması gerçekleştirilememiştir. Kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı 1995 yılında %19.2'den %17.7'a düşmüştür. Kamu harcamalarının GSMH içindeki payı ise %23.1' den %21.8'e ancak düşürülebilmştir. 1995 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı %7.9'dan %5.4'e düşmüştür.¹⁴⁶ Bunun sonucunda iç borç stoku, 1995 yılında 1.3 katrilyon TL'ye, 1997 yılında ise 3.1 katrilyon TL'den 6.2 katrilyon TL'ye çıkmıştır. İç borç stokunun GSMH'ya oranı 1995 yılında bir önceki yıla göre %20.6'dan %17.3'e gerilerken 1996 ve 1997 yıllarındaki oranı %21 oranında gerçekleşmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ DPT. Eko. Ve Sos., a.g.e., s.93.

¹⁴⁷ "Konjonktür." Mart, a.g.e., s.31.

2.2.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Kriz nedeniyle 1994 yılında küçülen Türkiye ekonomisi, alınan önlemlerin etkili olmasıyla birlikte sonraki yıllarda tekrar büyüme trendini yakalayabilmiştir. Ekonomideki büyüme 1998 yılına kadar devam etmiş. 1998 sonrası GSMH büyüme hızı hızla gerilemiştir. Bununla ilgili veriler aşağıda Tablo 18'de verilmektedir;

Tablo 18. Gayri Safi Milli Hasıla Ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları (1995-1997)

Yıllar	GSMH (%)	Kişi Başına GSMH (%)
1995	8.0	6.1
1996	7.1	6.1
1997	8.3	4.1

"Infocard," Temmuz, a.g.e., s.6.

Yukarıdaki Tablo 18'e göre, GSMH büyüme hızı, 1995 yılında %-6.1'den %8.0'a çıkmıştır. Aynı şekilde, Kişi başına GSMH büyüme hızı da, 1995 yılında %-7.8'den %6.1'e yükselmiştir. GSMH büyüme hızındaki bu canlanma daha sonraki yıllarda da devam etmişti. 1996 yılında %7.1'lik bir artış gerçekleşse de, %1997'de ekonomik büyüme yine hızlanarak %8.3'e yükselmiştir. Kişi başına GSMH, 1994 yılındaki 2.195 dolar seviyesinden 1995 yılında 2.841 dolara, 1996 ve 1997 yılında ise 3.000 dolara kadar yükselmiştir.¹⁴⁸

1994 sonrası enflasyonist beklentilerin kırılması ile birlikte mevduat faiz oranlarında gerileme olmuştur. 1994 yılında %95.56 olan bu oran, 1995 yılında %92.32'ye 1996'da ise çok az bir artışla %92.45'e yükselmiştir. Mevduat faiz oranlarındaki bu düşüşe rağmen İnterbank gecelik faiz oranlarında 1995 yılında artış olmuştur. Buna göre 1994 yılında %92.05 olan faiz oranı 1995'de %106.31'e çıkmış, 1996 yılından ise %74.33'e gerilemiştir.¹⁴⁹ Bankalararası piyasadaki faiz oranları da 1994 krizinden sonra gelişme göstermiştir. 1994'de %700'lere çıkan gecelik faiz oranları, istikrar programının uygulanmaya konulmasından sonra hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir. Faiz oranlarındaki

¹⁴⁸ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.6.

¹⁴⁹ DPT, Eko. Vc Sos., a.g.e., s.78

bu düşüş, 1994 sonrası yapılan yatırımları artırmıştır. IMKB endeksi ise 1995 sonrası hızlı büyümeye birlikte daha hızlı ve istikrarlı bir artış göstermiştir.

Bunun yanı sıra 1994 krizindeki eksi büyüme oranı gösteren sanayi üretim endeksi, 1995 yılından sonra hızla artmaya başlamıştır. 1994'de 78.6 olan endeksi 1995'de 85.3'e, 1996'da 90.3'e, 1997 ise 100.0'a yükselmiştir. Endeksteeki değişim ise %-6.2'den 1995 yılında %8.5'e çıkmıştır. 1997'de ise bu oran %10.7 olmuştur.¹⁵⁰ Sanayi üretim endeksindeki bu artış, bu dönem içerisinde ekonomideki kapasite kullanım oranlarının da yüksek olduğunu göstermektedir.

2.2.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

1994 ekonomik krizi sonrası, nisan ayında uygulamaya başlanan istikrar kararları sonrası dolar kurundaki artış 1994 sonunda 38.418.00 TL'den 1995 sonunda 59.5001.00 TL'ye yükselmiştir. 1994 krizi sonrası uygulanan 5 Nisan İstikrar Kararlarının ödemeler dengesi üzerindeki etki, aşağıdaki Tablo 19'da verilmektedir;

Tablo 19. 1995-1997 Dönemine Ait Dış Ticaret Ve Cari İşlemler Dengesi

(Milyon Dolar)

Yıllar	1994	1995	1996	1997
İhracat	18.106	21.636	23.225	26.261
İthalat	-23.270	-35.709	-43.627	-48.559
Dış Tic Dengesi	-4.216	-13.212	-10.582	-15.358
Cari İşl. Dengesi	2.631	-2.339	-2.437	-2.628

DPT, 8.5. Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Makro Ekonomik Gelişmeler 1996-2000

(Haziran 2000), s.59.

Yukarıda Tablo 19'da da görüldüğü gibi, 1994'de 18.6 milyar dolar olan ihracat, 1995'de 21.6 milyar dolara çıkmıştır. İhracattaki bu artışın sebebi olarak, 1994 yılından sonra dolar kurundaki artış gösterilmektedir. Ancak bu dönemde ithalatın 23.2 milyar dolardan 35.7 milyar dolara yükselmesi ve bu artışın ihracattaki artış oranından çok fazla olması sonucu, Türkiye 1995 yılında 13.2 milyar dolar değerinde büyük bir dış açık vermiştir. Bundan dolayıdır ki, özel karşılıksız transfer gelirleri ve diğer mal ve hizmet

¹⁵⁰ "Konjonktür," Mart, a.g.e., s.32.

gelirlerindeki bir önceki yıla göre gerçekleşen artışa rağmen 1994 yılında fazla veren cari işlemler dengesi 1995 yılında 2.3 oranında açık vermiştir.

1996 yılına gelindiğinde ise, dolar kuru 107.505.00 TL'ye 1997 yılında ise 204.860.00 TL'ye artarak, TL karşısında daha da değer kazanmıştır. Bunun yanı sıra 1996 yılından sonra ihracata bavul ticaretinin de dahil edilmesiyle, ülkenin ihraç miktarı hızla artarak 32.4 milyar TL ye çıkmıştır. 1997 yılında ise hemen hemen aynı seviyede bir ihracat gerçekleşmiştir. İthalattaki artış yine devam etmiş, 1996' da 43.6 milyar dolar, 1997' de ise 48.5 milyar dolara çıkmıştır. 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliğine geçmesinin etkisiyle ve 1997'de üretim düzeyinin yüksek olması ve de iç talebin canlı olması nedeniyle ithalat miktarı bu yıllarda artış göstermiştir. İhracattaki artışa rağmen dış ticaret dengesi, hem 1996'da hem de 1997'de sırayla; 10.5 milyar dolar ve 15.3 milyar dolar açık vermiştir. Dolayısıyla cari işlemler dengesi 1998 yılına kadar hep yaklaşık 2.5 milyar dolar açık vermiştir.

Dolayısıyla uygulanan istikrar programının etkisiyle 1994 yılında fazla veren cari işlemler dengesi, 1994'den sonra sürekli açık vermeye başlamıştır. Ancak, cari işlemler dengesindeki bu açığın finansmanı 1995 yılından sonra hızla artan sermaye girişi ile sağlanarak, genel denge sağlanmıştır.

2.2.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

1994 Ekonomik krizi sonrası uygulanan ekonomik kararların etkisiyle hem enflasyonda düşüş hem de büyüme hızında artış görülmüştür. 1994 sonrası, işgücü piyasasındaki gelişmeler, hem alınan istikrar kararlarının etkisiyle hem de bu iki makro ekonomik değişkenlerin yaratmış olduğu piyasadaki olumlu havayla 1995 ve sonrasında iyi bir seyir göstermiştir. Ancak 5 Nisan Kararlarının ilk 6 aylık sonuçlarına göre gerek üretim gerekse talepteki düşüş, istihdamda belli bir daralmaya yol açmıştır. Tablo 20'de 1994-1997 Dönemine ait yurtiçi işgücü piyasasındaki gelişmeler verilmektedir;

Tablo 20. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (1994-1997)

(12+Yaş, Bin Kişi)

Yıllar	1994	1995	1996	1997
Sivil İşgücü	22.136	22.900	23.030	22.359
Sivil İstihdam	20.397	21.378	21.698	20.815
İşsiz	1.740	1.522	1.322	1.544
İşsizlik Oranı (%)	7.9	6.6	5.8	6.9
Eksik İstihdam	1.931	1.450	1.439	1.362
Eksik İstihdam (%)	8.7	6.3	6.2	6.1

“Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler”, a.g.e., s.129.

Tablo 20’deki DİE’nin yapmış olduğu Hanehalkı İşgücü Anket sonuçlarına göre, 12 ve üstü yaş grubunun dahil edildiği işgücü miktarı 1995 yılında 22 milyon 136 bin kişiden 22 milyon 900 kişiye yükselmiştir. Bunun 21 milyon 378 bin kişisi sivil istihdamı oluştururken 1 milyon 522 bin kişisi işsizlerden oluşmaktadır. İşsiz sayısında bir önceki yıla göre görülen bu azalma sonucu, işsizlik oranını da %7.9’dan %6.6’ya düşmüştür. İşsizlik oranındaki düşüş 1997 yılında da devam etmiş %5.8’ a kadar gerilemiştir. Aynı şekilde 1994 yılından sonra eksik istihdam oranında da gerileme olmuştur. 1994 yılında %8.7 olan bu oran, 1995’de %6.3’e, 1996 yılında %6.2’ye gerilemiştir. Atıl durumunda bulunan işgücü oranı da, 1995’de %16.6’dan %13.0’e 1996’da ise %12.0’a kadar gerileme göstermiştir.¹⁵¹

Hanehalkı anket sonuçlarına göre bakıldığı zaman, 5 Nisan 1994 kararlarını izleyen dönemde Türkiye’deki işsizlik oranı kriz dönemine göre azalma göstermiştir. Faiz oranlarındaki gerileme ve ekonomideki canlanmayla birlikte 1994 sonrası yeni kurulan şirket sayısı hızla artmıştır. Şirket sayısındaki artış yeni iş imkanları doğurduğu için 1995 yılından sonra istihdam artarak işsiz sayısı azalmıştır. Ancak 5 Nisan 1994 kararlarından sonra ülkedeki ücret ve maaşlara enflasyon oranının çok altında bir oranda zam yapılmıştır. Bunun nedeni ise istikrar programında çıpa olarak ücret ve maaşlar seçilmiştir. Yani ücret ve maaş artışları belli bir dönem için dondurulmuştur.

¹⁵¹ “Yurtiçi Piyasasındaki Gelişmeler”, a.g.e., s.133.

vermeye başlamıştır. Ülkenin yapmış olduğu ithalat yaşanan bu durgunluktan etkilenerek 1997 yılındaki 48.5 milyar dolarlık seviyesinden 1998’de 45.922 milyar dolara gerilemiştir. Aynı yıllardaki ihracat ise, 26.2 milyar dolardan 26.9 milyar dolara çıkarak daha temkinli bir şekilde artmıştır.¹⁵³ Daha önceki yıllarda bavul ticareti yapmak için ülkeye gelen tüccarın yaşadığı olumsuzluklar, malların kalitelerinde görülen olumsuz gelişmeler, ticaret yapan ülkelerin getirdiği “turist-ithalatçı belgesi” alma zorunluluğu gibi, kısıtlayıcı önlemler nedeniyle, bavul ticareti 1996 yılından sonra büyük bir oranda azalmaya başlamıştır. Ayrıca, bavul ticaretinin yapıldığı ülkelerde yaşanan ekonomik krizinde etkisiyle bavul ticaretinde istenilen seviyeye bir türlü ulaşılamamıştır. 1995-1998 yılları arasında önemli ölçüde açık veren dış ticaret açığına rağmen; turizm, işçi faiz ve resmi ve özel karşılıksız transfer gelirleri ve diğer gelirlerdeki artış, 1995-1997 yıllarında sürekli açık veren cari işlemler dengesinin 1998’ de fazla vermesine yol açmıştır. 1997 yılında 2 .6 milyar dolar açık veren cari işlemler 1998 yılında 1.9 milyar fazla vermiştir.¹⁵⁴

1998 yılında dış ticaret açığı bir önceki yıla göre azalan, cari işlemler dengesi fazla veren Türkiye ekonomisinin bunlara rağmen dış borç stoku artmıştır. Bir önceki yıl 84.9 milyar dolar olan borç stoku, 1998 yılında 97.2 milyar dolara yükselmiştir.¹⁵⁵

1999 yılına doğru gelindiğinde kamu harcamalarındaki artış kamu gelirlerindeki artıştan çok daha fazla olmuştur. Bu durum söz konusu yıllar içinde, kamu kesimi borçlanma gereğini daha da arttırmıştır. 1997 yılında %7.6 olan borçlanma gereği, 1998 yılında %9.4’e yükselmiştir.¹⁵⁶ Sürdürülemez bir nitelik taşıyan kamu finansmanı politikası sonucu, kamu kesimi iç borçları katlanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği yıldan yıla artarak kamu kesiminin finansal piyasalarda ana borçlanıcı durumuna düşmesine yol açmıştır. 1997 yılında 37.6 milyar dolar olan iç borç stoku, 1998 yılında 42.4 milyar dolara yükselirken, GSMH içindeki payı %21 olmuştur.¹⁵⁷

Bu durumda, Hazine’nin iç borçlanma yöntemiyle kaynak yaratmaya çalışması mali piyasalarda hem vadelerin kısılmasına hem de faiz oranlarının artmasına neden olmuştur. Reel faizlerin artması ile birlikte, kredi faizleri de artmaya başlamıştır. Böylece reel

¹⁵³ DPT, 8.5. Kalk. Pln. a.g.e., s.60.

¹⁵⁴ Aynı, s.60.

¹⁵⁵ Dış Ticaret Ve Ödemeler Dengesi. “Dış Borçlar”. <http://ckutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>, Alınış Tarihi: 11.04.2002, s.1.

¹⁵⁶ DPT, Kamu Finansman Raporu: 2002 Yılı Programı (Ekim 2001), s.16.

¹⁵⁷ “Konjonktür,” Mart, a.g.e., s.31.

sektöre yüksek maliyetli kaynak girişi, üretimlerin ve kapasite kullanım oranlarının düşmesine neden olmuştur. Ayrıca bütün bunlara ilave olarak, temmuz ayında alınan erken seçim kararı ile birlikte ortaya çıkan siyasi belirsizlik ortamı özel tüketim ve yatırımları olumsuz yönde etkilemiştir. 1994 krizinden sonra hızla büyüyen ekonominin 1997 yılına gelindiğindeki büyüme oranı %8.3 olmuştur. Ancak 1998 yılında ekonomideki bu büyüme yerini daralmaya bırakmıştır. 1998 yılında ekonomi %3.8 oranında büyümüştür. Ekonomideki bu daralmaya paralel olarak, Kişi Başına GSMH Büyüme hızı da %4.1'den %2.2'ye gerilemiştir.¹⁵⁸

5 Nisan 1994 istikrar kararlarının uygulanmasının etkisiyle ertesi yıl düşüş gösteren enflasyon oranı 1996 yılından sonra tekrar ivme kazanmıştır. Ancak 1998 yılına gelindiğinde bir önceki yıl %91.0 olan TEFE artış oranı, %54.3'e gerilemiştir. Aynı şekilde bir önceki yıl %99.1 oranında artış gösteren TÜFE oranı da, %69.7'ye gerilemiştir.¹⁵⁹ Kamu imalat sanayi ve ürünlerindeki düşük fiyat artışları, tarımsal destekleme fiyat artışlarının bir önceki yıla göre gerilemesi, başta ham petrol olmak üzere ithal girdi fiyatlarındaki düşüş ve döviz kurlarındaki değişimin fiyat artışları ile uyumlu çerçevede gelişmesi politikasının sürdürülmesi gibi sebeplerin etkisiyle 1998 yılı enflasyon artışı düşük çıkmıştır.

1.2. 1999 Ekonomik Krizin Makro Ekonomik Etkileri

Türkiye ekonomisinin 1999 yılında yaşadığı ekonomik krizin bir takım etkileri olmuştur. Yapılan çalışmada; enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi üzerindeki krizin olumlu ya da olumsuz sayılabilecek bir takım etkilerine ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

1.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

1998 yılında gerçekleşen enflasyon oranındaki yavaşlama eğilimi, 1999 yılının ilk çeyreğinde de devam etmiştir. Yurtiçi talepteki daralmanın devam etmesi, genel seçimlere rağmen genişlemeci maliye ve para politikalarına başvurulmaması, enflasyondaki bu düşüşte belirleyici olmuştur. Aylık enflasyon artışı, nisan ayından itibaren uluslararası petrol fiyatlarındaki artışların etkisiyle yeniden yükselme eğilimine

¹⁵⁸ "Infocard," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 10, Sayı 2002/02 (Şubat 2002), s.6.

¹⁵⁹ Aynı, s.1.

girmiştir. Kamu harcamalarındaki genişleme, reel faiz oranlarının yüksek olması, kamu ve özel kesimdeki fiyat artışları, 17 Ağustos ve 12 Kasım'da yaşanan iki büyük depremin etkisiyle, enflasyon oranlarındaki yükselme eğilimi, sonraki aylarda da devam etmiştir

Kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, 1999 yılında %35'den % 41.2'ye yükselmiştir. Kamu gelirlerinin GSMH'daki payı ise %25.6 oranında gerçekleşerek, çok fazla değişmemiştir.¹⁶⁰ Kamu harcamalarındaki artış bir yıl öncesine göre yaklaşık olarak iki katı artan transfer harcamalarından kaynaklanmaktadır. Kamu gelirlerindeki artış hızının yavaşlamasının başlıca nedeni olarak, 1999 yılı içerisinde yaşanan 2 büyük depremin etkileri ve özelleştirme gelirlerinin beklenilenin altında gerçekleşmesi gösterilebilir. Kamu gelir ve giderleri arasındaki bu fark 1999 yılıyla birlikte biraz daha büyüyerek ekonomideki istikrarsızlığın başlıca nedeni olmuştur. Kamu açıklarındaki bu genişleme kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranını 1999 yılında %15.6'ya çıkarmıştır.¹⁶¹ İç borç miktarı 42 milyar dolara yükselirken, GSMH içindeki payı ise %29.3'e yükselmiştir.¹⁶² Fiyatların çok üstünde bir iç borç stoku olmuştur.

1999 yılı aylık tüketici ve toptan eşya fiyat artışlarını incelediğimiz zaman ağustos ve kasım ayları sonrasında yaşanan depremlerin etkisiyle aylık fiyat artışlarının diğer aylara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Ocak ayında TÜFE aylık artışı %4.8 iken ağustosta bu rakam %4.2 olmuştur. Ancak deprem sonrası aylık artış %6.0'a yükselmiştir. Ekim ayında da devam eden bu artış, Kasım'da yerini % 4.1'lik düşüşe bırakmıştır. Sonraki ay yine artış devam etmiştir. Aynı şekilde TEFE'deki artış da Ocak ayında %3.6, Ağustos ve Kasım aylarında sırasıyla %3.3, %4.2 oranında olmuştur. 1999 yılı toplam enflasyon TEFE'de %62.9, TÜFE'de ise %68.8 gerçekleşmiştir.¹⁶³

Depremlerin yaşandığı aylarda talebin düşük olması ve mevsimsel etkilerden dolayı enflasyon artışları düşük olmuştur. Merkez Bankası'nın 1999 yılında emisyon hacmini bir önceki yıla göre %94.0 oranında artırması da enflasyonu etkilemiştir. Ayrıca ekonomik birimlerin maaş-ücret ve fiyatlandırma kararlarını geçmiş enflasyona endekslemeden vazgeçilerek hedeflenen enflasyon ile uyumlu olarak oluşturulmasının enflasyondaki yavaşlamaya önemli bir katkı sağlamayacağı yönündeki politikaların 1980'li yıllardan beri uygulandığı ancak tam tersi işçi ve memur kesimine yüklenen

¹⁶⁰ Kamu Finansman Raporu, a.g.c. s.16.

¹⁶¹ Aynı, s.16.

¹⁶² "Konjonktür." Mart, a.g.c., s.31.

¹⁶³ "Infocard." Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 8, Sayı 2000/11 (Kasım 2000), s.1.7.

önemli reel kayıplarına rağmen fiyat istikrarının bir türlü sağlanamadığı görülmüştür. Nitekim ücret ve maaşların 1994'den itibaren hızlı bir reel aşınma sürecine girdiği bir dönemde enflasyonun azalmak yerine artması bunun iyi bir kanıtı olmuştur.

1.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

1999 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi, 2.Dünya Savaşından bu yana yaşanan en ciddi küçülme ile karşı karşıya kalmıştır. 1994 yılında gerçekleşen %6.1 oranındaki küçülmeden sonra büyüyen ekonomi, 1998 yılında gerilemeye başlamıştır. 1999 yılı içerisinde 17 Ağustos ve 12 Kasım tarihlerinde yaşanan iki büyük depremin etkisiyle ekonomik büyüme, 1999 yılı sonunda tamamen daralma ve durma noktasına gelmiştir. Yaşanan depremlerin Türkiye ekonomisinin can damarı olan İstanbul, Adapazarı ve Kocaeli' de olması ekonomiye olan tahribatı daha da arttırmıştır. Türkiye'nin büyük sanayi sitesi TÜPRAŞ'ın depremden hasar görmesi de büyüme oranını olumsuz etkileyen bir başka faktör olmuştur. Bu dönemde yaşanan depremlerin Türkiye ekonomisine faturasının yaklaşık 20 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁴

1999 yılında GSMH büyüme hızı, %-6.4 oranına gerilemiştir. Bu oran son 54 yılda görülen en büyük ekonomik küçülme oranıdır. Ekonomideki bu daralmaya paralel olarak 1999 yılında, Kişi Başına GSMH büyüme hızı, %-11.6 orana düşmüştür. Aynı şekilde 3.247 dolar olan Kişi Başına GSMH ise, 1999 yılında 2.912 dolara düşmüştür.¹⁶⁵ Görülüyor ki, 1999 yılında enflasyon içinde yaşanan bu durgunluk ekonomiyi dip noktasına getirmiştir. Kişi başına GSMH'daki bu düşüş, ülkedeki insanları yaşam standardının dünya yaşam standardının altına inmesine yol açmıştır.

Bu yıl içerisinde tarım ve sanayi sektörlerinde önemli gerilemeler olmuş, özel tüketim ve yatırım harcamalarında da azalma yaşanmıştır. Yaşanan kriz ortamının yarattığı belirsizlik etkisiyle ekonomik bireyler mecburi harcamalarının dışında her alanda tasarrufa yönelmişlerdir. Dolayısıyla yüksek reel faiz oranları, karlar ve ücretler üzerinde baskı yaratarak iç talebin istikrarlı artışını engelleyerek, yatırımları negatif yönde etkilemiştir. Ayrıca yaşanan iki büyük deprem sonrası, kalifiye emek, enerji ve makine kaybı nedeniyle üretim hızında yavaşlamaya neden olmuştur.

¹⁶⁴ "Deprem," Para Haftalık Ekonomi Dergisi, Sayı: 260 (22-28 Ağustos 1999), s.24.

¹⁶⁵ Aynı, s.6.

1.2.3.Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

1997 ve 1998 yıllarında başlayan ve olumsuz etkilerinin ekonominin her kesiminde hissedildiği Asya ülkeleri ve Rusya' da yaşanan krizin Türkiye üzerindeki daraltıcı etkileri 1999 yılında da devam etmiştir. Bunun yanı sıra 1999 yılı içerisinde yaşanan iki büyük depremin olumsuz etkileri ödemeler dengesi üzerinde fazlasıyla hissedilmiştir.

Bu yıl sonunda ihracat, 385 milyon dolar azalarak 26 milyar 588 milyona düşmüştür. Aynı şekilde ithalatta 45 milyar dolardan 40 milyar dolara gerilemiştir. İhracat ve ithalatta gerçekleşen düşüş dolayısıyla Türkiye'nin 1999 yılındaki dış ticaret açığı 14 milyar dolardan 10 milyar dolara gerilemiştir. Bir önceki yıl fazla veren cari işlemler dengesi, 1999 yılında 1.3 milyar dolar açık vermiştir.¹⁶⁶ Rusya ve Asya ülkelerinin içinde buldukları krizi aşabilmek için rekabetçi devalüasyonlara başvurması sonucu, bu ülkeler karşı rekabet gücünde gerilemeye neden olmuştur. Nitekim daralan dünya talebi, Türkiye'de kapasite kullanım oranları ve ihracat üzerinde negatif yönde etkili olmuştur. Ayrıca ihracattaki gerilemenin bir diğer sebebi de bavul ticaretindeki gerilemedir. 1999 yılında ihracatta olduğu gibi ithalat miktarında da düşüş gerçekleşmiştir. Ekonomi piyasalarındaki durgunluğun getirdiği talep daralması ithalatın bir önceki yıla göre yaklaşık %11 civarında azalmasına neden olmuştur.

Yaşanan ekonomik kriz ve deprem felaketinin bir etkisi de turizm gelirlerinin ve işçi gelirlerinin azalması yönünde olmuştur. Bu dönem boyunca ülkeye gelen turist sayısında çok büyük miktarda azalma olmuştur. Bir önceki yıl 7 milyar 177 milyon dolar olan turizm gelirleri, 1999 yılında 5 milyar 203 milyona düşmüştür. Aynı sebeplerden dolayı işçi gelirleri de, 5 milyar 397 dolardan 4 milyar 576 milyona düşmüştür.¹⁶⁷ Bu yüzden ödemeler dengesinde yer alan resmi ve özel karşılıksız transfer gelirleri 1999 yılında azalmıştır.

Reel faiz oranlarındaki düşüş, döviz kurlarında büyük artışın olmaması ve deprem sonrası gayrimenkul fiyatlarında ki artışlar ve ülkede bu dönemde hakim olan siyasi belirsizlik ortamı yabancı yatırımcılar açısından Türkiye' de yatırım yapmanın cazibesini azaltmıştır. Yabancı sermayenin 1999 yılında reel ekonomideki yatırımlarında büyük bir oranda düşüş yaşanmıştır. Yabancı yatırımlar 1998 yılında 573 milyon dolar iken, 1999

¹⁶⁶ DPT, 8.5 Yıl. Kalk. Pla. Mak. Eko. Geliş. a.g.e., s.60.

¹⁶⁷ "Infocard." Eylül, a.g.e., s.8.

yılında 138 milyon dolara düşmüştür.¹⁶⁸ Ancak yabancı sermayenin portföy yatırımları, İMKB endeksinin yabancı yatırımcılar için tekrardan cazip hale gelmesiyle, -6.7 milyar dolardan 3.4 milyara yükselmiştir. Kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerindeki büyük düşüslere rağmen 1999 yılında sermaye hareketler(rezerv hariç), 448 milyon dolardan 4.6 milyar dolara çıkmıştır. Sermaye hareketlerindeki artışa paralel olarak resmi rezervlerde 447 milyon dolardan 5.2 milyar dolara yükselmiştir.¹⁶⁹

1999 yılında yaşanan gelişmeler sonucu her geçen yıl artan dış borç stoku, 1999 yılında da artmaya devam etmiştir. Bir önceki yıl 84 milyar dolar olan dış borç, 1999 yılında 138 milyar dolara yükselmiştir.¹⁷⁰

Genel olarak bakılacak olursa, 1999 yılında ödemeler dengesinin bazı kalemlerinde krizin etkileri önemli ölçüde hissedilirken, bazı kalemlerinde de geçmiş yıllara oranla artış gerçekleşmiştir.

1.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Yaşanan depremlerin ve ekonomik krizin etkisi ülkedeki istihdamı da olumsuz yönde etkilemiştir. Yurtiçi talepte oluşan gerileme sonucu mallarına alıcı bulamayan şirket ve firmalar mali açıdan zor duruma düşmüşlerdir. Bu durumda bozulan ekonomik koşullar nedeniyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır. Kapanan şirket ve firmaların sayısı her geçen gün artmıştır. Dolayısıyla 1999 yılında işten çıkarmalarda artış yaşanmıştır.

DİE'nin Hanehalkı İşgücü Anket (HİA) sonuçlarına göre, 1998 yılında %6.4 seviyesinde olan işsizlik oranı 1999 yılında yaşanan yüzde %-6.1'lik daralmayla %7.4 seviyesine yükselmiştir. İşsiz sayısı da 1milyon 536 bin kişiden, 1999 yılında 1 milyon 689 bin kişiye çıkmıştır.¹⁷¹ İşsizlik oranındaki bu artışın çok büyük bir kısmı kent kesimindeki işsizlikten kaynaklanmıştır.

Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun yapmış olduğu istatistiklere göre, 1999 yılında ülkedeki kayıtlı işsiz sayısı 487.535 kişidir. Bunun 413 bin kişisi erkeklerden

¹⁶⁸ "Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11 Nisan 2002, s.1.

¹⁶⁹ DPT, 8.5 Yıl. Kal. Plan., a.g.e., s.59

¹⁷⁰ "Dış Ticaret Ve Ödemeler Dengesi" a.g.e., Alınış Tarihi: 11.04.2002, s.1.

¹⁷¹ "İstihdam ve Ücretler", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11.04.2002. s.1.

oluşmaktadır.¹⁷² Burada açıkça görülmektedir ki, Türkiye’deki her işsiz iş ve işçi Bulma Kurumuna başvurmamaktadır.

DİE’nin yaptığı 1999 Hanehalkı İşgücü Anket(HİA) sonuçlarına göre, çalışabilir çağıdaki 12 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin sayısı, 157 bin kişilik bir azalış göstererek 21 milyon 236 bin kişi olmuştur.¹⁷³ Bu azalış, tarım sektörü istihdamındaki düşüşten kaynaklanmıştır. 1999 yılında turizm ve ticaret alanındaki gerileme sebebiyle hizmetler sektöründe çalışanların sayısı da bir önceki yıla göre azalmıştır.

1999 yılındaki eksik istihdam oranı ise, %5.9’dan %10.2’ye yükselmiştir. İşsiz artı eksik istihdam nedeniyle Atıl durumda bulunan işgücü oranı ise %12.6’dan %17.5’e çıkmıştır. Görülüyor ki, Türkiye’nin durgunluk dönemi yaşadığı 1999 yılında, işsiz sayısı büyük bir oranda artış göstermiştir. Bu durum ekonomin içinde bulunduğu kriz dönemini daha da vahim hale getirmiştir. İşsiz sayısının artmasıyla zaten gerilemiş halde olan yurtiçi talep daha da daralmış ekonomi üretmez hale gelmiştir. Krizin sosyal ve psikolojik etkileri, işsiz kişiler üzerinde daha da hissedilir bir hal almıştır.

1.3. 1999 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan 9 Aralık İstikrar Programı

1999 yılının sonuna gelindiğinde ekonomideki sorunlar daha da ağırlaşmaya başladı. Bu durumdan çıkabilmenin yolu ise, 1998’de IMF ile imzalanan “Yakın İzleme Anlaşması”nın devamı sayılabilecek bir stand-by anlaşması yapmaktır. 1999 yılının Aralık ayında ilk niyet mektubu IMF İcra Kuruluna sunuldu. IMF tarafından stand-by isteğinin kabul edilmesiyle 1 Ocak 2000’de uygulanmaya başlanacak, 2000-2002 yıllarını kapsayan 3 yıl vadeli “makro ekonomik istikrar ve yapısal uyum” programını esas alan bir stand-by anlaşması imzalandı.

IMF ve Türkiye arasında 17. kez gerçekleşen stand-by anlaşması adından da anlaşılacağı üzere, hükümetin 1 Ocak 2000’den itibaren yürürlüğe koyduğu ekonomik istikrar programını destekleme amacını gütmektedir. Bu anlaşmanın temelini oluşturan ve Türkiye’nin 9 Aralık 1999 tarihinde Fona verdiği niyet mektubu ile hükümet; enflasyonu kontrol altına almayı, sürdürülebilir ve adil büyümenin temellerini güçlendirmeyi ve ekonominin hem kısa hem de uzun vadede sağlıklı bir bekleyiş kazanması yolunda

¹⁷² “İstihdam Ve Ücretler”, a.g.c., s.1.

¹⁷³ Aynı, s.1.

izleyeceği kur, para ve maliye politikaları ile yürürlüğe koyacağı yapısal reformların esaslarını belirterek bir anlamda bu konularda taahhüde girmiştir.

Programın temel özelliği, enflasyonu düşürme yani “dezenflasyon” programı olmasıdır. Program makro ekonomik hedefler açısından, enflasyonun 2000 yılı sonunda keskin bir düşüşle % 25’e indirilmesini, 2001 yılı sonunda % 12’ye ve 2002 yılı sonu için ise %7 gibi tek haneli rakamlara indirilmesini hedeflemektedir.¹⁷⁴

Ayrıca program, kabul edilebilir reel faiz oranlarında, sürdürülebilir ve eşitlikçi bir büyümenin, düşük enflasyon ortamında gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Böylece anti enflasyonist politika ve büyüme amaçları birlikte amaçlanmıştır. Programda 2000 yılı için % 5.5 oranında büyüme hedefi öngörülürken programın geri kalan yıllarında ise % 5-6 aralığında büyüme hedeflenmektedir.¹⁷⁵

Programın asıl amacı, döviz sepeti çıpası uygulaması vasıtasıyla geriye yönelik fiyatlama davranışlarını kırarak enflasyonda bu sebepten kaynaklanan dinamiği kırmaktır. Merkez Bankası tarafından uygulanacak kur politikası ile döviz kuru sepeti şimdiye kadar olduğu gibi 1 ABD Doları + 0.77 Euro’dan oluşmasına ve bir yıllık süreyi kapsayacak şekilde günlük olarak kur açıklaması yapılması öngörülmüştür.¹⁷⁶ Günlük kur açıklaması ile kur riski minimize edildiği gibi enflasyonist beklentilerde kırılmaya çalışılmıştır.

Merkez Bankası, 9 Aralık niyet mektubu çerçevesinde çizdiği para politikası hedefleriyle de birtakım taahhütler altına girmiştir. Bu çerçevede Merkez Bankası sadece döviz karşılığı para yaratabilecektir. Piyasadaki likidite miktarı, Merkez Bankası’nın ancak döviz alımı ya da döviz satımı yoluyla kontrol altına alınmıştır. Böylece Merkez Bankası’nın likidite kontrol alanı kısıtlanmış olacaktır. Diğer para politikası araçlarını kullanamayacaktır.

Programla birlikte piyasadaki likiditenin göstergesi sayılan ve Merkez Bankası bilançosunun en önemli kalemlerinden biri olan net iç varlıklar kalemine “tavan” limiti getirilmiştir. Buna göre parasal tabandan net dış varlıkların çıkarılmasından oluşan net iç varlıklar kalemi dönem boyunca maksimum (-)1200 trilyon Türk Lirası’nda sabitlenerek

¹⁷⁴ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, “9 Aralık Niyet Mektubu” (Sayı: B.02.HM.0.DEİ.02.00/500) www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 2 Nisan 2002, s.1-2.

¹⁷⁵ Aynı, s.2.

¹⁷⁶ Gazi Erçel, “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası” www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapr.../baskanmatby.htm. Alınış Tarihi: 14.12.1999, s.6.

(+-% 5 bandında değişmesine izin verilmiştir.¹⁷⁷ 2001 yılının ikinci yarısından itibaren (Temmuz 2001) simetrik olarak giderek genişleyen kur bandının uygulanmasıyla Merkez Bankası'nın net iç varlıklar hedefi enflasyonla mücadele hedefini desteklemek üzere daha esnek bir parasal çerçeve oluşturmak için daha da esnek hale getirilecektir.

Net iç varlıklar kalemi ile Merkez Bankası program çerçevesince döviz alımı yaptığı zaman piyasadaki likidite miktarı artacaktır. Bu da parasal tabanın genişlemesine yol açacaktır. Böylelikle Merkez Bankası her iki kalemi de arttırarak net iç varlıklar kalemini değiştirmemiş, belli sınırların dışına çıkmamasını sağlamış olacaktır.

Program çerçevesince ayrıca bankaların Merkez Bankası'ndaki zorunlu karşılık oranı da daha önceki %8'lik seviyesinden %6 seviyesine düşürülerek bankaların likidite yönetimlerine esneklik kazandırılması amaçlanmıştır.¹⁷⁸

Ayrıca Merkez Bankası'nın para politikası hedeflerinden biri de net uluslararası rezerv kalemine taban limiti getirilmesi olmuştur. Her üç aylık dönemler için sırasıyla 12.000 milyon, 12.700 milyon, 12.750 milyon ve 13.500 milyon dolar karşılığında taban limiti getirilmiştir.¹⁷⁹

Net iç varlıklar kuralı ile para tabanındaki artışın temelde ödemeler dengesi tarafından belirlenmesi kabul edilmiştir. Ödemeler dengesi fazla veren ülke de Merkez Bankası rezerv biriktirebilir ve karşılığında para basabilir. Para Kurulu gibi para politikası uygulayan Merkez Bankası para basmak için ödemeler dengesinin fazla vermesi gerekmektedir. Net iç varlıklar sabitse değişim net dış varlıklarda olacaktır Bu ise likiditenin döviz karşılığı yaratılacağı anlamına gelmektedir.

Ekonominin denge noktasına gelmesini, kurların önceden belirlenmesi politikası gereği faiz oranlarının değişmesi sağlayacaktır. Böylelikle kur kontrol altında olacak, sterilizasyona (piyasadan likiditenin çekilmesi) gidilmeyeceği açıklanarak, faiz oranları piyasalar tarafından serbestçe belirlenecektir. Faiz, sistemi dengeye getirecek şekilde dalgalanacaktır.

Temelinde döviz çıpasına dayalı anti enflasyonist bir program olmasının yanı sıra uygulanacak programın başarılı olabilmesi için yapısal reformların ve özelleştirmelerin çok önemli bir yeri vardı

¹⁷⁷ Erçel, a.g.e., s.15.16.

¹⁷⁸ Aynı, s.18.

¹⁷⁹ Aynı, s.19.

Özelleştirmeler kısa vadede kamu finansmanına yardımcı olması (özellikle dış kaynak girişiyle) uzun vadede ise ekonomideki verimliliği artırması yönünden önemlidir. Bu bağlamda, program çerçevesince ağırlık kazanan sektörler; elektrik, telekomünikasyon ve ulaştırma olmuştur. Özelleştirme gelirleri borç azaltışında kullanılmak üzere Hazineye aktarılacaktır.

Yapısal reformlar ise ekonomide daha sağlıklı bir işleyişin tesis edilebilmesi, şeffaflık ve daha önce kaybedilmiş olan kredibilitenin tekrar kazanılması için programın üzerine oturduğu en önemli bir ayağını oluşturmaktaydı.

Uygulanacak istikrar programının bir diğer önemli hedefi ise uzun yıllardır süregelen ve ekonomideki dengesizliklerin oluşumunda önemli bir paya sahip olan “kamu açıklarının” yok edecek ya da en aza indirecek önlemlerin alınması olmuştur. Programda; kamu finansman dengesinde kalıcı bir disiplin sağlamak bunu sağlıklı ve de sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak amacıyla kamu finansmanında köklü bir değişiklikle, kalıcı bir faiz dışı bütçe fazlası sağlanmasının yanı sıra enflasyonist beklenti ve ağır reel faiz kısır döngüsünü kırmak için kamu borç stokunun GSMH’ya oranının istikrara kavuşturulması öngörülmüştür. Burada amaç 1999 yılında GSMH’nın %2.8 olan kamu sektörü temel fazlasını deprem harcamaları hariç tutularak 2000 yılında %3.7 seviyesine yükseltebilmektir.¹⁸⁰

Bu çerçevede 2000 yılı itibariyle sıkı bir bütçe uygulaması ile hem ek vergi ve diğer gelir önlemleri hem de giderleri kısıcı maliye politikası önlemleri alınmıştır. Aynı zamanda alınan ek verginin, toplumun tüm kesimlerine, gelirleri ile orantılı bir biçimde dağıtılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca 1999 yılında %58 olan kamu borç stokunun GSMH’ya oranının 2000 yılında da mevcut seviyesinde sabitlenmesi, 2001 yılında %56.5, 2002 yılında ise %54.7’e inmesi hedeflenmektedir.¹⁸¹

Verilen niyet mektubunda, ekonominin sağlıklı bir şekilde işleyişini aksatmakta olan bankalara devletin müdahale edeceği ya da mali durumu bozulan bankalara tedavi programı uygulanabileceği öngörülmüştür. Mali sektör reformunun en önemli adımı sayılan, bankaların gözetim ve denetimini daha etkin yapabilecek bağımsızlığa sahip olan Bankacılık Düzenleme Ve Denetleme Kurulu (BDDK); gerektiğinde söz konusu bankayı Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna dahil etme, daha sonra bu bankaların yeniden

¹⁸⁰ “9 Ar.Niy. Mck.”, a.g.c., s.3.

¹⁸¹ Aynı, s.5.

yapılanması, tamamının veya bir kısmının satılması veya tasfiye edilmesi gibi büyük yetkilerle donatılarak 1 Eylül 2000 tarihinde fiilen göreve başlamıştır.

Bunun yanı sıra mali sektör reform programı, kamu bankalarının zaman içerisinde özelleştirilmelerine öncülük etmek üzere yeniden yapılandırılmalarını da kapsamaktadır. Kamu bankalarından biri olan Vakıf Bank'ın 2000 yılında özelleştirilmesi kararı alınmıştır. Ancak alınan karar doğrultusunda Vakıf Bank özelleştirilememiştir.

Verilen niyet mektubuyla, Türkiye'nin mali açıdan sağlıklı ve adil bir sosyal güvenlik sisteminin sağlanabilmesi konusunda da taahhüde girilmiştir. Bu bağlamda SSK Kanunu değiştirilerek emekli olma yaşı sisteme yeni katılacaklar için 58/60' a (kadın/erkek) yükseltilmiştir. Ayrıca özel emeklilik, işsizlik sigortası ve SSK primlerinin yükseltilmesi gibi bir dizi yapısal ve düzenleyici kararlar alınmıştır.

Bunun yanı sıra Tarımsal Reform Programı ile tarım sektöründeki devlet varlıklarının ticarileşmesi ve özelleştirilmesi kararları alınarak tarımsal kesime verilen destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyon oranında arttırılması, girdi ve kredi sübvansiyonlarının üst sınırları, tekel ve şeker fabrikalarının özelleştirilmesi ve tütünde desteklemenin tasfiyesine yönelik yasaların TBMM'de kabulü için kesin tarihler gibi bir takım taahhüdlere girilmiştir. Ayrıca yeni istikrar programında memur maaşları, asgari ücret artışları da hedeflenen enflasyonla uyumlu bir şekilde düzenlenmiştir.

Programın performansı ilk üç yılda üçer aylık gözden geçirmeler, daha sonraki yıllarda ise yılda iki kere yapılacak gözden geçirmeler ile izlenecektir. Dönemin hükümeti tarafından verilen niyet mektubundaki hedeflerin sıkı sıkıya takip edileceği teminatı verilmekle birlikte gerektiğinde IMF uzmanlarıyla görüşülerek ek tedbirlerinde uygulamaya konulacağı belirtilmiştir.

1.4. 9 Aralık 1999 İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri

Ekonomik kriz sonrası 1 Ocak 2000'de uygulamaya konulan, bir dizi para ve maliye politikası önlemlerinin yer aldığı istikrar programıyla amaçlanan krizin etkilerini en aza indirebilmek olmuştur. Aşağıda, krizin enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi üzerindeki etkilerine değinilecektir.

1.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

2000 yılına girerken tüm ekonomik hedeflerine yenileyerek giren Türkiye, 1 Ocak 2000'de uygulamaya başladığı enflasyonla mücadele programına en büyük destek T.C. Merkez Bankası'nın para programıyla gelmiştir. Program, makro ekonomik hedefler açısından enflasyonun 2000 yılı sonunda keskin bir düşüşle TÜFE'de %25, TEFE'de ise %20'e indirilmesini, daha sonraki yıllar içinde de tek haneli rakamlara indirilmesini amaçlamakta idi.

Ancak yıl sonu için öngörülen enflasyon düzeylerine hedeflenen zamanda ulaşılamayacağı ilk 7 aylık enflasyon verileriyle daha net anlaşılmıştır. Buna rağmen 2000 yılında enflasyonda gerçekleşen sonuç son derece olumludur.

Ocak ayı enflasyonu beklenilenin çok üstünde çıkmıştır. Buna neden olarak kamunun 1999 Aralık ayının son on gününde yapmış olduğu yüksek oranlı zamlar, ocak ayında ham petrol fiyatlarının çok artmış olması, yaşanan kış koşulları nedeniyle tarımsal ürün arzındaki daralma, gibi nedenler gösterilebilir. Aslında uluslararası petrol fiyatlarındaki artışlar, tüm program dönemi için bir risk unsuru oluşturmuştur. Bundan dolayı, ocak ayında hükümet, dünya ham petrol fiyatlarındaki artışın akaryakıt fiyatlarına yüksek oranda yansımalarının önüne geçilmesi bir dizi önlemler almıştır. Diğer bir neden olarak da ocak ayı öncesi yaşanan dini bayramdan dolayı canlanan talep nedeniyle başta ulaştırma olmak üzere bazı sektörlerde fiyat ayarlamaları da sebep olarak sayılabilir.

Ocak ayında gerçekleşen %4.9'lık TÜFE ve %5.8'lik TEFE aylık artış oranı uygulanmakta olan istikrar programına iyimser bakanlar için sürpriz bir sonuç olmuştur.¹⁸² Ocak ayında gerçekleşen enflasyon oranlarının yüksek çıkması %20'lik enflasyon hedefinin tutması bakımından, şubat ve mart aylarına tanınan yükseliş marjını daraltmıştır.

Programın uygulanmasının başında görülen bu yüksek enflasyon artışı programa olan kamu desteğini ve de inancı sarsmamıştır. Programın ilk günkü kararlılıkla sürdürüleceği söylemi ekonomi çevrelerince sürekli vurgulanmıştır.

Ocak ayında gerçekleşen halen güçlü bir enflasyon direncinin sürüyor olmasını yanı sıra özellikle dayanıklı tüketim malları talep canlanması ağır kış koşullarının devam etmesi bu nedenle meyve ve sebze fiyatlarının yükselmesi, programın başlangıcında uygulanmaya konulan vergi tedbirlerinin etkisi Türk Lirasının hızla değer kaybetmesi ve

¹⁸² "Infocard," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 10, Sayı2002/2 (Şubat 2002), s.1.

yine dini bayramının olumsuz etkileri gibi faktörler Şubat ve Mart ayında da enflasyonun yüksek çıkmasına neden olmuştur.

Şubat ayında TÜFE %3.7, TEFE ise %4.1, olurken Mart ayında ise TÜFE %2.9, TEFE ise %3.1 düzeyine inmiştir.¹⁸³ Mart ayından itibaren fiyat hareketlerindeki artışlar açıklanan programla uyumlu bir şekilde seyrederek, hızlı bir düşüş eğilimine girmeye başlamıştır.

Programın ilk aylarında enflasyonda görülen direncin yerini bahar aylarının gelmesiyle düşüğe bırakmıştır. Yıl içinde enflasyonun düşeceği yönündeki beklentilerin güçlenmesi ister istemez iş dünyasındaki fiyatlama davranışlarını da değiştirmiştir. Geçen yıla oranla yapılan zamlarda yarı yarıya düşüş gözlemiştir. 2000 yılının ilk 5 ayı için enflasyon son 14 yılın en düşük seviyesine düşmüştür. Mevsimsel etkileri de düşünürsek yıl için de gerçekleşen enflasyon oranı haziran ayında en düşük seviyesine inmiştir. TEFE'de %0.3, TÜFE'de %0.7'lik aylık artış görülmüştür. Bu sun yılların en düşük enflasyon aylık artışıdır.¹⁸⁴ Bu durum program hedeflerinin tutturulacağı yönündeki umutları arttırmıştır.

2000 yılı sonuna gelindiğinde, kasım ayında dahil olmak üzere bir önceki yıla göre en az 30 puanlık bir düşüşle TEFE'de gerçekleşen enflasyon oranı %32.7, TEFE' de gerçekleşen enflasyon oranı ise %39.0'a inmiştir.

Enflasyonda etkili olan beklentilerdir. Bu yıl sonunda gerçekleşen enflasyon oranı hedeflenen enflasyon oranını üzerinde çıkmıştır. Uygulanmakta olan kur politikası hedefi olan %20'lik artış tutturulurken enflasyonun bu oranının üstünde seyretmesi, yıl sonuna doğru devalüasyon beklentisini oluşturmuştur. 2000 yılı için gereğinden fazla büyüyen ekonomi faizlerin düşmesi sonucu artan yurtiçi talebi enflasyonun hedeflenen düzeye indirilmesini bir bakıma engellemiştir.

2000 yılında gerçekleşen %32.7'lik TEFE'ye en büyük katkı 36.0 puanla özel sektörden gelirken 16.0 puanlık katkı ise kamu sektöründen gelmiştir. Yani 2000 yılı enflasyon rakamlarının üçte ikisi özel sektördeki fiyat artışlarından kaynaklanmıştır. Harcama grupları incelendiğinde ise enflasyona en büyük katkıyı TEFE'de %39.7 ile imalat sanayi ve %16.5 ile konut ve kira grubu yaparak başı çekmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ "İngocard," Şubat 2002, a.g.c., s.1.

¹⁸⁴ Aynı, s.8.

¹⁸⁵ "Suçlunun Peşinde," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı 2000/09 (Eylül 2000), s.68.

Ancak 2000 yılı enflasyon sonuçlarında görülen bu 10 puanlık çekme olumsuz karşılanmamıştır. Çünkü çok uzun yıldır yüksek enflasyonla mücadele eden ülke 2000 yılı sonuçlarına iyimser bir hal almıştır. Programın ana hedefi olan enflasyonla mücadelede yılbaşı belirlenen hedeflere ulaşılamamasına rağmen önemli bir başarı kaydedilmiştir.

2000 yılında para politikası kasım ayına kadar titizlikle sürdürülmüştür. Net iç varlıklar seviyesi, programdaki sterilizasyon yapılmaması kuralına uygun olarak belirtilen dar bant içinde tutulmuştur.

Şüphesiz, tek başına para politikası yoluyla enflasyonla mücadele etmek, pek mümkün değildir. Mali disiplin sağlanmadan bekleyişleri doğrudan etkileyen reform süreci kesintisiz uygulanmadan enflasyonla mücadele yapılamazdı. Dolayısıyla, 9Aralık istikrar programında bütçeden elde edilecek faiz dışı fazla, programın başarısı için kritik bir öneme sahipti.

2000 yılının ilk çeyreğindeki mali gelişmeler olumlu olmuştur. Konsolide kamu sektörünün faiz dışı fazlası için öngörülen taban fazlasıyla tutturulmuştur. Konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı bir önceki yıla göre 2.4 puan artarak %26.4' e yükselmiştir. Bütçe gelirlerindeki artışın sebebi olarak 2000 yılında büyük bir artış gösteren ithalattan alınan vergideki artışlar 2000 yılında da firmaların artan karlılıktan dolayı kurumlar vergisindeki artışlar, deprem nedeniyle konulan ek vergiler, 2000 yılında gerçekleşen bedelli askerlik uygulamasından elde edilen gelirler gösterilebilir. 2000 yılında konsolide bütçe giderlerinin GSMH' ye oranı %18.9' dan %21.0' a yükselmiştir.¹⁸⁶

2000 yılında konsolide bütçe giderlerinin GSMH' ye oranında da bir artış yaşanmıştır. Bu artışta bir önceki yıla göre %13.7'den %16.2'ye yükselen faiz ödemelerinin GSMH'ye oranının payı varken, faiz dışı harcamaların GSMH' ye oranı bir önceki yıla göre düşüş göstererek %21.1'e gerilemiştir. Bütçe giderlerinin GSMH' ye oranı ise 2000 yılında %35.9'dan %37.3'e çıkmıştır. Sonuç itibariyle 2000 yılında konsolide bütçe açığının GSMH'ye oranı bir önceki yıla göre 1 puan düşerek %10.9 değerini almıştır.¹⁸⁷ Bütçe açığının hedeflenen düzeye kadar düşmesinin nedeni, yıl

¹⁸⁶ DPT, Kamu Finansman Raporu, 2002 Yılı Programı: Temel Makroekonomik Hedef Ve Politikaları İle Kamu Kesimi Genel Dengesinde Gelişmeler (Ekim 2001), s.9.

¹⁸⁷ Aynı, s.9.

boyunca faizlerin %100 seviyelerinden %30'lara düşmesiyle bütçede faiz tasarrufunun sağlanması olmuştur.

Devlet iç borçlanma senetlerinin yıllık bileşik faiz oranı %109.5 iken bu oran 2000 yılında %38' e kadar gerilemiştir.2000 yılı sonunda kamu kesimi toplam geliri 20 katrilyondan 37.8 katrilyona, kamu kesimi harcamaları ise toplam 32.2 katrilyondan 53.5 katrilyona çıkmıştır. Bu ise kamu kesimi borçlanma gereğini bir önceki yıla göre arttırarak 12.2 katrilyondan 15.6 katrilyona yükseltmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı ise bir önceki yıla göre 3.1 puan azalarak % 12.5'edüşmüştür.¹⁸⁸

Kamu finansman açıklarını kapatmaya yönelik olarak iç borçlanmayla birlikte bir dizi yapısal reformlar ve özelleştirmelerde hedeflenmiştir. 1999 yılında 22.9 katrilyon TL olan iç borç stoku 2000 yılında 36.4 katrilyon TL'ye çıkmıştır. İç borç stokunun GSMH' ye oranı ise bir önceki yıla göre 0.4 puan azalarak %28.9'a inmiştir.¹⁸⁹

2000 yılında sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanması, işsizlik sigortası ve bireysel emeklilik fonu ile hukuki altyapı ile ilgili kanunlar çıkarılarak tamamlanmıştır.

Telekomünikasyon sektörüne ilişkin yasal değişiklikler yapılmış ve Telekomünikasyon Kurulu oluşturulmuştur. Devletin elinde özelleştirmeye müsait varlıklar bugüne kadar gerçekleşen özelleştirme gelirlerinden çok daha fazladır. 2000 yılında özelleştirme kapsamındaki kuruluşların GSMH'ye oranı %0.1'den %0.5'e yükseltilmiştir.¹⁹⁰ Bunun yanında yapılamayan özelleştirme nedeniyle kuruluşların zararı artmış, değerleri ise düşmüştür. Türk Hava Yolları ve Türk Telekom'da olduğu gibi. Bu yüzden özelleştirme şeffaf yöntemlerle, hızlı, formalitesi az ve zamanında yapılmalıdır. Özelleştirme İdaresi Başkanlığınca 2000 yılı boyunca; Petrol Ofisi, GSM 1800 İhalesi ve enerji ihalesi yapılmıştır. GSM İhalesinin gelirleri ise 2001 yılında tahsil edilecektir. POAŞ'ın 1.3 milyar dolarlık satışı ve GSM 1800 lisansının 2.5 milyar dolarlık satışı gibi özelleştirme gelirleri elde edilmiştir.¹⁹¹

Türkiye'de 1985 yılında başlayan özelleştirme faaliyetleri, gerekli altyapıdan yoksundur. Bu nedenle arzulanan nicelik ve de nitelikte özelleştirme yapılamamıştır. 2000 yılında özelleştirmeden elde edilen toplam gelir, GSMH 1800 lisansı ile Türk

¹⁸⁸ DPT, Kam.Fins. Rap., a.g.e., s.16.21.

¹⁸⁹ "Konjonktür," Mart, a.g.e., s.31.

¹⁹⁰ DPT, Kam. Fins.Rap., a.g.e., s.17.

¹⁹¹ Afa Boran, "Yabancıardan En Son Karne," Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 8, Sayı 2002/09 (Eylül 2000), s.78.

Telekom'un bir bölümünün satışının sonuçlandırılmasında yaşanan gecikmeler dolayısıyla program hedefi olan 7.5 milyar dolarlık özelleştirme gelirinden daha düşük gerçekleşmiştir. Ancak 2000 yılı sonunda 3.5 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmiştir.

Ayrıca program hedeflerine uygun şekilde 2000 yılında hububat fiyatları belirlenmiş ve tütün fiyatları hedeflenen enflasyonla uyumlu olarak artırılmıştır. Şimdiye kadar ki IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarında bu konu hep sorun çıkarmıştır. Bunun yanı sıra bankalardaki mevduat hesaplarına tanınmış olan sınırsız güvencenin kademeli olarak sınırlandırılmasına yönelik Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmıştır. 2000 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu faaliyete geçmiş ve atamalar yapılarak Hazine ve Merkez Bankası bünyesindeki bankacılıkla ilgili birimler tek çatı altında toplanmıştır. Fondaki bankaların satışı ile ilgili talepler toplanmış ve bazılarının birleştirilmesi öngörülmüştür. Böylelikle Aralık sonunda Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından Yaşarbank, Yurtbank, Egebank, Sümerbank ve Esbank bu gerekçelerle devralınması ve Demirbak'ın faaliyetlerine son verilmesiyle yeniden yapılandırma operasyonu başlatılmıştır.

Genel olarak 2000 yılı sonu itibariyle program hedeflerinden; döviz kuru, kamu maliyesi ve para politikası hedeflerine hemen hemen harfiyen, yapısal hedeflere ise büyük ölçüde uyulmuştur denilebilir.

1.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

1999 yılında yaşanan 2 büyük depremin ve onun yarattığı olumsuz dalganın etkisinin sonraki yıla da sarkacağı ve 2000 yılının çok sıkıntılı geçeceği tahminleri yapılırken yeni istikrar programının devreye girmesiyle piyasalarda yaşanan olumlu hava Türkiye için hem düşük faiz hem de düşük enflasyon günlerinin çok yakında gerçekleşeceği ekonominin mevcut resesyon durumundan kurtulup canlanacağı havası doğmuştur.

Politika uygulamalarının en görünür sonucu, kamu kağıtlarındaki ve diğer Türk Lirası cinsinden varlıkların faiz oranlarındaki düşüşün son on yılda benzeri görülmemiş düzeylerde gerçekleşmiş olmasıdır. Programın uygulamaya girdiği ilk gün yapılan hazine ihalesinde rekor seviyede faiz düşüşü gerçekleşmiştir. Yapılan ihalede maksimum bileşik faiz oranı %37.4, ortalama bileşik faiz oranı %40.1 gecelik faizler ise %10'un altına inmiştir. Ayrıca 2000 yılında hem nominal hem de reel faiz oranları %100 seviyelerinden

%30'lara gerilemiştir. İnterbank gecelik faiz oranları %28'e, 1999 yılında %177'lerde gerçekleşen gecelik repo faizleri 2000 yılında %31 seviyelerine kadar düşmüştür.¹⁹²

Devletin 2000 yılında kısmen azalan iç borçlanma politikaları ile reel sektörden uzun süredir kopmuş halde olan bankalar tekrardan reel sektörü kredilendirme yoluna dönmeye başlamıştır. 2000 yılı içerisinde bankaların kredi faizlerinde büyük oranda düşüşler yaşanmıştır. Böylelikle bu bankalar düşük faizli ve uzun vadeli konut kredileri ve tüketici kredileri gibi uygulamalara başlamıştır.

1999 yılında rekor seviye sayılabilecek bir oranda küçülen Türkiye ekonomisi 2000 yılında %6.1 oranında büyümüştür.¹⁹³ Bu ekonomik canlanma da uygulanan kur politikası gereği, kur artışının yavaşlaması sonucu sanayi üretiminde kullanılan ithal girdilerin maliyetindeki artışın hız kesmesi, 2000 yılı içerisinde turizm ve aylık işçi gelirlerindeki artışın önemli bir payı vardır.

2000 yılında GSMH'daki artışa paralel olarak Kişi Başına GSMH bir önceki yıla göre artarak 3.060 dolara yükselmiştir. Kişi Başına GSMH büyüme hızı ise %-11.6 dan %6.7 ye çıkmıştır.¹⁹⁴

Bütün bunlar, Türkiye ekonomisinin 1999 yılında girmiş olduğu resesyon döneminden artık çıktığının ve ekonomisinin canlanıp hızla büyüdüğünün somut bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

1.4.3.Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Uygulanmakta olan istikrar programında enflasyonla mücadelede kurun çapa olarak kullanılmasına ve kur artışlarının en fazla %20 oranında sınırlayan bir kur politikası hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Merkez Bankası, 2000 yılı sonuna kadar kur artışlarının program hedefini aşmasına izin vermemiştir.

Böylelikle 2000 yılı sonunda gerçekleşen enflasyon oranları hedeflenen kur artış oranından daha fazla çıkması, Türk Lirasının 2000 yılında yabancı para birimlerine karşı reel olarak aşırı değerlenmesine yol açmıştır.

Ayrıca 1999 yılında rekor seviyede daralan ekonomi 2000 yılı başında uygulamaya geçen istikrar programıyla yeniden canlanmıştır. Bu canlanmayla birlikte yurtiçi talepte de bir canlanma olmuştur. Yurtiçi talepteki bu güçlü toparlanma, uluslararası petrol

¹⁹²Emel Yiğit, "Borsa," Para Haftalık Ekonomi-Haber Dergisi, Sayı:280, 9-15 (Ocak 2000), s.18.

¹⁹³"Infocard," Şubat, a.g.e.s.6.

¹⁹⁴Aynı, s.6.

fiyatlarındaki beklenmedik artış, yurtiçi faiz oranlarının hızla düşmesi ve bankacılık kesimindeki fonların tüketici kredilerine yönelmesi sonucu artan konut, otomobil ve dayanıklı tüketim malı talebi ithalatı cazip hale getirmiştir. Bütün bunlar 2000 yılında ithalatın bir önceki yıla göre hızla artmasına yol açmıştır. 2000 yılının ilk 3 ayında ithalatta geçen yılın aynı dönemine göre %40 oranında artış görülmüştür.¹⁹⁵ Yıl sonu ithalatı ise bir önceki yıla göre %3.4 oranında artarak 40.6 milyar dolardan 54.5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.¹⁹⁶

2000 yılı ihracat sonuçlarına bakıldığında ise ithalatta gerçekleşen sıçramanın aksine yıl boyunca performansının düşük olduğu kanısına varılmıştır. İhracat uygulanmaya başlayan programın ilk 5 ayında %4.8 artış göstermiştir.¹⁹⁷ Oysaki, ilk 3 ay için ithalatta ilk 3 ay için artış %40 civarında olmuştur. İhracatın artış hızında beklenen yükselişin görülememesine rağmen yılın kalan kısmı için gerek Avrupa ülkelerindeki gerekse diğer ihracat yapılan ülkelerdeki ekonomik canlanmanın gerçekleşmesi umuduyla ihracatın olumlu yönde etkileneceği yönünde beklentiler oluşmuştur. Ancak 2000 yılında uluslararası piyasada Euro'nun Dolar karşısında değer kaybetmesi gibi Euro aleyhine ortaya çıkan gelişmeler beklentilerin tersine Avrupa ülkelerine olan ihracat artışını diğer ülkelere olan ihracatın altında bırakmıştır. Yıl sonu itibariyle ihracattaki artış bir önceki yıla göre sadece % 4.5 oranında artarak 27 milyar 774 milyon dolara çıkmıştır. 2000 yılı ihracat için bir kayıp yılı olmuştur. Buna karşılık ithalattaki yüksek oranlı artış dış ticaret açığını bir önceki yıla göre %89.1 oranında artarak 22 milyar 377 milyon dolara ulaşmıştır.¹⁹⁸ 2000 yılında ithalattaki yüksek oranlı artışla birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı %51 seviyesine kadar gerilemiştir.

2000 yılında hem ülkemize gelen turist sayısında hem de turizm gelirlerinde bir önceki yıla göre rekor düzeyde denilebilecek bir artış yaşanmıştır. 1999 yılında ülkemizi 7 milyon 485 bin turist ziyaret ederken 2000 yılında bu sayı 10 milyon 412 bin e çıkmıştır. Aynı şekilde 1999 yılında 5 milyar 203 milyon dolar olan turizm geliri 2000 yılında 7 milyar 800 milyon dolara çıkmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Orhan Karaca, "Ekonomi Ve Dış Denge," *Capital Aylık Ekonomi Dergisi*, Yıl:8, Sayı 2000/07 (Temmuz 2000), s.38.

¹⁹⁶ DPT, Kam. Fin. Rap., a.g.e., s.9.

¹⁹⁷ Orhan Karaca, "Konjonktür," *Capital Aylık Ekonomi Dergisi*, Yıl:8, Sayı 2000/09 (Eylül 2000), s.44.

¹⁹⁸ DPT, Kam Fin. Rap., a.g.e., s.9.19.

¹⁹⁹ "Konjonktür," Şubat 2002, a.g.e., s.41.

Ancak 2000 yılında turizm ve bavul ticaretinde gelişen iyileşmeler de dış ticaret dengesindeki bozulmayı giderememiş, hızlı büyüme ve talep artışı, bir yandan da dış ticaret açığı yoluyla cari işlemler dengesinin önemli açıklar vermesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra uluslararası faiz oranlarındaki yükseliş, petrol fiyatlarındaki artış, Euro karşısında doların değer kazanması neticesinde Avrupa piyasalarında rekabet gücümüzün olumsuz etkilenmesi gibi beklenmedik dış şoklar Türkiye'nin 2000 yılında tarihinin en büyük cari işlem açıklarından birini vermesine neden olmuştur. Yıl sonu hedefi 2.8 milyar dolar iken 2000 yılının ilk beş ayında hedef 4 milyar 949 milyon dolara revize edildiği halde 4.5 milyar dolarla bu hedefe çoktan ulaşılmıştır. Oysa ki, 1999 yılının aynı döneminde cari işlemler 431 milyon dolar fazla vermişti.²⁰⁰

Uygulanmakta olan istikrar programına güvenin artmasıyla bu açık yılın büyük bir bölümünde sorun çıkmadan finanse edilebilmiştir. Ancak yıl sonuna kadar cari açıktaki artışın hızını kesilebileceği düşünülen turizm gelirlerinin artması, ihracatta düzelme yaşanması beklentileri sonuçsuz kalmıştır. Yıl sonuna gelindiğinde cari işlemlerdeki açık 12 milyar 442 milyon dolara fırlamıştır.²⁰¹ Bu boyuta ulaşan cari işlemler açığı Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacını da büyütüştür. Rekor düzeydeki bu cari açık ancak yabancı sermayenin ülkeye girmesi ya da dış borçlanma ile kapatılabilirdi. 2000 yılında doğrudan ve portföy yatırımlarında düşüş yaşanmasına rağmen diğer uzun ve kısa vadeli sermaye hareketlerinde büyük bir artış yaşanmıştır. 1999 yılında 1 milyar 700 milyon olan yabancı sermaye izinleri 2000 yılında %80 artışla 3 milyar 60 milyon dolara yükselmiştir.²⁰² Dolayısıyla 2000 yılında fiili yabancı sermaye girişleri rekor yaşanmıştır. Sermaye hareketleri 4 milyar 671 milyonu dolardan 9 milyar 445 milyon dolara çıkmıştır.²⁰³ Ödemeler dengesindeki açık, dış borçlanma miktarını da yıl sonu itibariyle 119 milyar 602 milyon dolara yükseltmiştir.²⁰⁴ 1998 yılı ödemeler bilançosunun genel dengesi açısından iyi bir yıl olmamıştır.

²⁰⁰ "Konjonktür," Temmuz, a.g.c., s.43.

²⁰¹ DPT, Kam. Fin. Den., a.g.c., s.9.

²⁰² "Konjonktür," Şubat 2001, a.g.c., s.39.

²⁰³ DPT, Kam Fin. Rap., a.g.c., s.9.

²⁰⁴ "Dış Ticaret Ve Ödemeler Dengesi", a.g.c., s.1.

1.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Bir önceki yıl ile kıyaslandığında, 2000 yılı bir çok alanda başarılı bir yıl olarak geçmiştir. Bu yıl içerisinde gerek büyüme oranlarında gerekse enflasyon rakamlarında geçmiş yıllara kıyasla son derece iyi sonuçlar elde edilmiştir.

2000 yılı sonu itibariyle Türkiye’de Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yapmış olduğu Hanehalkı İşgücü Anket (HİA) sonuçlarına göre, çalışabilir çağıdaki 12 ve daha yukarı yaştaki sivil işgücü toplam 21.milyon 547 bin kişi olarak açıklanmıştır. İstihdam edilenlerin sayısı ise bir önceki yıla göre azalış göstererek 20.milyon 182 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Sivil istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında ise tarım sektörünün bir önceki yıla göre gerileyerek 6 milyon 628 bine düştüğünü ancak sanayi hizmetler ve inşaat sektörlerindeki istihdamın ise bir önceki yıla göre sırasıyla 3 milyon 811 bin, 9 milyon 743 bin ve 1 milyon 402 bine çıktığı görülmüştür.²⁰⁵

Yıl boyunca genel olarak düşük oranlarda seyreden faiz oranları yatırımları cazip hale getirmiştir. Ekonomide yaşanan bu canlanmanın etkisiyle yurtiçi talep pozitif yönde etkilenerek artarken yurtiçi üretimde buna bağlı olarak artış göstermiştir.

HİA sonuçlarına göre işsizlik oranı bir önceki yılda gerçekleşen %7.4 oranından 2000 yılında yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle %6.3’e gerilemiştir. Aynı şekilde toplam işsiz sayısı da 1milyon 689 bin kişiden 2000 yılında 1 milyon 366 bin kişiye düşmüştür. İşsizlik oranında bir önceki yıla gerçekleşen bu gerileme ekonomide yaşanan iyi gelişmelerin sonucunda istihdam kaynaklarının da artığının iyi bir göstergesi sayılmıştır.²⁰⁶

Bunun yanı sıra işsizlik sigortasının olmadığı, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların yoğunlukta bulunduğu durumlarda işsizlik oranının yanında eksik istihdam oranının da dikkate alınması gerekmektedir.2000 yılında eksik istihdam 2 milyon 331 bin kişiden 1milyon 298 bin kişiye düşmüştür. Aynı şekilde eksik istihdam oranı da %10.2 den %6.0’ a gerilemiştir.²⁰⁷

Bu doğrultuda düşünüldüğünde hanehalkı işgücü anket sonuçlarında yer alan işsiz + eksik istihdam nedeniyle atıl durumda bulunan işgücü oranı, ülkenin içinde bulunduğu

²⁰⁵ Orhan Karaca, “Konjonktür.” Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 10, Sayı 2002/3 (Mart 2002), s.33.

²⁰⁶ Aynı, s.33.

²⁰⁷ Aynı, s.33.

yurtiçi işgücü piyasasındaki gelişmeleri daha iyi yansıtabilmektedir. Bu oran Türkiye’de 1999 yılında %17.5 iken 2000 yılında bu rakam %12.4’e gerilemiştir.²⁰⁸

2. KASIM 2000 EKONOMİK KRİZİ VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

1 Ocak 2000’de uygulamaya konulan istikrar programı neticesinde bir çok açıdan iyi bir yıl geçiren Türkiye ekonomisi, 2000 yılının sonuna gelindiğinde hiç beklemediği bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Kriz ve krizin makro ekonomik etkileri aşağıda ayrıntılarıyla incelenecektir.

2.1. Kasım 2000 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

2000 yılının ilk on ayı içinde, IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının desteği, nominal döviz kuru çıpasının inandırıcılığı sayesinde olumlu makro ekonomik sonuçlar elde edilmiştir. Ancak, kasım ayının ikinci yarısında başlayan ve finans sektöründe patlak veren kriz ile birlikte uygulanmakta olan ekonomik programa duyulan güven azalmış ve ekonomik dengeler birden bire değişmiştir.

Merkez Bankası’nın uyguladığı para politikası Kasım ayındaki krizin en önemli nedeni olarak gösterilmektedir.⁹ Aralık 1999 istikrar programında, para politikasının asıl amacı, Merkez Bankası bilançosunda yer alan net iç varlıklar (NİV) kalemını, hedeflenen düzey içinde tutabilmektir. Buna göre Merkez Bankası’nın döviz çıkışından doğan likidite daralmasını açık piyasa işlemleri yoluyla karşılamaması gerekiyordu. Çıkan krizin en önemli nedenlerinden birisi, büyüme hızındaki artış ve beklenenin üzerinde gerçekleşen enflasyon ile para talebinin artması fakat karşılığında NİV kuralı nedeniyle piyasaya yeterli miktarda likidite verilmemesi olmuştur.

2000 yılında hızla büyüyen ekonomi ve programın en zayıf noktası olan kur politikası sonucu değerlendirilen Türk Lirası sonucu cari işlemler açığı hedefin çok üstünde çıkarak Kasım Krizine davetiye çıkarmıştır. Ancak cari açığın bu kadar büyümesinin birinci sorumlusu Kasım ayına kadar düşük oranda seyreden faizlerin yarattığı gelir etkisidir. Yabancı sermayenin ülkeye girişi konusuna olumsuz bakışın kaynaklarından bir tanesi de bu rekor düzeydeki cari açık olmuştur.

²⁰⁸ Karaca, Mart, a.g.e., s.33.

İstikrar programının ilk altı aylık dönemindeki performans beklenilenin üzerinde gerçekleşirken ikinci altı aylık dönemde, yapısal reformların en önemli ayağını oluşturan özelleştirme uygulamalarında önemli mesafe alınmasına rağmen hedeflenen düzeye tam olarak ulaşamadığı için yetersiz kalmıştır. Başta Türk Telekom özelleştirilmesinin bir türlü başarılabilmesi, yapısal reformların zamanında gerçekleştirilememesi yabancı kaynağa ihtiyaç duyan ekonominin yeterli gelir sağlamasını engellemiştir. Dolayısıyla bunların sonucunda 2000 yılı sonuna doğru ekonomide bir güven bunalımı yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca banka sistemindeki reformların geciktirilmesi de ülkeye net yabancı sermaye girişinin gelmesini geciktirmiştir. Uygulanmakta olan programda kamu bankaları mali sistemdeki bozukluğun önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Programın ilk aylarında olumlu konjonktürün etkisiyle hem hazine dış borç bulabilmiş hem de bankalar vasıtasıyla ülkeye yabancı sermaye girmiştir. Ancak Kasım ayına doğru bazı banka sahiplerinin bankaları üzerinden usulsüz kredi kullanmaları ve on bankanın Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) kontrolünde olan Tasarruf Mevduat Sigortası Fonuna devredilmeleri ile diğer bankalar hakkında söylentiler çıkması, mali piyasaları daha da gergin hale getirmiştir. Bankacılık alanında yapılması gereken reformların yapılamaması ve risk yönetimine gereken önemin verilmemesi bu aşamada bir çok bankayı vade, faiz ve piyasa riskine karşı savunmasız bırakmıştır. Kasım ayında, hem kamu bankalarının hem de büyük ölçüde devlet iç borçlanma senetlerini taşıyan Demirbank ve bazı özel bankaları yüklü dış ödemelerini, yurtdışı kredi hatlarının kesilmesi ve yurtiçinde de kredi bulamaması sonucu yerine getirememesi iç piyasada kısa vadeli borçlanma telaşına girmelerine yol açmıştır. Söz konusu bankaların döviz dayalı açık pozisyonlarını kapatmak için Türk Lirası talebi likidite ihtiyacına eklenince ciddi bir likidite sıkışıklığı başlamıştır. Özelleştirme ile karşılanamayan likidite ihtiyacına Merkez Bankası'nın uyguladığı kur politikası gereğince kayıtsız kalınca, bankalar bu ihtiyaçlarını bankalararası piyasada kendileri karşılamak istemişlerdir. Faiz oranları hızla yükselmeye başlamıştır. Bankaların döviz yoğun talebi özellikle yabancı yatırımcılar açısından devalüasyon beklentisine yol açmıştır.

Sıcak para hareketlerini ellerinde tutanlar, dış dengenin sürdürülemez olduklarını anladıkları anda sermayelerini çekmişler ve bu kaçışlarla birlikte yaşanan panik döviz çıpasına hücumla sonuçlanmıştır. Böylelikle 22 Kasım'da Türk Ekonomi literatürüne likidite krizi olarak geçen kriz ortaya çıkmıştır. Döviz çıkışı ekonomide likidite sorununu

daha da artırmıştır. Merkez Bankası, önce kararsız ve çelişkili bir tavır aldıktan sonra net iç varlıklar kuralını ihlal ederek elindeki bütün kanalları kullanarak piyasadaki likiditeyi artırmıştır. 1.2 katrilyonluk net iç varlıklar hedefi 2.450 katrilyona ulaşmıştır. Fakat bu hem gecikmiş hem de yeterli olamayacak bir müdahale olduğu için piyasalardaki gerginliği giderememiş ve sermaye çıkışı devam etmiştir. İlave likiditenin sadece Merkez Bankası rezervlerini azaltması, piyasadaki para miktarının değişmemesi, Kasım sonunda Merkez Bankası'nın piyasaya artık likidite veremeyeceğini açıklamasıyla sonuçlandı. Bu açıklamaların yapılmasıyla basit faiz oranları %2000'lere kadar yükseldi. Aynı günler içinde Merkez Bankası döviz pozisyonunda yaklaşık olarak 6 milyar dolarlık döviz tahribatı olmuştur.²⁰⁹ Tüketici kredilerinde kriz öncesi %2.7'lere kadar gerileyen faiz oranları kriz sırasında bazı bankalarda %9-9.5'lara yükselmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucu likidite ihtiyacının getirdiği faiz yükselmesi, ikinci el tahvil ve bono piyasalarındaki günlük işlem hacminin düşmesi sonucu IMKB endeksi 13.538 TL iken Kasım Krizi sonucunda 8.747 TL'ye düşmüştür.²¹⁰

2.2. Kasım 2000 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri

Kasım 2000'de mali piyasalarda yaşanan çalkantılarla karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi krizden büyük bir hasarla çıkmıştır. Kasım krizi hem ekonomik politikalara hem de siyaset ortamına olan güveni derinden sarsmıştır. Gerek enflasyon gerekse diğer makro ekonomik değişkenler Kasım 2000 krizinden olumsuz yönde etkilenmiş ve ülke ekonomisi dış yardıma muhtaç bir konuma gelmiştir. Çalışmanın bu kısmında Kasım krizinin makro değişkenler üzerindeki etkileri incelenecektir.

2.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

22 Kasım'da "Kara Çarşamba" diye adlandırılan günden sonra Türkiye çalkantılı ve çok sıkıntılı günler yaşamaya başlamıştır. Ancak, merkezi otoritenin en yetkili ağızlarının kesinlikle devalüasyon olmayacağını ifade etmeleri, istikrar programının başarıya ulaşması bakımından umut vermiştir. Diğer yandan yapılacak bir devalüasyon, kurların kontrolüne bağlı programın geleceği üzerine soru işaretlerini arttırmıştır. Kısacası, ekonomik kriz güven bunalımını derinleştirmiştir. Bu durumda IMF, destek verdiği kur

²⁰⁹ "Niyet Mektubu 2000", www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 2.04.2002, s.2.

²¹⁰ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.1.

politikasının çökmesini engellemek için beklendiğinden daha atak davranarak ve kendince ciddi bir risk alarak programa olan inancını göstermiş ve kredi olanaklarını biraz daha genişletmiştir. Kasım krizi sonrası 21 Aralıkta IMF ile ek rezerv desteği anlaşması yapılarak 7.5 milyar dolar ek rezerv imkanı kapsamında, 2.9 milyar dolar stand-by uygulaması çerçevesinde olmak üzere toplam 10.4 milyar dolarlık bir destek gelmiştir. Ek rezerv olanağı çerçevesinde verilen 7.5 milyar dolarlık IMF kredisinin vadesi kısa ama maliyeti yüksektir. Bu durum Merkez Bankasının ilan edilen döviz kuru çizelgesini çok yüksek maliyetle savunabileceğini göstermiştir.²¹¹ IMF tarafından verilen bu mali destek uygulanmakta olan istikrar programına olan güveni arttırmıştır. Bu doğrultuda, bankaların birbirlerine olan kredilerinin ve yurtdışı kredilerinin tekrar açılmasını sağlamak amacıyla bankacılık sektörünün tüm pasiflerine dış borçlanmalar dahil devlet garantisi getirileceği açıklanmıştır. Böylelikle likidite krizi aşılmış olacaktır. Bunun yanı sıra Türk Telekom, Türk Hava Yolları ve enerji sektörü özelleştirilmelerinde hızlı adımlar atılacağı açıklanmıştır. Bütün bu açıklamalar neticesinde devalüasyon beklentileri sona ermiş ve yaşanan kriz mali piyasalarda kısa sürmüştür.

Kriz sırasında bankacılık sektöründeki çalkantılar, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun Demirbank'ı devralmasıyla sonuçlanmıştır. Bu devralma işlemi, hem Hazine'nin bugüne kadar gerçekleştirdiği ihalelerde en aktif fon sağlayıcı bankalardan biri olması, hem de Türkiye'nin beş büyük özel bankasından biri olması nedeniyle trajik bir şekilde gerçekleşmiştir.

Bankaların likidite talebinin artması nedeniyle ve aşırı yüksek faiz oranlarının bankacılık sistemi üzerindeki etkisinden endişe ederek mali kriz sırasında net iç varlıklar kalemini hedeflerinin çok üstünde arttıran Merkez Bankası kriz sonrasında net iç varlıklar kalemini eski seviyesine döndürmüştür.

Krizin patlak verdiği Kasım ayında Tüketici Fiyat Artışı bir ay önceye göre %3.7 oranında, Toptan Eşya Fiyat Artışı ise bir önceki aya göre %2.4 oranında artış göstermiştir.²¹² Krizin ertesinde ise Aralık ayın enflasyon artışları yaratılan olumlu hava ve programın yarıda kesilmeyeceği, devalüasyon olmayacağı söylemleri ile hem TEFE, hem de TÜFE aylık artışlarında düşüş gerçekleşmiştir. TÜFE bir önceki aya göre %2.5 oranında artış gösterirken TEFE' de %1.9 oranında artış göstermiştir. Böylelikle 2000 yılı

²¹¹ Ercan Uygur, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım Ve 2001 Şubat Krizleri." (Ders Notları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 22 Mart 2001), s.5.

²¹² "Infocard." Şubat 2002, a.g.e., s.7.

%32.7 TEFE, %39.0 TÜFE ile sonuçlanmıştır. 2001 yılının ilk ayında TEFE Aralık ayındaki seviyesini korurken TEFE bir önceki aya göre %2.3 oranında artış göstermiştir.²¹³ Faiz oranlarında yaşanan artış, 2000 yılı sonuna doğru yavaşlayan talep daralmasını hızlandırmıştır. Böylelikle 2001 yılının ilk iki ayında TEFE ve TÜFE'de aylık artış oranları düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.

2.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Kasım ayı içinde yüzde 2000'lere yükselen faiz oranlarının yanı sıra %50'ye yakın düşüş gösteren İMKB endeksi krizin boyutlarının ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Kasım krizinden sonra tüm gözler Hazine'nin yeni yıldaki ilk borçlanma ihalesine çevrilmiştir. Ocak ayındaki ihalede faiz oranı %67.47 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Hazine'nin faiz harcamalarının 2001 ve 2002 yılında artması anlamına gelmekteydi. Ayrıca ekonomik büyümede yaşanacak bir yavaşlamada Hazine gelirlerini olumsuz etkileyecektir. Hazine'nin yeni yılın ilk borçlanma ihalesinin ardından ikinci el tahvil ve bono piyasasındaki işlem hacmi yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. Aralık sonu itibariyle İMKB Bileşik Endeksi 9.437 TL'ye yükselmiştir. İkinci el tahvil ve bono piyasalarındaki faiz oranları %50'ye, gecelik faiz oranları ise %30 seviyelerine gerilemiştir.²¹⁴ Ulaşılan bu sonuçlarla henüz kriz öncesi düzeye gelinmemiş olsa da ekonominin gidişatı iyi yönde olmuştur. Merkez Bankası döviz rezervleri 18.741 milyon dolarla kriz öncesi seviyesini yakalamıştır. Sonuç olarak, çıkışı büyük bir felaket senaryolarına ve derin likidite krizine sebep olan sıcak paranın bir bölümü ülkeye geri dönmüştür.

Mali sektörde yaşanan kriz çok sayıda bankanın öz sermayesini ciddi şekilde zedelemiştir. Bunun reel sektöre yansımaları ise tüketici kredileri ve kurumsal kredilerde ciddi bir daralma ve bunun akabinde üretimde azalma ve büyüme oranının tekrardan düşmesi şeklinde olmuştur.

Kasım kriziyle birlikte, Türkiye ciddi bir durgunluğa girmiştir. 2001 yılının ilk günlerinde bir çok sayıda şirket üretim planlarını ya yavaşlatmış ya da üretimini geçici bir süreliğine durdurmayı seçmiştir. Krizin etkisiyle yurtiçi faizlerin artması, üretimde

²¹³ "Infocard." Şubat 2002, a.g.e., s.7.

²¹⁴ Aynı, s.38.

kendisini yılın son çeyreğinde sanayi ve hizmetler sektörünün büyümelerini yavaşlatacak şekilde göstermiştir.

Sonuç itibariyle, kasım ayında yaşanan kriz, 2000 yılında hızla büyüyen ekonomiyi tekrardan düşüş trendine geçirmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsünün aylı verilerine göre 2001 yılının birinci üç aylık dönemi, bir önceki yılın aynı dönemine göre GSMH'nin gelişme hızı %-4.2 olarak hesaplanmıştır. Aynı döneme ait cari fiyatlarla GSMH değeri 24.900.583 milyar TL olmuştur. Harcamalar yöntemiyle hesaplanan gayri safi milli hasıla (GSYİH) ise sabit fiyatlarla özel nihai tüketim malları %3.4 gayri safi sabit sermaye oluşumu ise %11.6 oranında azalma göstermiştir.²¹⁵ Bu sonuçlar neticesinde denilebilir ki GSMH' da yılın ilk üç ayı için görülen bu düşüş Kasım ayında yaşanan finansal krizin doğal bir sonucu olmuştur.

2.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Kasım kriziyle birlikte yurtiçi faiz oranlarında görülen yükseliş ve iç talepte meydana gelen daralma ithalattaki etkisini, 2001 yılının başından itibaren düşme seyrinde göstermiştir. Geçen yılın aynı dönemine göre şubat ayında ithalat %12.3 oranında gerileme göstermiştir²¹⁶ Buna karşılık şubat ayında TL'nin değer kaybetmeye başlamasıyla ihracatta artış gerçekleşerek dış ticaret açığında bir parça iyileşme gözlenmiştir.

Uluslararası piyasalarda, 2001 yılının hemen başında ABD Merkez Bankası olan FED tarafından gelen 50 puanlık şok denilebilecek faiz indirimiyle geçici olarak da olsa rahatlama görülmüştür. ABD' de beklenen durgunluk ve faizlerde yaşanan düşüş, Doların uluslararası piyasalarda Euro karşısında değer kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. İhracattaki gerileme trendinin tersine dönmesinde, Euro'nun Dolar karşısında değer kazanmasının etkili olduğu söylenebilir. Bütün bunlara uluslararası petrol piyasalarındaki gerileme de eklenince 2001 yılı için cari işlemler dengesinde gözle görülür bir düzelme olacağı beklentileri artmıştır.

Ocak ayında mali piyasalarda istikrarın sağlanmasıyla birlikte, kısa vadeli sermaye girişleri ve portföy yatırımlarında artış gözlenmiştir. 2001 yılının ilk üç ayı için yabancı

²¹⁵ "GSMH", <http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/GSMH/3006014.htm>. Alınış Tarihi: 30.06.2001, s.1.

²¹⁶ Süreyya Serdengeçti, "2001 Yılı Para Politikası", www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 2 Nisan 2002, s.6.

sermaye izinleri geçen yılın aynı dönemine göre artarak 518 milyon dolardan 612 milyon dolara yükselmiştir.²¹⁷

2.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Ekonomik büyümede iyi bir yıl olan 2000 yılı kasım ayında yaşanan finans kriziyle büyük bir darbe almıştır. Genel olarak bakılacak olursa 2000 yılında gerçekleşen %6.1'lik büyüme hızı gayet olumlu bir sonuçtur ve bunun etkileri işsizlik oranında azalma şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla DİE'nin 2000 yılında yapmış olduğu Hane halkı İşgücü Anket sonuçlarına göre, çalışabilir çağdaki 12 ve daha yukarı yaştaki sivil işgücü, 2000 yılının son çeyreğinde, 23 milyon 22 bin kişiden 21 milyon 547 kişiye düşmüştür. Aynı şekilde sivil istihdamda 21 milyon 747 bin kişiden 20 milyon 182 bin kişiye gerilemiştir. 2000 yılının üçüncü çeyreğine kadar düşme trendi gösteren işsizlik oranı, dördüncü çeyrekte yeniden yükselişe geçmiştir. Böylelikle 2000 yılının üçüncü çeyreğinde %5.6'ya düşen işsizlik oranı dördüncü çeyrekte %6.3'e kadar çıkmıştır. 1999 yılında 1 milyon 689 bin kişi işsizken 2000 yılı sonunda bu sayı, 1 milyon 452 bin kişiye düşmüştür. Son çeyrekte eksik istihdam oranı ise %5.6'dan %6.0'a, işsiz artı eksik istihdam nedeniyle atıl durumda bulunan işgücü oranı da % 11.2'den %12.4'e çıkmıştır.²¹⁸ Yıl içinde son çeyreğe kadar hem işgücü hem de istihdam sayısı artış göstermiştir.

Yaşanan kriz sonrasında tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı da 8 milyon 163 bin kişiden 7 milyon 103 bin kişiye düşmüştür.²¹⁹ Bunun yanı sıra İş ve İşçi Bulma Kurumunun 2000 yılında yayınladığı istatistiklere göre de, kayıtlı işsiz sayısı bir önceki yıla göre %49.8 oranında artarak 730 bin 496 kişiye çıkmıştır.²²⁰ 2000 yılında tarım sektörünün dışındaki sektörlerde artış yaşanmıştır. Özellikle turizm sektöründeki canlanma ve yaşanan deprem nedeniyle oluşan hasar çalışmaları ile hizmetler ve inşaat sektöründe çalışanların sayısında bir önceki yıla göre artış gerçekleşmiştir. 2000 yılında istihdam azalış göstermesine rağmen, işgücünde daha fazla bir düşüş olmasından dolayı işsizlik oranı bir önceki yıla kıyasla gerileme göstermiştir.

²¹⁷ "Konjonktür," Haziran, a.g.e., s.36.

²¹⁸ "İstihdam ve Ücretler", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11.04.2002. s.1.

²¹⁹ Aynı, s.1.

²²⁰ "İş Ve İşçi Bulma Kurumu İstatistikleri", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11.04.2002. s.1.

3. ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZİ VE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Kasım 2000'de yaşanan krizden tam üç ay sonra şubat ayında Türkiye yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Ancak, bu yeni kriz kasım ayındaki kriz gibi kolay atlatılmamış, ekonomide yarattığı tahribat daha fazla olmuştur. Şubat krizi sonrası 1 Ocak 2000 yılında uygulanmaya başlanılan istikrar programına son verilmiştir. Aşağıda şubat krizinin çıkış nedenleri ve kriz sonrası uygulanmaya başlayan yeni istikrar programının temel özellikleri ve bunun ekonomide yaratmış olduğu etkileri incelenecektir.

3.1. Şubat 2001 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Kasım 2000'de yaşanan krizden üç ay sonra yapısal ve ekonomik sorunların büyüyerek devam etmesiyle kasım ayındaki kriz mali piyasalarda atlatılmış olarak düşünülse de, daha ağır ve ikinci bir kriz Şubat 2001 de patlak vermiştir.

Üç ay arayla dövizde yaşanan spekülasyon atakla faizler tahmin edilenin çok üzerine çıkıp bankacılık kesimini zorlaştırmıştır. Ayrıca GSMH'nin %5'ini aşacak ölçüde büyüyen cari açıda Şubat krizini tetikleyen bir başka neden olmuştur. Böylelikle uygulanmakta olan istikrar programındaki hedeflerin tutturulamayacağı pek mümkün olmadığı düşüncesi 2001 yılı için öngörülen beklentileri tamamen değiştirmiştir. Böylelikle piyasalar tarafından programın devamlılığı Hazine'nin 20 Şubatta yapacağı iç borçlanma ihalesindeki başarısına bağlanmıştır. Ancak ekonomik dengeler, 19 Şubatta gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanan siyasi sıkıntılarla tamamen bozulmuştur. 20 Şubattaki Hazine ihalesiyle faizler yine yükselmiştir. Bunu repo ve bankalararası faiz oranlarındaki yükselmeye takip etmiştir. İhale sonucu yıllık maksimum faiz net %114, ortalama faiz oranı ise %92.43 olarak gerçekleşmiştir.²²¹

Kamu bankaları ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fon'u kapsamındaki bankaların aşırı miktardaki gecelik borçlanma ihtiyaçları, faizlerin yükselmesine ve piyasaların kilitlemesine yol açmıştır. 21 Şubat gecesi bankalararası gecelik faiz oranları maksimum %4018.6'ya kadar fırlamış ortalama faiz oranları ise %436 civarında olmuştur.²²²

²²¹ Piyasa Verileri. "İhale Yöntemiyle Satılan Hazine Bono Ve Devlet Tahvilleri", www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 18.06.2002, s.1.

²²² Uygur, a.g.e., s.5.

Bankaların özellikle de kamu bankalarının likidite ihtiyaçlarına karşı Merkez Bankası yine uygulamakta olduğu kur politikası gereği bu ihtiyacı karşılayamamıştır. Bu durum piyasadaki likidite sıkışıklığını iyice tırmandırmıştır.

İç borçlanma maliyetleri, program hedeflerinin tam tersi yönde ve yeniden hızla büyümeye başlamıştır. Merkez Bankası döviz rezervleri ise 2001 Ocak ayında 25.69 milyar dolar iken 23 Şubatta 22.58 milyar dolara inmiştir. Bir aylık rezerv kaybı 3.11 milyar dolar olmuştur.²²³

Şubat kriziyle birlikte yeniden sermaye çıkışı yaşanmış ve Türkiye 2000 yılının boyunca uygulanan IMF destekli istikrar programına karşın, iç açık ve dış açığın genel dengeyi birlikte etkilediği şimdiye kadar yaşamadığı bir krizle karşı karşıya kalmıştır

3.2. Şubat 2001 Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Etkileri

Üst üste yaşanan iki kriz sonucu, ekonomik dengeler alt üst olmuştur. Şubat 2001 krizinin etkileri incelendiğinde uzun zaman Türkiye ekonomisinin toparlanamayacağı düşüncesi tüm ekonomiye hakim olmuştur. Çalışmanın bu kısmında, Şubat 2001 ekonomik krizinin; enflasyon, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi ve istihdam üzerindeki etkileri incelenecektir.

3.2.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Şubat 2001'de yaşanan mali kriz sonucunda, kurların dalgalanmaya bırakılmasıyla üretim maliyetleri üzerindeki baskı artmıştır. Bu da yurtiçi fiyatların yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Şubat ayında %73.1 oranında artarak %2.6 olan TEFE aylık artışı, mart ayında rekor bir sıçramayla %10.1'e yükselmiştir. Bu artışın 2.9'u devlet sektöründeki artışlardan, 7.2 si ise özel sektördeki fiyat artışlarından meydana gelmiştir.²²⁴ Mart ayı enflasyon artışında, 2000 yılı boyunca döviz kuruyla beraber bire bir oranda kontrollü bir şekilde artan kamu fiyatlarının mart ayında yüksek oranda arttırılmasının da etkisi vardır

2001'in nisan ayında TEFE aylık artışı hızla devam etmiş ve bir önceki aya göre %14.4 oranında artış göstermiştir. Nisan ayındaki bu artış, mart ayında iç talepteki

²²³ "Infocard." Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl: 9, Sayı 2001/02 (Şubat 2001), s.8.

²²⁴ "TÜFE", <http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/TOPTAN/top0421.htm>. Alınış Tarihi: 03.04.2002, s.1.

daralma ve stokların henüz eritilememesi nedeniyle kur ve maliyet artışlarının özellikle perakende fiyatlara yansıtılmamış ve nisan ayında kur artışlarındaki sıçramanın yurtiçi fiyatlara daha çok yansıtılmış olmasından kaynaklanmıştır. 2001 yılının şubat, mart, nisan, mayıs aylarındaki TÜFE aylık artış oranları sırasıyla; %1.8, %6.1, %10.3, %5.1 olarak gerçekleşmiştir.²²⁵ Aylık enflasyon artışlarındaki bu yükseliş, uygulanmakta olan istikrar programından vazgeçilip yepyeni bir programın hazırladığı mayıs ayında yerini düşüşe bırakmıştır.

Şubat krizinde, bankaların görev zararlarını karşılayabilmek için yüksek faizlerle kaynak yaratmaya çalışması ve özel bankalardan aldıkları kısa vadeli borçları geri ödeyememeleri sonucu alacaklı bankalar, yabancı bankalara karşı döviz yükümlülüklerini yerine getirememiştir. 20 milyar doları geçen bu görev zararlarına, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na dahil edilen bankalarda eklendiğinde, bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunlar daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Şubat krizi sonrasında kamu bankalarının ödeme açıkları 3 katrilyon TL'ye çıkmıştır. Ödeme kabiliyetini kaybetmiş özel bankaların devralınması ve görev zararlarının karşılanması sonucunda devlet bütçesindeki yük daha da artmıştır.

Hükümetin 1 Ocak 2000'den beri yani 14 ay boyunca tavizsiz, büyük bir kararlılıkla uyguladığı IMF destekli istikrar programı, beklentilere cevap veremediği gibi, programa duyulan güveni ve de umutları tüketmiştir. Netice itibariyle programda göz ardı edilen bazı sorunlardan dolayı, 1 Ocak 2000'de uygulamaya konulan dezenflasyon programı kasım ve şubat aylarında yaşanan beklenmedik krizler nedeniyle büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kasım krizinde olduğu gibi IMF'den alınan kredilerle programın sürdürülebilmesi şubat ayında yaşanan ikinci bir krizle artık olanaksız hale gelmiştir. Mevcut programda ısrar etmek ekonomide yaşanan faiz şokunun sürmesi anlamına gelmekteydi. Artık, Türkiye'de finansal kesimin buna dayanacak çok fazla gücü kalmamıştır.

3.2.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Şubat 2001'de yaşanan kriz sadece mali piyasaları değil, dalga dalga yayılarak reel sektörü de negatif yönde etkilemiştir. GSMH 2000 yılının ikinci üç aylık döneminde %-11.4 oranında azalmıştır. Şubat kriziyle hızla yükselen yurtiçi faiz oranları yatırımları

²²⁵ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.7.

engellemiştir. Harcamalar yoluyla hesaplanan GSYİH ise %-8.9 olarak hesaplanmıştır. İkinci üç aylık dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre sabit fiyatlarla tarım sektörünün gelişme hızı %-3.2, sanayi sektörü %-8.5, inşaat sektörü %-7.7 ve ticaret sektörünün gelişme hızı % -11.3 oranında gerilemiştir.²²⁶

Şubat ayında yaşanan kriz ile yaşanan gelişmeler, reform sürecinden sapılmasının ya da bu sürecin aksatılmasının ne gibi sonuçlar doğurabileceğini çok net bir biçimde herkese göstermiştir.

2000 Kasım kriziyle 8.747 bin seviyelerini gören İMKB Bileşik Endeksi, Ocak ayında 10.685 bin TL seviyelerine kadar yükselmişken Şubat kriziyle yeniden 8.791 bin TL seviyesine düşerek Kasım krizindeki seviyesine geri dönmüştür.²²⁷ Bu durum krizin etkilerinin devam etmesiyle Mart ayında da devam etmiştir. İMKB Bileşik Endeksi nisan ayından itibaren 12 bin seviyelerine çıkarak bir parça olsun toparlanmaya başlamıştır. Ekonomide yaşanan çalkantılardan anında etkilenen borsa, Kasımdaki krizden sonra Şubat krizleriyle de İMKB borsa tarihinin en kötü günlerinden birini yaşamıştır.

Şubat krizi, piyasadaki firmaların ekonominin genel durumuna ilişkin beklentilerini ve de umutlarını negatife dönüştürmüş ve bu firmaların kapasite kullanım oranlarında kriz sonrası düşüş gözlenmiştir.

3.2.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Krizle birlikte 14 aydır uygulanan kur çıpası uygulamasına son verilmiştir. Şubat 2001 krizinden sonra döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. Bununla birlikte serbest piyasada döviz kuru oranları beklenildiği üzere hızlı bir şekilde yükselmiş ve kurlarda önemli ölçüde dalgalanma gözlenmiştir. Ocak ayında 679.162.00 TL olan dolar kuru şubattaki krizle birlikte 906.164.000 TL'ye yükselmiştir. Krizin dolar kuru üzerindeki olumsuz etkileri mart ayında da devam etmiş ve dolar kuru 1.056.544.00 TL'na kadar çıkmıştır.²²⁸ Dolayısıyla dalgalı kur uygulaması piyasalarda devalüasyon etkisi yapmıştır. Kasım krizinden beri süregelen piyasalardaki devalüasyon beklentisi Şubat kriziyle son bulmuştur. Türk Lirası dolar karşısında % 25-30 oranında değer kaybetmiştir. Halkın

²²⁶ "2001 Yılı GSMH Sonuçları", <http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/GSMH/301011.htm>. Alınış Tarihi: 07.06.2001. s.1.

²²⁷ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.1.

²²⁸ "Infocard," Şubat 2002, a.g.e., s.2.

daha da fakirleşmesi anlamına gelen bu devalüasyonla geçmişteki 1 liranın bugünkü satın alma gücü azalmıştır.

Dalgalı kur uygulaması ile döviz kurunun piyasada arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi esas alınmıştır. Bundan sonra, Merkez Bankası'nın döviz piyasalarına müdahalesi ancak döviz kurundaki kısa dönemde oluşan dalgalanmaları telafi etme yönünde olacaktır. Uzun dönemdeki denge değerinin etkileyecek içerik ve boyutta olamayacaktır. Merkez Bankası'nın dövizdeki tekeline kaldırılan karar ekonomi çevrelerince kısmi devalüasyon olarak yorumlanmıştır.

Sabit kur sisteminden vazgeçilerek hem likidite ihtiyacı giderilmiş hem de döviz üzerindeki baskılar kaldırılmıştır. Ancak bu enflasyonun artmasına yol açarken döviz üzerinden borçlanan gerek kurumları gerekse bireyleri olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca dış borcun Türk Lirası cinsinden değeri, yaşanan devalüasyon nedeniyle artmıştır.

Dalgalı kur uygulamasına geçilmesiyle amaçlanan bir diğer şey ise ülkenin ihracat potansiyelindeki artışı yeniden sağlamak ve ithalatın artış hızını kesmek olmuştur. Ancak aşırı değerlenmiş TL yüzünden ihracat yapmakta zorlanan sanayi kesimi bu seferde yüksek faizler dolayısıyla iç piyasada mal satmakta zorlanmaya başlamıştır.

Gerek tüm ekonomideki gerekse siyasi alandaki belirsiz ve güvenilir olmayan ortam gibi tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda önde gelen uluslararası derecelendirme şirketlerinin Türkiye'nin notunu düşürmesiyle yabancı sermaye kaynakları girişi durduğu gibi, yabancı sermaye, son yaşanan krizle ülkeden tamamen çıkmıştır.

3.2.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Şubat krizinden sonra daralan ekonomiye paralel olarak ülkedeki istihdam oranında da azalma olmuştur. Üçer aylık dönemler itibariyle hesaplanan DİE'nin Hanehalkı İşgücü Anket sonuçlarına göre 2001 yılının birinci dönem sonuçları çok iyi çıkmamıştır.

Bir önceki yılın aynı dönemine göre sivil istihdam oranında 2001 yılında çok az miktarda olsa da artış olmuştur. Buna göre sivil istihdam 19 milyon 222 bin kişiye çıkmıştır. Ancak, bu dönemde sivil istihdamın 1 milyon 809 bin kişisi işsizdir. İşsizlik bir önceki yılın aynı dönemine göre artarak 1 milyon 720 bin kişiden 1 milyon 809 bin kişiye yükselmiştir. 2001 yılının birinci dönemi itibariyle sivil istihdamın 6 milyon 268 bini

tarım, 3 milyon 628 bini sanayi, 9 milyon 327 bini hizmetler ve 1 milyon 29 bin kişisi ise inşaat sektöründen sağlanmıştır.²²⁹

Yaşanan bu artışta Kasım krizinden sonra üretimlerini durduran ve küçülme kararı alan işyerlerinin payı oldukça fazladır. Dolayısıyla şubat krizi sonrasında bu durum daha da artarak işten çıkarmalar her geçen gün artarak tüm sektörler yayılmıştır

2001 yılının ilk üç aylık döneminde işsizlik oranı %8.3'den %8.6 oranına yükselmiştir. İşsizlik oranının %10.8'i kent, %5.6'sı ise kırsal kesimden kaynaklanmaktadır. İşsizlik oranının büyük bir çoğunluğunun kent kesimine ait olmasında sanayi ve ticaret sektörlerinin krizle birlikte büyük bir oranda küçülmeleri etkili olmuştur. Tarım sektöründeki küçülme ise bu iki sektör kadar olmamıştır.

Eksik istihdam geçen yılın aynı dönemine göre 615 bin azalarak 1 milyon 270 bin kişi gerçekleşmiştir. Aynı şekilde eksik istihdam oranı da %9.1'den %6.0'a inmiştir. İşsizlik + eksik istihdam nedeniyle atıl durumda bulunan işgücü oranında geçen yılın aynı dönemine göre %17.4'den %14.6'ya azalma olmuştur.²³⁰

Şubat kriziyle birlikte ekonomide yaşanan belirsizlik nedeniyle aylık işçi gelirlerinde de azalma gerçekleşmiştir. Ocak ayında 419 milyon dolar olan işçi gelirleri Şubat ayındaki krizle birlikte 305 milyon dolara düşmüştür. Mart ayında da bu hızlı düşüşü devam etmiş ve işçi gelirleri 205 milyon dolara kadar gerilemiştir. Aynı etki ülkenin turizm gelirlerinde görülmüştür. Ocak ayında 223 milyon dolar olan turizm gelirleri Şubat ayında 216 milyon dolara gerilemiştir.²³¹

3.3. Şubat 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan İstikrar Programı

9 Aralık 1999'da verilen niyet mektubuyla Türkiye üç yıllık IMF destekli, döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürmeye yönelik bir istikrar programı uygulamaya başlamıştır. Ancak uygulanmakta olan IMF programındaki döviz çıpası ve ekonomik büyümenin beklenilenden daha fazla olmasının yarattığı likidite talebinin karşılanamaması sonucu önce Kasım 2000, sonra da Şubat 2001'de ard arda gelen iki ekonomik krizle 14 aydır tavizsiz uygulanan istikrar programı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yaşanan ekonomik ve siyasi belirsizliğin ardından, 14 Nisan ve 15 Mayıs

²²⁹ "İstihdam Ve Ücretler", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi:

11.04.2002. s.49.

²³⁰ Aynı, s.49.

²³¹ "Infocard." Şubat 2002. a.g.c. s.8.

tarihlerinde iki aşamada açıklanan önceleri “ulusal program”, daha sonra da “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) olarak tanımlanan, yeni bir istikrar programı uygulamaya konuşmuştur. Program Türkiye ekonomisini her açıdan güçlendirmeyi ve kalkınmaya hazır hale getirmeyi hedeflemektedir.

Sabit kur sistemi, 2000 yılında uygulamaya başlamış ve Şubat 2001 krizi ile bu rejim çökmüştür. Çöken bu rejimin yerine kısa sürede aynısını ya da benzerini koymaya çalışmak, bu rejimlerin; inandırıcılık, kredibilite, gibi unsurlara temelden bağlı oldukları dikkate alındığında hiç de gerçekçi olmayacaktır. Yeni program bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmayı, bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetimini ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik alt yapıyı oluşturmayı amaçlamaktadır.

Uygulanacak politikaların etkinliğinin artması, sistemdeki güvenin yeniden sağlanması ve dış finansman olanakları ile birlikte, nominal ve reel faizlerde kademeli olarak bir düşme öngörülmektedir. Yeni program ile birlikte özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasına öncelik verilmiştir. Böylece ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırmak amaçlanmıştır.

Yıllık ortalama dolar kurunun TL olarak yeni programdaki hedefleri 1.090.000 TL ile 1.520.000 TL arasında değişmektedir. Yeni programdaki iç borçlanma faiz hedefleri ise 2002 yılı için %69.6, 2003 için ise %46 olarak öngörülmüştür.²³²

Merkez Bankası, enflasyonun gelecekte alabileceği değerleri dikkate alarak kısa vadeli faiz oranlarında değişikliğe gidebilecektir. Yani Merkez Bankası enflasyon hedeflemesine geçmeyi beklemeden kısa vadeli faizleri enflasyona yönelik olacaktır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında enflasyonla mücadele, para politikasına ve enflasyon hedeflemesine göre yapılacaktır. Dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesiyle birlikte yeni dönem için, Merkez Bankası'nın para politikası amacı fiyat istikrarını devam ettirmek olacaktır. Enflasyon hedeflemesinin uygulanabilmesi için enflasyon beklentilerinden uzak olmayan, tutturulabileceği düşünülen bir enflasyon hedefinin seçilmesi bir ön koşul olmuştur.

Merkez Bankası aktif para politikası gereği, iç varlıklar kaleminin genişlemesini kontrol altında tutmaya devam edecektir. Orta vadede ise kısa dönem faiz oranlarını daha etkin olarak kullanabilecek ve gerekli ön koşulların oluşturulmasıyla beraber enflasyon

²³² “Konjonktür,” Şubat 2001, a.g.e. s.38.

hedeflemesine geçilebilecektir. Bu doğrultuda 2001 yılı için; TEFE %57.6, TÜFE %52.5, 2002 yılı için; TEFE %16.6, TÜFE %20.0, 2003 yılı için ise; TEFE %12.4, TÜFE %15.0 olarak hedeflenmiştir.²³³. Görülüyor ki, yeni programla enflasyon hedefleri beklentiler doğrultusunda belirlenmiştir. Enflasyon hedeflerinin tutturulabilmesi, özel sektöründe hükümetin hedeflerine uygun fiyat ve ücret ayarlamaları yapmasına bağlıdır. Hükümet toplumsal uzlaşma sağlayarak ekonomideki fiyatlandırma davranışlarda değişiklik yapmak zorundadır. Aksi takdirde hedeflenen yıllar için enflasyondaki düşüş istenildiği gibi olmayacaktır.

Yeni programda 2000 yılındaki hızlı büyüme trendinin yerini daha yavaş seyreden bir büyüme hedefi almıştır. Programa göre GSMH büyüme hızı, 2001 yılı için %-3.0 oranında bir daralma ve ardından 2002 yılı için %5, 2003 yılı için ise %6 oranında bir artış hızı hedeflenmiştir. GEGP’da büyüme hedefleri tutarsa Kişi Başına GSMH, 2001 yılı için 2.526 dolara düşecek, 2002 yılında 2.817 dolara, 2003 yılında da 2.936 dolara yükselecektir.²³⁴ İstikrar programının ilk yılındaki öngörülen daralmadan sonra reel faiz oranlarının düşmesi, ihracat ve turizm gelirlerinden beklenen artış ile ekonominin yeniden canlanacağı düşünülmektedir. Yeni programa göre Kişi Başına GSMH’deki düşüş iddia edildiği kadar olmayacaktır. Çünkü, ekonominin reel olarak daha fazla küçülmesi ve yıllık ortalama dolar kurunun yüksek olması Kişi Başına GSMH’yi düşürürken, yıl içinde enflasyon oranlarının yükselmesi, bu düşüşün bir kısmını telafi edici etki yapacaktır. 2000 yılında gerçekleşen 3.097 dolar seviyesinin, yeni programdaki hedefleri doğrultusunda, en azından üç yıl daha bu düzeyin aşamayacağı gösterilmektedir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının reel ekonomiye yönelik politikaları ve beklentileri ise yurtiçi talebin daraltılması ve ihracat için bir fazla oluşturulması yönündedir. Bunu gerçekleştirmek için bir yandan kamu kesimi harcamalarını kısarak yurtiçi talebin azaltılması ve ihracatın teşvik edilmesi öngörülmektedir. İthalatın ise son yaşanan kriz ile iyice anlaşıldığı gibi cari işlemler açığını olumsuz etkilemeyecek konuma getirilmesi için iç talebin daraltılması ve büyüme hızında düşüşün sağlanması öngörülmektedir. Bu doğrultuda GEGP’ da cari işlemler açığı, 2001 yılı için 1 milyar dolara ve 2002 yılı için 1.7 milyar dolara, 2002 yılı içinse 1.2 milyar dolara indirilmesi

²³³“Konjonktür,” Şubat 2001, a.g.e., s.37.

²³⁴ Aynı, s.37.

hedeflenmektedir.²³⁵ Görüldüğü gibi yeni programda bir önceki yıl gerçekleşen 12 milyar dolarlık cari işlemler açığının aşağıya çekilmesi büyük bir önem taşımaktadır ve bu doğrultuda hedefler düşük tutulmuştur.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında konsolide bütçe dengesinin GSMH'ya oranı program dahilindeki üç yıl için sırasıyla; %-15.0, %-13.6, %-10.5 olarak hedeflenirken, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranları da sırasıyla; %17.1, %9.7, %6.9 oranında hedeflenmiştir.²³⁶

Kasım ve Şubat aylarında yaşanan krizler özellikle bankacılık kesiminde olduğu gibi, mali piyasalarda önemli dalgalanmalara ve istikrarsızlığa neden olduğu için yeni programda; bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması konusuna ilişkin tedbirler süratle alınarak ve mali piyasalardaki belirsizlik azaltılarak kriz ortamından en kısa zamanda çıkılması hedeflenmiştir.

Makro ekonomik istikrarı sürekli kılacak ve ekonominin etkin, esnek ve verimli bir yapıya kavuşmasını sağlayacak olan; tarımsal destekleme, sosyal güvenlik, özelleştirme, kamu mali yönetimi ve şeffaflık, vergi politikası ve mali sistemin şeffaflık ve etkinliğinin artırılabilmesi konularındaki yapısal düzenlemeler, GEGP'da hız kazandırılarak kaldığı yerden devam edilecektir. Diğer taraftan, başta bankacılık ve özelleştirme olmak üzere 2000 yılında önemli adımlar atılmış olan yapısal reformların hayata geçirilmesindeki kararlılık sürdürülecektir.

3.4. Şubat 2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Uygulanan İstikrar Programının Makro Ekonomik Etkileri

Şubat krizi sonrası Türkiye'de 14 aydır uygulanmakta olan döviz çıpasına dayalı enflasyonla mücadele programından vazgeçilerek kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Yeni istikrar programı, 2001 yılında uygulamaya geçmiştir. Bu kısımda uygulanmakta olan istikrar programının birinci yılı sonunda makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak incelenecektir.

²³⁵ 'Konjonktür,' Şubat 2001, a.g.e., s.37.

²³⁶ Aynı, s.37.

3.4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Kasım kriziyle başlayan şubat kriziyle de zirveye çıkan olumsuz dönemin etkileri 2001 yılı boyunca sürmüş ve ülkede hem reel kesimi hem de mali kesimi ciddi şekilde etkilemiştir. 2001 yılında uygulamaya başlayan yeni program ile döviz kurlarının enflasyonist etkisini en aza indirmeye yönelik tutarlı bir para politikasını uygulamak Merkez Bankası'nın öncelikleri arasında olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sıkı talep kısıcı politikalarla enflasyon hızını yavaşlatmayı amaçlamıştır. Yaşanılan iki mali krizlerle birlikte faiz oranları hızla yükselmiştir. Bu durum yurtiçi talebin kısılmasına neden olmuştur. Böylelikle GEGP' da daha önce olduğu gibi yurtiçi talebin enflasyonu körüklemesi engellenmek istenmiştir

Mayıs ayından sonra uygulanan ekonomi politikalarının faiz ve döviz kurlarını bir parça olsun istikrara kavuşturması ve mevsimsel nedenlerin etkisiyle tüketici fiyat artış hızı yavaşlamaya başlamıştır. Mayıs ayı aylık fiyat artışları mart ayına göre yarı yarıya düşüş göstermiştir. Buna göre TEFE aylık artışı %5.1, TÜFE aylık artış ise %6.3 oranında çıkmıştır.²³⁷ Ağustos ayına kadar enflasyon aylık artışlarında düşüş devam etmiştir. Ancak eylül ayından itibaren mevsimsel etkiler bu sefer enflasyondaki artışı yeniden yükseltmeye başlamıştır. 2001 yılının sonunda gerçekleşen enflasyon sonuçlarına göre program hedefinin çok üstünde bir rakam çıkmıştır. TEFE programda %57.6 oranında hedeflenirken %88.6 gerçekleşmiş, TÜFE'de aynı şekilde %52.5 hedefinin üstünde %68.5 olarak çıkmıştır.²³⁸

Talebin daraldığı kriz dönemlerinde, dokuma ve giyim eşyası, otomotiv, beyaz eşya ve diğer dayanıklı tüketim mallarına olan talep çok düşmektedir. Bu yüzden 2001 yılındaki TEFE aylık artış oranları hedefin çok çok üstünde çıkmıştır.

3.4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Şubat krizi sonrası yaşanan devalüasyonla birlikte döviz kurundaki aşırı yükselme sebebiyle işletmelerin likidite krizi yaşamaları reel sektörde de durgunluğa yol açmıştır. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durum ve petroldeki yükseliş trendiyle 2001 yılının dünyada zor geçeceği ve büyümenin sınırlı kalacağı, dışa bağımlı bir ülke halinde olan Türkiye'nin de yurtdışından gelen dalgalanmalardan anında etkileneceği

²³⁷ "Infocard," Şubat 2001, a.g.e., s.7.

²³⁸ Aynı, s.1.

düşüncesiyle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında 2001 yılı için ekonomide %-3 oranında bir küçülme öngörülmüştür. Ayrıca bu küçülmeyle ithalatta ve cari işlemler açığında yaşanan beklenenin üstündeki artışında önüne geçilebileceği beklentiler arasında olmuştur.

DİE'nin açıkladığı sanayi üretim endeksi verilerine göre 2001 yılı sanayi endeksi 101 puandan 92 puana düşmüştür. Bu da 2001 yılı için sanayi üretiminin rekor sayılabilecek bir azalışla %-8.9 oranında gerilediğini göstermiştir²³⁹. Sanayi üretimindeki bu gerileme, Türkiye ekonomisinde son on yılda gerçekleşen kriz dönemlerindeki oranların çok üstündedir. Ayrıca sanayi sektöründeki gerilemede en büyük paya ise otomotiv sektörü sahip olmuştur.

Kriz dönemlerinde, ekonomi negatif yönde büyüdüğü için talebin kısılması ekonomik daralmayı yani krizi daha da derinleştirmektedir. O yüzden ekonominin çarklarının dönebilmesi, kriz ortamından çıkabilmesi için mümkün mertebe yurtiçi tüketimin kısılmaması gerekmektedir. Talep daralması tüm sektörlerde, dengelerinde değişmesine yol açmıştır. Mevcut durumu koruyarak, gerilemeden varlığını sürdürme isteği yıl boyunca bütün şirketlerin ortak konusu olmuştur.

Büyümede 2001 sonuçlarına bakıldığında %-3.0 oranındaki hedefin üstünde bir daralma gerçekleşmiştir. Buna göre 2001 yılı sonunda Türkiye ekonomisi %-8.5 oranında küçülmüştür. Toplam GSMH ise 201.3 milyar dolardan 151 milyar dolara gerilemiştir. Buna paralel olarak da Kişi Başına GSMH değeri 2.198 dolar ile program hedefinin daha da altında gerçekleşmiştir.²⁴⁰

Reel sektör için mali sektörde istikrarın sağlanması çok önem taşımaktadır. Bu doğrultuda yaşanan krizin faturası ağır olmuştur. Hem iç borçlar hem de krizle beraber bir çok daha önceden bilinmeyen ve özellikle kamu bankalarında gizlenen borçlar ortaya çıkarılmıştır. İç borçlanma faizleri 2001 yılında %99.7 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Bu durum iç borç stokunun üçe katlanması sonucunu doğurmuştur. Bir önceki yıl 36.4 katrilyon TL olan ve GSMH'nin %29'unu kapsayan iç borç stoku, 2001 yılında 122.2. katrilyon TL'ye yükselerek, GSMH'ya oranı ise %66.1'e çıkmıştır.²⁴¹

Bütçe harcamaları 2001 yılında kontrolden çıkarken bütçe gelirlerinin ise ilk belirlenen hedefin sadece %20.1 kadar üzerinde çıktığı görülmüştür. Program hedefleri

²³⁹ "Konjonktür," Mart, a.g.e., s.32.

²⁴⁰ Aynı, s.29.

²⁴¹ Aynı, s.32.

doğrultusunda bakılırsa sonuçlar pek iyi çıkmamıştır. Bütçe dengesinin GSMH' ya oranı bir önceki yıl %-11.6 iken 2001 yılında, %-18.2'ye yükselmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği ise bir önceki yıla göre 0.6 puan gerileyerek %19.0 çıkmıştır.²⁴² Şubat krizi sonrasında revize edilen hedefler dikkate alındığında bütçe gerçekleştirmelerinin hedeflere yakın olduğu ve bu doğrultuda 2001 yılı bütçe uygulama sonuçlarının başarılı olduğu söylenebilir.

3.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Uluslararası finans kuruluşları, 2000 yılı sonunda olduğu gibi cari açığın "sürdürülemez" olduğu izlenimine kapılırsa; sermaye çıkışı başlar, dış krediler yenilenemez, ek kaynak gereksinimi doğar ve bu durumda ekonomi ödemeler dengesi krizine sürüklenebilir. Nitekim son iki krizin koşulları da bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden GEGP' da cari işlemler açığı hedefleri düşük tutulmuştur.

Döviz kurunun serbest bırakılmasıyla yıllık ortalama dolar kuru 1.222.945 TL' ye yükselmiştir. Bu fiyat 2001 yılı için hedeflenen %75'lik değişim oranından fazla çıkmış, değişim %96.2 oranında gerçekleşmiştir.²⁴³ Dolar kurundaki bu artış TL' deki değer kaybını daha da artırmıştır. Ayrıca TL' deki bu değer kaybı, ithal mallarına olan talebi kısarken, ülkenin ihracatını kolaylaştırmıştır.

2001 yılı sonunda ihracattaki artış bir önceki yıldakinden daha fazla çıkarak 31.1 milyar dolar olmuştur. Bir önceki yıl 50 milyar dolar olan ithalat, uygulanan program sonucu 40.5 milyar dolara gerilemiştir.²⁴⁴ Dünya ekonomisindeki yavaşlama nedeniyle ihraç ürünlerimize olan dış talep gerilediğinden, 2001 yılında gerçekleşen devalüasyonun ihracatı artırıcı etkisi sınırlı kalmıştır. Aynı nedenlerinde etkisiyle 2001 yılındaki ithalat miktarı da gerilemiştir.

Tüm bu gelişmelerin neticesinde, program hedefi olan 1 milyar dolarlık açığın aksine cari işlemler dengesi 2001 yılı sonunda 3.3 milyar dolar fazla vermiştir.²⁴⁵ Bir önceki uygulanan program sonucu Türk Lirasının aşırı değerlenmesiyle ithalat artarak dış ticaret dengesinde açığa yol açmış ve bu da cari işlemler dengesinde şimdiye kadar görülmemiş

²⁴² "Konjonktür," Mart, a.g.e., s.29.31.

²⁴³ Aynı, s.29.

²⁴⁴ "Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi". <http://ekutup.dpt.gov.tr/tcg/2002/02/tcg.htm>.

Alınış Tarihi: 11.04.2002. s.49.

²⁴⁵ Aynı, s.49.

bir açığa neden olmuştur. Cari işlemlerdeki bu rekor düzeydeki açık ise Kasım ve Şubat krizlerini tetikleyen başlıca neden olmuştur. Bu yüzden Güçlü Ekonomiye Geçiş Programındaki başlıca hedef cari işlemler açığını kapatmak ve fazla vermek olmuştur. Programın uygulamasının birinci yılındaki sonuçlara bakılırsa bu hedef şimdilik tutturulmuş görülmektedir.

Ülkeye gelen yabancı sermaye 2001 yılı sonunda 2 milyar 769 milyon dolara yükselmiştir. Ancak finansal piyasalarda yaşanan kriz portföy yatırımlarını bir önceki yıla kıyasla (-)4 milyar 515 milyon dolara geriletmiştir. Sonuç olarak 2001 yılı ödemeler dengesinde iyileşme görülen kalem dış ticaret ve cari işlemler kalemi olmuştur. Sermaye hareketlerinde ise bir önceki yıla kıyasla büyük oranda gerileme gerçekleşmiştir. 2000 yılında 9.6 milyar dolar fazla veren sermaye hareketleri, 2001 yılında 13.8 milyar dolar açık vermiştir. Dolayısıyla, 2001 yılı sonunda dış ticaret ve ödemeler dengesindeki iyileşmeye rağmen ödemeler dengesi, 12.9 milyar dolar açık vermiştir.

3.4.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Türkiye’de 2001 yılına gelindiğinde, ekonomi yönetimine duyulan güvensizlik, reel faiz oranlarının normal düzeylere inmesini engellemiştir. Artan risk nedeniyle yükselen reel faizler, yatırımları engellemiş, ülkedeki işsizliği daha da yaygın hale getirmiştir. İşten çıkarmalar artarak krizin en can alıcı sorunu olmuştur. Özellikle bankacılık, hizmetler, medya vb. sektörlerde nitelikli personel çıkarımı büyük boyutlara ulaşmıştır.

Şubat kriziyle yaşanan talep düşmelerine bağlı olarak istihdam daralmasından birinci derecede etkilenen sektör tekstil olmuştur. 1999 yılında yaşanan iki büyük depremlerini takiben yoğun istihdam gerilemesinin yaşandığı diğer bir sektör ise inşaat sektörü olmuştur. İnşaat sektöründe çalışan kişi sayısı 2000 yılının son çeyreğinde 1 milyon 402 bin iken, 2001 yılının son çeyreğinde bu rakam 955 bin kişiye düşmüştür. İstihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, sanayi, hizmetler sektöründe artış, tarım ve inşaat sektöründe ise düşüş gerçekleşmiştir.

DİE’nin Hanehalkı İşgücü Anket sonuçlarına göre, 2001 yılındaki sivil işgücü bir önceki yıla göre düşerek 22 milyon 269 bin çıkmıştır. İstihdamdaki gelişmeyi açıklayan bir diğer önemli gösterge olan istihdam ise bir önceki yıla göre 212 bin kişi azalarak 20 milyon 367 bin kişiye düşmüştür. Yıl sonunda gerçekleşen işsizlik ise bir önceki yıl

gerçekleşen 1 milyon 452 bin seviyesinden 1 milyon 902 bin seviyesine çıkmıştır. Aynı şekilde işsizlik oranı da, %6.6'dan %8.5'a çıkmıştır. Üst üste gelen iki ekonomik krizden sonra %-8.5 oranında daralan ekonomiyle beraber işsizlik oranı 2000 yılına göre neredeyse ikiye katlanmıştır.

HİA sonuçlarına göre eksik istihdam, bir önceki yıla göre 182 bin kişi azalarak 1 milyon 338 bine düşmüştür. Eksik istihdam oranı ise, %6.9'dan %6.0'a gerilemiştir. Her ikisinin toplamı olan işsizlik+eksik istihdam nedeniyle atıl durumda olan işgücü oranı ise işsizlik oranının yüksek olmasından dolayı, %13.5'dan %14.5'e yükselmiştir²⁴⁶

İşsizlik sigortasının olmadığı, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların yoğunlukta olduğu düşünülürse, işsizlik kadar önemli dikkate alınması gereken bir diğer kavram da eksik istihdam olmuştur.

---

²⁴⁶ "İstihdam Ve Ücretler", a.g.e., s.49.

4. 1980 SONRASINDA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de 1980’li yıllar finansal piyasalarda hızlı bir değişimin yaşandığı, ülkenin dışa açık bir sanayileşme sürecine girdiği, fakat kamu kesiminin bir türlü günün ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırılmadığı bir dönem olmuştur. 1980’li yıllar 1970’li yıllarla kıyaslandığında kamu kesimi açıklarının finansman biçiminde bir değişiklik yaşanmış ve açıkların finansmanında ağırlıklı tercih T.C MB kaynakları yerine iç borçlanma yönünde olmuştur. Ağırlık iç borçlanmaya verildiği için finansal piyasalarda faiz oranları yükselmiştir. 1996-1999 döneminde TC. MB fiyat istikrarı yerine piyasa istikrarına önem vermeye başlamıştır. Kısa vadeli faiz oranlarının istikrarının sağlanabilmesi amacıyla likidite sürekli olarak belli bir düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde hem faiz oranlarında hem de döviz kurlarında dalgalanma önceki dönemlerle kıyaslanamayacak bir biçimde azalmıştır.²⁴⁷

Ancak 1999 sonrası faiz oranlarında ve döviz kurlarında bu istikrar bozulmuş ve bu nedenle Türkiye üst üste iki finansal krizle karşı karşıya kalmıştır.

4.1. Enflasyon Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması

Türkiye, 1970’li yılların sonunda yüksek enflasyon oranlarıyla tanışmış ve günümüze kadar geçen zaman içerisinde kronik hale gelen enflasyon oranlarıyla sürekli mücadele halinde olmuştur. Genel olarak bakıldığında, ekonomik krizlerin yaşandığı yıllarda enflasyon oranları krizden önceki döneme göre büyük bir sıçrama göstermiş hatta çoğu zaman üç haneli enflasyon rakamlarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Kriz sonrası istikrar programlarının yürürlüğe konmasından sonra, fiyat artışlarında önce hızlı bir yükseliş görülmüş bunu takip eden dönem içerisinde uygulanan sıkı para politikalarıyla enflasyonist artışlar bir nevi dizginlenebilmiştir. Çalışmanın bu kısmında, 1980, 1994, 1999, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri sonrasında uygulanan istikrar programlarının enflasyon üzerindeki etkileri Tablo 21’de verilmektedir.

²⁴⁷ Uygur Kocabaşoğlu ve diğerleri. Türkiye İş Bankası Tarihi (Acar Matbaası TC İş Bankası KültürYayımları İstanbul: Acar Matbaası, Aralık 2001)

Tablo 21. İstikrar Programlarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri (1980-2001)

Yıllar	1979	1980	1981	1993	1994	1995	1998	1999	2000	2001
TEFE(%)	69.5	98.75	35.45	60.3	149.6	65.6	54.3	62.9	32.7	88.6
TÜFE(%)	56.81	115.6	33.91	71.1	125.5	76.0	69.7	68.8	39.0	68.5

"Infocard," Şubat, a.g.e., s.1.

Yukarıda Tablo 21'deki veriler analiz edildiğinde, yaşanan kriz dönemleri içerisinde hem TEFE'de hem de TÜFE'de enflasyon artışının en yüksek görüldüğü yıl, ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılı olmuştur. Tablo 21'de de görüldüğü gibi, 1994 ekonomik krizinde enflasyon artışı TEFE'de %149.6, TÜFE'de ise %125.5 oranında gerçekleşmiştir. Enflasyon artış hızının en az yaşandığı ekonomik kriz yılı ise, %32.7 TEFE ve %39.0 TÜFE artışı ile 2000 yılı olmuştur. Ekonomik canlanmanın yaşandığı ve güven ortamının sağlandığı 2000 yılında enflasyon rakamlarının düşük çıkmasının en önemli nedeni ekonomik krizin yılın sonlarına denk gelerek Kasım ayında yaşanmış olmasıdır. Bu sayede ekonomik krizin enflasyon üzerindeki etkisi 2000 yılı enflasyon rakamlarına yansımamıştır.

Tablo 21'deki verilere göre, yıllık TEFE artışlarında istikrar programının uygulanması sonrası en fazla düşüşün gerçekleştiği program 1994 ekonomik krizi sonrası uygulanan 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları olmuştur. 1994 yılında %149.6 olan yıllık TEFE artışı, 1995 yılında 84 puan düşerek %65.6'ya gerilemiştir. Yıllık TÜFE artış oranlarına bakıldığında ise 1980 krizi sonrası uygulanan 24 Ocak Kararları olmuştur. İstikrar programının uygulanmaya başlamasıyla birlikte yıllık TÜFE artışı, 1981 yılında 81.69 puan düşerek %33.91'e gerilemiştir. Ayrıca 1980 sonrası alınan istikrar kararlarının etkisiyle uzunca bir dönem enflasyonist artışlar %50'nin üstüne çıkmamıştır. Dolayısıyla, 1980 ve 1994'de çıkan ekonomik krizler sonrası uygulamaya konulan 24 Ocak ve 5 Nisan istikrar programları; 1999, 2000 Kasım ve Şubat 2001 krizleri sonrası uygulanan istikrar programlarına göre enflasyonu hızla düşürmede daha etkili programlar olmuşlardır. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, uzun yıllardan beri enflasyonla iç içe yaşamış olan ekonomik birimler, enflasyonist beklenti içinde olmuşlardır.

Bu nedenle, enflasyonist beklentiler yeni fiyat artışlarını üreterek, yeni enflasyonları doğurmuştur. Bu kısır döngü özellikle 1990'lı yılların sonunda daha da belirgin hale gelmiştir.

4.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması

Bir ekonomide büyüme hızının yüksek çıkması ekonomik ve toplumsal yaşamı tümüyle etkilemektedir. Yüksek büyüme oranı, yurtiçi yatırımların, iş imkanlarının çoğalması, satışların ve karların artmış olması anlamına gelmektedir.

Genel olarak yüzde 6'nın üstündeki büyüme oranı yüksek olarak kabul edilir. Yüzde 5'lik bir oran ise, Türkiye ekonomisi için normal bir oran olarak kabul edilmektedir. Ekonomi yönetimi önemli bir hata yapmadığı ve dış dünyada çok olumsuz koşullar çıkmadığı takdirde bu orana ulaşılabilir. Yüzde 3 ile 4 arası bir oran ise Türkiye için pek yeterli sayılmayabilir. Büyüme oranının 0 ile 2 arasında olması ise, kişi başına GSMH'nin düşmesi ve durgunluk anlamına gelmektedir. Negatif büyüme oranı ise krizin başladığı anlamına gelmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda 1980 sonrası yaşanan ekonomik kriz dönemlerini aşmak amacıyla uygulamaya konulan istikrar programlarının büyüme üzerindeki etkileri aşağıda Tablo 22' de gösterilmektedir.

Tablo 22. İstikrar Programlarının GSMH Büyüme Hızı Üzerindeki Etkileri (1980-2001)

Yıllar	1979	1980	1981	1993	1994	1995	1998	1999	2000	2001
GSMH	-0.5	-2.8	-4.8	8.0	-6.1	8.0	3.9	-6.1	6.1	-8.5

"Infocard," Şubat, a.g.e., s.6.

Yukarıda Tablo 22'de verilen DİE'nin hesaplarına göre ekonomik büyümenin en az yaşandığı yıl Kasım ve Şubat krizinden dolayı 2001 yılı olmuştur. 2000 yılındaki %6.1'lik büyümeden sonra Türkiye 2001 yılında 1945 yılından beri gerçekleşen en büyük daralmayla karşı kalmıştır. 2001 yılında Türkiye ekonomisi %8.5 oranında küçülmüştür.

1999 ekonomik krizi sonrasında uygulamaya konulan istikrar programının pozitif etkisi ve program gereğince faiz oranlarında meydana gelen büyük düşüşlerin etkisiyle 2000 yılında ekonomik büyüme %6.1 oranında yani yüksek bir oranda artış göstermiştir. 2001 Şubat krizi, 1980 krizi sonrası uygulamaya konulan istikrar programları sonrasında ise ekonomik büyüme tam tersi bir şekilde eksi değer olarak küçülmüştür. Bunun yanı sıra 1994 krizi sonrası da yüksek oranda bir büyüme kaydedilmiştir. 9 Aralık 1999

istikrar programının büyüme üzerindeki pozitif etkisi sadece bir yıl ile sınırlı kalırken, 5 Nisan Kararları sonrası ve bunu takip eden 3 yıl boyunca ekonomi ortalama %8 civarında yani Türkiye için çok yüksek sayılabilecek bir oranda büyümüştür. 2000 yılındaki büyüme, üretken kesimin yarattığı katma değer hızla artışından değil, daha çok dış alımın artması ve turizmin canlanması nedeniyle ticaret sektöründen kaynaklanmıştır. Genel itibariyle, ekonomide her ciddi daralma dönemini, iyi bir yükseliş dönemi izlediği düşünülürse, 2000 yılında yaşanan %6.1'lik büyüme daha iyi anlaşılabilir.

1980 sonrası uygulanan istikrar programlarından büyüme üzerinde en az etkiye sahip olan programlar hiç kuşkusuz ki 24 Ocak 1980 ve Şubat 2001 ekonomik krizi sonrasında uygulanan istikrar programlarıdır. 24 Ocak 1980 istikrar programıyla faiz oranlarının serbest bırakılması ve faiz oranlarındaki yükseliş, yatırım yapmanın cazibesini azaltmış ve ekonomi %-4.8 oranında daraltmıştır.

Tablo 22'de de net olarak görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi, 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler ile derinden sarsılmış ve ekonomik büyümede uzun soluklu istikrarı sağlayamamıştır.

4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması

Türkiye ekonomisinin genel anlamda iktisat tarihine bakıldığında, dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülmektedir. Dışa bağımlı bir halde olan Türkiye'nin ithalatının ihracatının üstünde gerçekleşmesi dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Çoğunlukla dış ticaret dengesindeki açıklarından kaynaklan döviz açığını finanse edilebilmesi amacıyla yapılan dış borçlanma, Türkiye'nin uzun yıllardan beri en önemli sorunlarından biri olmuştur.

1980'li yıllarda ithal ikameci stratejiden dışa açılan, ihracata dönük stratejiye geçişle birlikte özellikle hızlı büyüme yıllarında, ihracatta görülen hızlı artışa karşılık ithalatın da artmasıyla dış ticaret açıklarında çok mühim daralmalar yaşanmamıştır.

1994 yılında ise uygulanan 5 Nisan istikrar programıyla birlikte sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda faizin ve döviz kurunun aynı anda denetlenmeye çalışılması hem dış ticaret dengesinde hem de cari işlemler dengesinde büyük açıklara yol açmıştır.

Dış ticaret dengesi açısından en fazla açığın verildiği yıl 2000 yılı olmuştur. 1999 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz sonrası uygulanan 9 Aralık 1999 İstikrar programında

döviz kurunun çıpa olarak kullanılmasının, dış ticarete ihracatın aleyhine bir gelişme yaratmaması için .ihracata yönelik destek mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Ancak bu programla bu ihmal edilmiştir. Dolayısıyla ihracat, 2000 yılında tehlikeli bir bedel ödemenin aracı olmuştur. 9 Aralık İstikrar programının ihracata olan negatif etkisi ve bu programa bağlı kur baskısı, ihracatın artışını azaltırken ithalatın artışını hızlandırmıştır. Bu da 2000 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığını şimdiye kadar görülmemiş şekilde artırmıştır. Dış ticaret dengesindeki bu artışla birlikte cari işlemler dengesini de, 1980 sonrası istikrar programlarına kıyasla en büyük açığını vermiştir.

2001 yılında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında ise dış ticaret ağırlıklı bir yer kaplamaktadır. Özellikle dalgalı kur sistemine geçilmesinin getireceği avantaj nedeniyle ihracat konusuna ayrı bir önem verilmiştir. Dolayısıyla Tablo 23'de de görüldüğü gibi, 2001 yılı sonunda dış ticaretteki açık 22.3 milyar dolardan 4.7 milyar dolara düşmüştür.

Tablo 23. İstikrar Programlarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri (1980-2001)

(Milyon Dolar)

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi	Genel Denge
1979	-2.554	-1.413	-112
1980	-4.603	-3.408	90
1981	-3.864	-1.936	-5
1993	-14.160	-6.433	308
1994	-4.216	2.631	206
1995	-13.212	-2.339	4.658
1998	-14.220	1.984	447
1999	-10.447	-1.364	5.206
2000	-22.337	-9.819	-2.997
2001	-4.775	3.314	-12.924

DPT, Eko. Ve Sos., a.g.e., s.59. ve "Dış Tic. Ve Öde. Deng. a.g.e., 49.

Türkiye'nin ödemeler bilançosundaki genel dengeye bakıldığı zaman, 2001 yılında uygulamaya başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının, 1980 sonrası uygulanan diğer istikrar programlarından farkı, cari işlemler dengesindeki fazlaya rağmen genel dengede şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde, 12.9 milyar dolar açık vermiş olmasıdır. Bunda, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de finansal piyasada çıkan krizlerin payı büyüktür.

Türkiye’de cari işlemler dengesi açığı GSMH’nin %3’ünü geçtikten sonra sorunlar çıkmaktadır. Esasında finanse edilebildiği sürece cari açıktan korkmaya da gerek yoktur. Cari işlemler açığı, güçlü sermaye akışları sayesinde kolaylıkla finanse edilebilmektedir. Ancak açık devam ederse ithalat talebini kısmak için bir takım önlemler alınmalıdır. Türkiye’nin 2000 yılında verdiği 9.8 milyar dolarlık cari açığı, 2001 yılında uygulanan bu ve benzeri politikalarla cari işlemler fazlasına dönüştürülmüştür.

4.4. İstihdam Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması

Genç bir nüfusa sahip olan, ancak ekonomik büyüme hızının istenilen seviyeye ulaşmadığı, yatırım olanakları sınırlı olduğu, büyük kısmı itibariyle işgücünün vasıf seviyesi düşük olan Türkiye’de işsizlik, 2000’li yıllara doğru giderek büyüyen bir sorun olma niteliğini korumuştur. Aşağıda Tablo 24’de de görüldüğü gibi 1980 sonrası yaşanan kriz ve uygulanan istikrar programları sonrasında işgücü piyasasındaki gelişmelere bakıldığında giderek artan işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Bunda üst üste yaşanan ekonomik krizler ve uygulanan istikrar sağlayıcı programların sık sık kesintiye uğraması etkili olmaktadır. Ayrıca ülkemizde son yıllarda yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle tutarlı bir istihdam politikası da oluşturulamamaktadır.

Tablo 24. İstikrar Programlarının İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri (1980-2001)

(12+ yaş. Bin Kişi)

Yıllar	Sivil İşgücü	Sivil İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oranı(%)
1979	17497	16027	1470	8.4
1980	17615	16225	1390	7.9
1981	17577	16363	1214	6.9
1993	21.628	19.906	1.722	8.0
1994	22.136	20.397	1.740	7.9
1995	22.900	21.378	1.522	6.6
1998	22.929	21.393	1.536	6.7
1999	22.925	21.236	1.689	7.4
2000	22.031	20.579	1.452	6.6
2001	22.269	20.367	1.902	8.5

“İstihdam Ve Ücretler”, a.g.e., s.49.

İstihdamdaki gelişmeyi açıklayan bir diğer önemli gösterge olan istihdam oranı, işsizliğin yanında işgücüne katılma durumunu da yansıttığı için, ülkenin iş olanaklarını açıklayan önemli bir göstergedir. 1980 sonrası uygulanan istikrar programları içinde sadece 5 Nisan İstikrar kararlarından sonra sivil istihdamdaki artış işgücü miktarındaki artıştan çok daha fazla olmuştur.

2001 yılı haricinde 1980 sonrası uygulanan istikrar programlarının ilk etkisi işsizliği düşürücü yönde olmuştur. Ancak 2001 yılında işsiz sayısı 1 milyon 452 binden 1 milyon 902 bine, işsizlik oranı ise %6.6'dan %8.5'e kadar çıkmıştır. 2001 yılına gelindiğinde, ülkedeki işsizlik had safhaya ulaşmıştır. Bunun nedeni olarak, üst üste yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin diğer ekonomik dengeler üzerinde olduğu istihdam üzerinde de yaratmış olduğu negatif etki gösterilebilir.

Bunun yanı sıra ülkemizdeki işsizliğin çeşitli türlerinin bir arada olması²⁴⁸ verilerin tutarsızlığı ve işsizliğin gerçek boyutlarında saptanmasını güçleştirmektedir. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin yaygınlığı da dikkate alınır, gerçek işsiz sayısını ve gerçek işsizlik oranlarını yansıtmak pek mümkün değildir. Dolayısıyla uygulanan istikrar programlarının istihdam üzerindeki etkilerinin karşılaştırılmasında yapılan analizler, verilere göre değişebilmektedir.

²⁴⁸ İşsizlik türleri olarak: iradi, geçici, mevsimsel, yapısal, teknolojik ve konjonktürel işsizlik türleri kastedilmektedir.

SONUÇ

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, iktisat tarihi boyunca sürekli ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Karşılan krizlerin makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi bazen kısa sürede aşılmış bazen de etkisi uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

Türkiye'nin 1980 öncesi yaşanan belli başlı krizlerinden olan ve ilki İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle başlayan 1946, 1958, 1970 ve 1977, 1978 yıllarındaki krizlerin etkisi ve boyutları 1980 sonrasında yaşanan 1994, 1999, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri kadar büyük olmamıştır.

1980 ekonomik krizi ve sonrasında uygulanan 24 Ocak 1980 istikrar kararları sonucunda, enflasyonun hızla düşmesi, ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi, ihracatta önemli artışların sağlanması gibi olumlu gelişmelerden söz etmek mümkün olsa bile sonrasında temelde birçok sorunun çözülmediğini; geniş kitlelerin tüketim harcamalarını kısan bir gelirler politikası sayesinde enflasyon hızı ve ihracat konusunda sağlanan gelişmelerin geçici olduğunu, sorunlara artan işsizlik, derinleşen gelir dağılımı dengesizliği, mali yapıları bozulmuş firmalar, bunalımlı bankacılık sistemi gibi yenilerinin de eklenerek sorunların gerçekçi çözümünün ertelendiğini söylemek daha doğru olacaktır. Ancak yine de 24 Ocak Kararları hem yaşanan ekonomik sorunlara yeni bir yaklaşımın getirildiği bir dönemin başlangıcı hem de ciddi anlamda kararlılıkla uygulanan ilk istikrar programı olması açısından Türkiye iktisat tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de 2 Ocak 1980 Kararlarının ertesinde, 1989-1993 döneminde artan dış ticaret ve cari işlemler açığına rağmen, bu açığın finansmanında zorluk çekilmeyen ve rezerv artışı sağlanan, kamu açıkları ve faizlerin yükselmesine rağmen enflasyon hızında büyük bir artış olmayan, kısa vadeli dış borçla tüketime dayalı bir büyüme ortamı içinde yapay dengelere dayalı sağlıklı bir yapı oluşmuştur. Ekonominin iç ve dış dengelerindeki hızlı bozulma ciddi bir programın geciktirilmeden uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan 5 Nisan İstikrar Kararlarının amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir temele oturtmaktır. Ancak, 1994 yılı sonunda ekonomi ciddi anlamda küçülürken, enflasyon Türkiye Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranına ulaşmıştır. 1994 yılında sadece cari işlemler

dengeinde bir başarı sağlanmıştır. Programın makro ekonomik dengeler üzerindeki etkisi 1995 yılından 1999'a kadar daha olumlu olmuştur. Ancak 1999 yılında Türkiye yeni bir ekonomik krizle daha karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile 1999 yılı Aralık ayında yapılan stand-by anlaşması doğrultusunda 2000-2003 yıllarını kapsayan 3 yıllık ekonomik programı uygulamaya koymuştur. 9 Aralık 1999 İstikrar programının benzerlerinden en büyük farkı, üretim ve istihdam kısılmaksızın yani işsizliğe yol açılmaksızın enflasyonla etkin bir biçimde mücadele edilmesine olanak sağlamış olmasıdır. Enflasyon rakamlarının programın uygulamaya başladığı tarihten 3 yıl sonrasına kadar kademeli olarak tek haneli rakama düşürülmesi konusunda teminat verilmiştir. Bu noktalar, 9 Aralık İstikrar programını klasik istikrar programlarından ayıran en önemli özellik olmuştur. Nitekim, klasik istikrar programlarında hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için genellikle ekonomik büyümeden feragat edilmiştir. Türkiye 22 Kasım tarihinden sonra büyük ekonomik sarsıntılar yaşadı. Enflasyonun kalıcı olarak kabul edilebilir seviyelere düşürülmesini amaçlayan programın yapısal reformlar ayağında geç kalınması ciddi bir krizin habercisi oldu. Programın önemli bir ayağı olan cari işlemler dengesinin daha da bozulması, yapısal reformlara bağlı dış sermaye girişinde beklentilerin gerçekleşmemesi faktörü ile birleşince Türkiye süre itibarıyla kısa ama etkileri açısından son derece ciddi bir mali sektör kriziyle karşı karşıya kaldı. Krizin etkileri kuşkusuz sadece mali sektörle sınırlı kalmadı ve reel sektörde de tehlikeli sonuçlara kaynaklık etti. Büyük umutlarla uygulamaya başlanan 9 Aralık 1999 istikrar programı da bir yıl sonra yeni bir krizle son buldu.

Türkiye ekonomisi Kasım 2000 krizinin etkilerini henüz atlatmamışken üç ay sonra 2001 Şubat kriziyle yeniden sarsıldı. 2001 yılında ekonomi tarihi bir küçülme yaşarken işsizlik doruğa ulaştı, enflasyonla mücadele başarısızlıkla sonuçlandı, ödemeler dengesi rekor düzeyde bir açık verdi. Bütün bu olumsuzluk sonucunda 9 Aralık 1999 istikrar programının uygulanmasına son verildi. 2001 yılında yoğun çalışmalardan sonra Türkiye'yi her açıdan güçlendirmeyi ve kalkındırmayı amaçlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında yeni istikrar kararları alındı. Yeni programla birlikte döviz kuru dalgalanmaya bırakıldı.

Türkiye’de 1989 yılında sermaye hareketlerinin libere edilmesiyle birlikte ülke genişleme ve daralma sarkacı büyük ölçüde dışarıdan gelen ve adına “sıcak para” da denilen sermaye girişlerine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla sıcak paranın çıkışı da ülkede finansal krizleri tetikleyerek önce Kasım 2000’de sonra Şubat 2001’de ciddi finansal krizlere yol açmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye’nin ani sermaye giriş ve çıkışlarından kaynaklanan istikrarsız canlanma, finansal kargaşa ve kriz sarmalından kurtulabilmesi için şimdiye kadar çıkan krizlerde çok önemli bir paya sahip olan sermaye hareketlerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Öncelikle, kısa vadeli yabancı sermaye giriş ve çıkışlarının akılcı yöntemlerle istikrarın sağlanması gerekmektedir. Bunun dışında enflasyon oranının düşürülmesi ve yapısal reformların zamanında uygulanması konularında ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Yabancı sermayenin ülkemize gelmesi ve uzun süre kalması için ekonomik istikrarın sağlanmasının yanında politik istikrarında sağlanması da büyük önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de makro ekonomik ve finansal değişkenler açısından belirsizliğin yüksek olduğu bir ortamda faaliyet gösteren bankacılık kesimi, belki de ekonominin en sağlıksız sektörünü oluşturmaktadır. Bu yüzden bankaların sistemde yarattığı kırılganlığın giderilmesi gerekmektedir. Bankacılık sisteminin yeniden yapılanma sürecinde, ekonominin ve özellikle orta ölçekli özel girişimin yeniden verimli şekilde çalışabilmesi için, sadece kamu bankaları değil tüm bankacılık sistemi gözönünde tutularak, yeni bir perspektif getirilmelidir.

Türkiye’de 1990 sonrasında enflasyonla uzun soluklu bir mücadele yapılamamıştır. Öncelikle enflasyonist beklentilerin kırılması ve yeterli güvenin sağlanması gerekmektedir. Enflasyon uzun dönemli yatırımları belirsizleştirdiği, şirketlerin ve bankaların bilançolarını donuklaştırdığı için ülkeye gelen yabancı yatırımın önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Enflasyonun kalıcı bir şekilde düşürülmesi Türkiye’nin risk katsayısına da düşüş getireceğinden, yabancı finans kaynaklarından gelen yatırımlar artacaktır. Dolayısıyla bundan sonra uygulanacak istikrar programlarında da para politikasının nihai politika amacı fiyat istikrarı olmalıdır. Tek ve nihai hedef olan fiyat istikrarını desteklemek amacıyla finansal piyasalardaki istikrarı korumak da Merkez Bankası’nın öncelikleri arasında olmalıdır. Mali piyasalardaki istikrarı sağlama ve koruma amacına yönelik olarak, kamu bankalarının sorunlarının çözülmesi ve mali

sistem üzerinde yarattıkları baskının en aza indirgenmesine yönelik uygulamaların hayata geçirilmesi ve bankacılık sisteminin tümüne yönelik politikaların açıklanması büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak değerlendirilirse Türkiye’de 1990’lardan günümüze kadar yaşanan ekonomik krizlerin en önemli nedenlerini iç borçlanma ve döviz açığı oluşturmaktadır. Borç stokunun mali sisteme ve giderek tüm reel ekonomiye olan yükünü azaltmak için Hazine, Merkez Bankası ve bankacılık kesimi arasında borcun vadesini uzun döneme yayan ve borcun reel faiz yükünü düşüren bir düzenlemeye gitmenin yolları araştırılmalıdır. Döviz açığının kapatılması için başta ihracat olmak üzere döviz kazandırıcı hizmetlerin desteklenmesi ve kur sabitlenirken burada oluşacak sıkıntıların başka araçlarla giderilmesi gerekmektedir.

Türkiye, şimdiye dek karşılaştığı ekonomik krizlerden alınan sonuçları dikkate alarak, uyguladığı istikrar politikalarını yeniden gözden geçirmek zorundadır. Kriz yaratabilecek yanlış politikalardan kaçınmak gereği artık benimsenmelidir. Başarılı bir istikrar programı çerçevesinde iç ve dış dengeler kurulduktan sonra, devletin sosyo-ekonomik işlevinin de yeniden tanımlanması ve kamu kesiminin buna göre yapılandırılması gerekmektedir. Dolayısıyla uygulanan istikrar programlarının başarısı ve devamlılığı için ekonomik istikrarın yanında politik istikrarın da sağlanması gerekmektedir. Böylelikle, ekonomide önce güven bunalımına son verilecek sonra ekonomiye istikrar getirilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ataç, Beyhan. **Maliye Politikası**. Dördüncü basım. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 118, 1997.

Aktan, Reşat. **Türkiye İktisadı**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.

Aktiş, Muhammet. **Para Politikalarının İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye**. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, No: 2, 1996.

Bahçeci, Sema. **Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları, Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 199 Deneyimi**. Ankara: DPT, Temmuz 1997.

Başaran, Mehmet. **Özal ve Yıkım Ekonomisi**. Alp Yayıncılık, 1984.

Başkaya, Fikret ve Ömer Leventoğlu. **Rant ve Savaş Kışkacında Türkiye Ekonomisi**. Özgür Üniversite Kitaplığı, 19, Birinci Güncel Sorunlar Dizisi: 12, Öteki Matbaası, Eylül 1998.

Başol, Koray. **Türkiye Ekonomisi**. Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yayınları No: 2, 1998.

Calvo. A. Guillermo and Carlos A. Vegh. **Inflation Stabilization and Bop Crises In Devaloping Countries**. NBER Working Paper No: 6925, Jel No. F1, E63, February 1999.

Çölaşan, Emin. **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**. Milliyet Yayınları, 1983.

Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Krizleri Nasıl Çıkardık? Birinci baskı**. İstanbul: Creative Yayıncılık, Haziran, 2001.

Erdost, Cevdet. **IMF İstikrar Politikası ve Türkiye.** İstanbul: Savaş Yayınları, Güncel Sorunlar Dizisi, 1982.

Han, Ergül. **İktisada Giriş 2.** Birinci basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1999.

Han, Ergül. **İktisada Giriş 1.** Birinci basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1999.

Hiç, Mükerrerem. **Para Teorisi ve Politikası.** Dokuzuncu basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.

Karlık, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi.** Dördüncü basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.

Karlık, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi.** Eskişehir: Birlik Matbaası, 1994.

Kılıçbay, Ahmet. **Türk Ekonomisi.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 263, Ekonomi Dizisi: 19, Ankara, 1992

Kocabaşoğlu, Uygur ve diğerleri. **Türkiye İş Bankası Tarihi.** İstanbul: Acar Matbaas, TC İş Bankası Kültür Yayınları, Aralık 2001.

Oyan, Oğuz ve Ali Rıza Aydın. **İstikrar Programlarından Fon Ekonomisine.** Teori Yayınları, Verso. AŞ. Haziran, 1987.

Orhan, Z. Osman. **Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları.** İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

Özcan, Enver. **Ekonomik Bunalımlar.** Birinci Basım. Ankara: Ocak 1981.

- Öçal, Tezer ve diğerleri. **İktisat**. Birinci basım. Gazi Kitabevi, 1997.
- Panagaria, Arvind and Dani Rodrik. **The 1994 Currency Crisis In Turkey**.
The Journal Policy Reform, Vol. 3, ISS 4-2000.
- Parasız, İlker. **Kriz Ekonomisi**. Birinci basım. Bursa: 1995.
- Parasız, İlker. **Para ve Banka Finansal Piyasalar**. Altıncı basım.
Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997.
- Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**. Birinci basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1991.
- Saral, Erdoğan. **Demokrasi Ekonomik Bunalım ve Emekçiler**. Ankara:
Sevil Matbaası, 1986.
- Savaş, Vural. **Türkiye Ekonomisi: Makro Analiz**. İstanbul: Sermet
Matbaası, Bursa İktisat ve Ticari İlim Akademisi Yayını,
No: 2, 1997.
- Savran, Sungur. "Kriz Nedir?" **92 Petrol İş Yılı**, Ankara: Petrol İş, Yayın
No: 33, 1992.
- Sönmez, Mustafa. **1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi"**
Birinci baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Birinci basım. Bursa: Ezgi Kitabevi
Yayınları, 1995.
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Altıncı basım. Bursa: Ezgi Kitabevi
Yayınları, 2000.

Tokgöz, Erdiñ. **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1947)** Ankara, 1997.

Ülgen, Yüksel. **1923'den 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi.** İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.

Yıldırım, Kemal ve Doğan Karaman. **Makro Ekonomi.** Birinci basım. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, 1999.

Yıldızoğlu, Ergin. **Globalleşme ve Kriz.** Birinci basım. İstanbul: Mart Matbaacılık ve El Sanatları, Kasım 1996.

Dergiler

“Berberoğlu, İbrahim. ‘IMF ve Azgelişmiş Ülkeler Arasındaki Çelişki’, Maliye Dergisi, Ankara, Sayı 7, Mart-Nisan 1985.”
Banka Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:25, Sayı 4, Nisan 1998.

Boran. Afa, “Yabancılardan En Son Karne”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı 2000/09, Eylül 2000.**

Cin, M.Fatih, Bilge Köksel Yalçın ve M.Kemal Doğru. “Heterodoks Politikalar Işığında Türkiye’de Uygulanmakta Olan İstikrar Programı ve Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 23-24, Ekim 2000-Mart 2001.**

Ekonomist. Yıl:9, Sayı: 39, 26 Eylül-2 Ekim 1999.

Ekonomist. Yıl:10, Sayı: 2000/22, 28 Mayıs-3 Haziran 2000.

Ekonomist. Yıl:10, Sayı: 2000/07, 13-19 Şubat, 2000.

Global Bülten. Global Menkul Değerler A.Ş. Ocak 2000.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 2000/07, Temmuz 2000.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 2000/09, Eylül 2000.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 2000/11, Kasım 2000.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 9, Sayı 2001/02, Şubat 2001.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 9, Sayı 2001/06, Haziran 2001.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 10, Sayı 2002/02, Şubat 2002.

“Infocard”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 10, Sayı 2002/03, Mart 2002.

Karaca, Orhan. “Konjonktür”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 10, Sayı 2002/3, Mart 2002.

Kent Yatırım. Kent Bankası Aylık Bülteni, Ocak 2001.

“Konjonktür”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 9, Sayı 2001/06, Haziran 2001.

“Konjonktür”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 9, Sayı 2001/02, Şubat 2001.

“Konjonktür”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 2000/07, Temmuz 2000.

Para Haftalık Ekonomi Dergisi. Sayı: 280, 9-15 Ocak 2000.

Para Haftalık Ekonomi Dergisi. Sayı: 309, 30 Temmuz-5 Ağustos, 2000.

“Suçlunun Peşinde”, **Capital Aylık Ekonomi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 2000/09,
Eylül 2000.

“Çiller: Turkey Towards The Year 2001”, **Economic Dialogue (Turkey)**,
Number 0, September 1994.

Yiğit, Emel. “Borsa”, **Para Haftalık Ekonomi-Dergisi**, Sayı: 280, 9-15,
Ocak 2000.

Diğerleri

Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü. Yedinci basım. İstanbul: Dünya Yayıncılık,
Ekim 2000.

DTM. Türkiye Ekonomisi’ndeki Gelişmeler 1999. Haziran 2000.

**DPT. 8.5. Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Makro Ekonomik Gelişmeler
1996-2000**. Haziran 2000.

**DPT. Kamu Finansman Raporu.2002 Yılı Programı. Temel
Makroekonomik Hedef ve Politikalar ile Kamu Kesimi Genel
Dengesinde Gelişmeler**. Ekim 2001.

DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1997. Mart 1997.

İTO. Asya Krizi. “Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerine
Etkileri”, Yayın No: 1998-47.

Köse, Salih, “2 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde
Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi,” Uzmanlık Tezi,
Yayın No: DPT: 2508, Temmuz 2000.

Uygur, Ercan. **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri.**
Ders Notları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara,
22 Mart 2001.

İnternet Kaynakları

Aslantaş, Mesut ve Necmi Odyakmaz. "Para Krizleri", [www.dtm.gov.tr/
Ead/DTDERGI/Mart98/para](http://www.dtm.gov.tr/Ead/DTDERGI/Mart98/para). Alınış Tarihi: 03.05.2001.

Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi. "Dış Borçlar", [http://ekutup.dpt.gov.tr/
teg/2002/02/teg.htm](http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm). Alınış Tarihi: 11.04.2002.

"Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi", [http://ekutup.dpt.gov.tr/
teg/2002/02/teg.htm](http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm). Alınış Tarihi: 11.04.2002.

Eğilmez, Mahfi. "Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası Grubu ve
Türkiye", www.mahfiegilmez.nom.tr. Alınış Tarihi: 05.02.2001.

Enflasyonla Mücadele Politika Metinleri-1. "IMF Programları-Kavram
ve Terminolojisi", www.hazine.gov.tr/kavramveterminolojisi.htm.
Alınış Tarihi: 28.03.2001.

Erçel, Gazi, 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası.
www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapr.../baskanmatby.htm. Alınış
Tarihi: 1.12.1999.

"GSMH", [http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/GSMH/
/300601t.htm](http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/GSMH/300601t.htm). Alınış Tarihi: 30.06.2001.

"Hollanda Gülleri ve Para Piyasalarında Dejavu", [http://www.foreigntrade.gov.tr/
cad/DTDergi/ocak97/hollanda.htm](http://www.foreigntrade.gov.tr/cad/DTDergi/ocak97/hollanda.htm). Alınış Tarihi: 10.02.2001.

“IMF Politikaları Yoksullaştırıyor”, www.antikapitalist.net/yeni/makaleler/infyok.htm. Alınış Tarihi: 20.01.2002.

“İhracatın Gelişimi, Temel Sorunları ve Analitik”, www.foreigntrade.gov.tr/IHR/ihrstr/tarih.htm. Alınış Tarihi: 20.01.2002.

İstihdam ve Ücretler. “Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11.04.2002.

“İş ve İşçi Bulma Kurumu İstatistikleri”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2002/02/teg.htm>. Alınış Tarihi: 11.04.2002.

“2001 Yılı GSMH Sonuçları”, <http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/GSMH/30101t.htm>. Alınış Tarihi: 07.06.2001.

Kozonoğlu, Hayri. “Meksika’da Kriz”, www.karotonomedia.net/chiapas/Kozonoglu.htm. Alınış Tarihi: 31.12.2001.

“Niyet Mektubu 2000”, www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 02.0.2002.

Özatay, Fatih ve Güven Sak. “4 Ülke 4 Kriz (Brezilya)”, [www.ckohaber.com/Krizdosyasi/4ulke4kriz\(7\)\(Brezilya\)](http://www.ckohaber.com/Krizdosyasi/4ulke4kriz(7)(Brezilya)). Alınış Tarihi: 23.11.2001.

Özatay, Fatih ve Güven Sak. “4 Ülke 4 Kriz (Güney Kore)”, [www.ckohaber.com/Krizdosyasi/4ulke4kriz\(5\)\(GüneyKore\)](http://www.ckohaber.com/Krizdosyasi/4ulke4kriz(5)(GüneyKore)). Alınış Tarihi: 23.11.2001.

Piyasa Verileri. “İhale Yöntemiyle Satılan Hazine ve Devlet Tahvilleri”, www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 18.06.2002.

Sönmez, Mustafa. "10 Soruda Krizin Değerlendirilmesi",

www.BIAHaberMerkezi01/03/2001MUSTAFASONMEZ.htm.

Alınış Tarihi: 20.02.2002.

TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. "9 Aralık Niyet Mektubu", Sayı: B.02.HM.

0.DEİ.02.00/500, www.tcmb.gov.tr. Alınış Tarihi: 2.02.2002.

"TÜFE", <http://www.dic.gov.tr/TURKISH/TOPTAN/top0421.htm>. Alınış

Tarihi: 03.0.2002.